

ДВНЗ “ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА”

На правах рукопису

Головач Людмила Ярославівна

УДК [37.134:37.013.42:[37.018.2: 612.661]

**ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ
МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ
ДО СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:

Костів Володимир Іларійович,

кандидат педагогічних наук, професор

Івано-Франківськ – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА	13
1.1. Сутність, зміст статевого виховання у контексті формування статевої культури особистості	13
1.2. Розвиток та особливості статевої поведінки учнів старшого шкільного віку	41
1.3. Актуалізація підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників	54
Висновки з першого розділу	74
РОЗДІЛ 2. ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ	77
2.1. Критерії і показники готовності	77
2.2. Організація і методика дослідження	83
2.3. Результати експериментального дослідження	104
Висновки з другого розділу	123
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЕФЕКТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ	125
3.1. Розробка і впровадження моделі підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників	125
3.2. Збагачення змісту, форм і методів підготовки з урахуванням особливостей статевого розвитку старшокласників, актуального рівня сформованості їхніх статевої якостей	132
3.3. Удосконалення технології підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників під час навчальних і позааудиторних занять	138

3.4. Корекція професійних умінь і навичок роботи зі старшокласниками	142
3.5. Перевірка результативності моделі підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників	146
Висновки з третього розділу	158
ВИСНОВКИ	159
ДОДАТКИ	189
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	207

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У складних умовах кризи сімейних і суспільних відносин, економічних, демографічних основ сучасних родин в Україні статеве виховання зростаючого покоління набуває особливої значущості, що посилює необхідність формування в юнаків і дівчат основ культури статевої поведінки. Девальвація моральних цінностей зумовлює докорінні зміни і впровадження нових підходів до розв’язання різних аспектів проблеми статевого виховання та відповідно ініціює удосконалення професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до реалізації його завдань у середовищі учнівської молоді загалом і старшокласників, зокрема.

Актуальність порушеної теми обґрунтовано у низці законів України – “Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення” (1998), “Про вищу освіту” (2015); постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України – “Про комплексні заходи для запобігання розповсюдженню хвороб, що передаються статевим шляхом” (1998), “Про затвердження Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014-2018 роки” (2013), “Стратегія впровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти “Освіта: гендерний вимір – 2020” (2016), у Цільовій комплексній програмі “Фізичне виховання – здоров’я нації” (1998), Національній програмі патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства (1999), Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми “Здорова нація” на 2009–2013 рр. (2008) та ін.

Основи статевого виховання закладено в педагогічній спадщині А. Макаренка, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського; особливості статевого розвитку і поведінки підлітків – у працях О. Сечейко, С. Суматохіна, старшокласників – Г. Дьоміної, вплив сім’ї на формування культури міжстатевих відносин представлено у дослідженнях Р. Бормана, О. Рибалки

та ін. Означену проблему порушено вітчизняними і зарубіжними вченими в таких аспектах: виховання статевої самосвідомості (М. Боришевський); статевої та сексуальної просвіти (І. Мезеря, О. Петрунько та ін.), гендерно-статевого (В. Кравець, А. Мудрик), морально-статевого (Ю. Бжинська, О. Кузнецова) виховання школярів; підготовки до сімейного життя підлітків і старшокласників обох статей (Н. Гусак, Г. Дьоміна); формування здорового способу життя дітей і молоді (С. Омельченко, В. Оржеховська), подолання статевих девіацій старшокласників (Л. Бутузова, Г. Корчова, І. Парфанович та ін.); профілактики ВІЛ/СНІДу (Л. Габора, С. Страшко та ін.); використання досвіду гендерно-статевого виховання учнівської молоді у Німеччині (Л. Ковальчук, Т. Паничок), Польщі (І. Даценко), США (Л. Яворська) та ін. Актуальні проблеми підготовки майбутніх соціальних педагогів у вищих навчальних закладах України представлено в працях українських учених О. Безпалько, І. Богданової, Р. Вайноли, І. Зверєвої, А. Капської, Л. Міщик, В. Поліщук, А. Рижанової, С. Харченка, Н. Чернухи; теоретичні і практичні проблеми готовності студентів до соціально-педагогічної діяльності обґрунтовано в дослідженнях О. Будник, Л. Ваховського, Л. Завацької, О. Карпенко, В. Корнят, Г. Лактіонової, І. Трубавіної. Підготовку майбутніх учителів до статевого виховання школярів різних вікових груп досліджували Л. Розова, О. Главацька; до морально-статевого виховання школярів – І. Овсієнко.

На основі вище зазначеного, нами виокремлено низку суттєвих суперечностей між потребами суспільства у вихованні культурно розвиненого, здорового покоління обох статей, здатного до самореалізації в міжособистісному й репродуктивному житті та недостатньою зорієнтованістю найбільш впливових соціальних інститутів на розв'язання його завдання; наявністю значного потенціалу освітніх закладів із статевого виховання юнаків і дівчат та несформованістю професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до реалізації його завдань; можливостями

освітнього процесу ВНЗ та відсутністю належного обґрунтування теоретичних і методичних засад змісту професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування статевої культури старшокласників; потребою в обґрунтуванні ефективних технологій сприяння статевої соціалізації дітей і молоді й відсутністю їх достатнього методичного забезпечення.

За результатами аналізу науково-теоретичних засад проблеми дослідження доходимо до висновку про те, що підготовка майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників ще не була предметом окремого наукового пошуку. Її теоретична і практична значущість, а також необхідність розв'язання означених суперечностей зумовили вибір теми дисертації: **“Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації відповідає плану наукових досліджень кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” “Психолого-педагогічні засади професійної підготовки студентів до соціально-педагогічної діяльності”. Тему дисертаційної роботи затверджено вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 12 від 27.12.2012 р.) та узгоджено у міжвідомчій Раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 6 від 18.06.2013 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників.

Завдання дослідження:

1. Охарактеризувати теоретичні засади проблеми наукового пошуку.
2. Проаналізувати рівень готовності майбутніх соціальних педагогів до

статевого виховання старшокласників.

3. Розробити модель підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевих виховання старшокласників.

4. Обґрунтувати, впровадити й довести ефективність організаційно-педагогічних умов формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до статевих виховання старшокласників.

Об’єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів до формування статевої культури учнівської молоді.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевих виховання старшокласників.

Теоретико-методологічна основа дослідження: концептуальні положення філософії, психології і педагогіки про виховання й соціалізацію особистості (І. Бех, М. Лукашевич, В. Москаленко, А. Мудрик та ін.); теорії сучасної філософської освіти (В. Андрущенко, В. Кремень та ін.); гуманістичний підхід у педагогіці і психології (Г. Васянович, М. Євтух, І. Зязюн, З. Карпенко, Н. Лисенко, А. Маслоу, Л. Новикова, К. Роджерс, В. Сухомлинський, В. Чайка та ін.); концепції соціально-педагогічної діяльності (О. Безпалько, Р. Вайнола, І. Зверєва, А. Капська, С. Савченко, С. Харченко та ін.); теоретичні засади підготовки соціальних педагогів до професійної діяльності (В. Бочарова, Ю. Галагузова, Л. Міщик, В. Поліщук та ін.); інноваційно-методичне забезпечення навчально-виховного процесу вищих навчальних закладів із підготовки соціального педагога (О. Карпенко, Н. Краснова); особистісно зорієнтований підхід до професійного становлення майбутніх фахівців (М. Марусинець, Г. Михайлишин, О. Пехота, І. Якиманська та ін.); технології забезпечення взаємозв’язку культури й освіти задля формування загальної культури особистості (С. Біблер, О. Сухомлинська, А. Чалий) й культури здоров’я (М. Гончаренко); ключові положення вітчизняних і зарубіжних науковців про закономірності статевих розвитку особистості (Т. Говорун, О. Кікінежді, В. Кравець та ін.).

У дисертаційній роботі використано комплекс **методів дослідження**: *теоретичні* (аналіз, синтез, узагальнення) з метою визначення поняттєвого апарату дослідження, обґрунтування концептуальних положень, наукових підходів і висновків; *контент-аналіз* змісту навчальних планів і програм ВНЗ України для виявлення змістового забезпечення підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників; *емпіричні* (анкетування, тестування) задля виявлення рівня сформованості якостей статевої культури старшокласників, аналізу професійних умінь і навичок майбутніх соціальних педагогів; *прогнозування* – для визначення ефективних умов професійної підготовки студентів до означеного виду діяльності; *педагогічний експеримент* (констатувальний, формувальний, контрольний) з метою доведення ефективності впровадження розробленої технології підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників; *методи математичної статистики* – для обробки й інтерпретації результатів дослідження.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальну роботу проводили у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка, ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” та Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя впродовж 2008-2014 рр. До участі в констатувальному і формуальному етапах експерименту було залучено 340 студентів 2–4 курсів вищих навчальних закладів (на констатувальному етапі експерименту – 340, на формуальному – 206, із них експериментальна група становила 104 і контрольна – 102 особи) та 43 соціальні педагоги загальноосвітніх шкіл Тисменицького району Івано-Франківської області.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:

- *вперше виявлено й обґрунтовано організаційно-педагогічні умови*

підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників (проектування цілеспрямованої професійної підготовки на основі створеної й апробованої моделі; збагачення змісту підготовки з урахуванням особливостей розвитку й поведінки учнів старшого шкільного віку, актуального рівня сформованості їхніх статевих якостей; удосконалення технології означеної діяльності під час навчальних і позааудиторних занять; корекція набутих професійних умінь і навичок соціальних педагогів під час різних видів педагогічної практики і форм професійної діяльності зі статевого виховання старшокласників), *обґрунтовано* теоретичні засади та *систематизовано* концептуальні положення підготовки майбутнього соціального педагога до статевого виховання старшокласників; охарактеризовано сутність розвитку та особливості статевої поведінки учнів старшого шкільного віку; *розкрито* зміст понять “статева культура” особистості; *визначено* основні компоненти готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників (когнітивний, мотиваційний, організаційно-комунікативний, діяльнісно-технологічний), показники та рівні її сформованості (*високий, достатній, середній, низький*); *адаптовано* діагностичні методики виявлення рівня сформованості статевої культури старшокласників; *розроблено* модель підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників; *виявлено й обґрунтовано* організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників (проектування цілеспрямованої професійної підготовки на основі створеної й апробованої моделі; збагачення змісту підготовки з урахуванням особливостей розвитку й поведінки учнів старшого шкільного віку, актуального рівня сформованості їхніх статевих якостей; удосконалення технології означеної діяльності під час навчальних і позааудиторних занять; корекція набутих професійних умінь і навичок соціальних педагогів під час різних видів педагогічної практики і форм професійної діяльності зі статевого виховання старшокласників);

- *уточнено:* сутність поняття “виховання статевої культури старшокласників”; обґрунтовано методику поетапного використання діагностичного комплексу методик виявлення рівня сформованості статевої культури у процесі статевого виховання старшокласників;

- подальшого *розвитку* набули положення з удосконалення організаційних форм і методів фахової підготовки студентів до означеного виду діяльності в умовах навчання у ВНЗ України.

Практичне значення одержаних результатів дослідження: розроблено і впроваджено методичні рекомендації “Основи статевого виховання старшокласників” для студентів педагогічних спеціальностей ВНЗ, розділи до програм для курсів підвищення кваліфікації класних керівників загальноосвітніх навчальних закладів “Формування статевої культури учнів загальноосвітніх шкіл” й “Основи статевого виховання школярів” в інститутах післядипломної педагогічної освіти; обґрунтовано й апробовано змістово-організаційне портфоліо процесу підготовки майбутніх соціальних педагогів на етапі навчання у ВНЗ до статевого виховання старшокласників.

Матеріали дисертації можуть бути використані у професійній підготовці студентів спеціальності “Соціальна робота” (освітньо-професійні програми “Соціальна педагогіка”, “Практична психологія” та ін.) у вищих навчальних закладах, в інститутах післядипломної педагогічної освіти задля підвищення їхньої кваліфікації, а також для практичних психологів, класних керівників шкіл, спеціалістів центрів соціальних служб для сім’ї, дітей і молоді. Розроблені методичні рекомендації можуть стати ефективним інструментарієм діяльності соціальних педагогів у різних освітніх установах із статевого виховання старшокласників.

Результати дослідження **впроваджено** у навчально-виховний процес Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка (акт про впровадження № 6 від 10.03.2016 р.); ДВНЗ “Прикарпатський

національний університет імені Василя Стефаника” (акт про впровадження № 5 від 26.11.2015 р.), Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя (акт про впровадження № 9 від 23.03.2016 р.), у зміст підвищення кваліфікації соціальних педагогів Івано-Франківської області в Інституті післядипломної педагогічної освіти (акт про впровадження № 01/644 від 19.09.2016 р.); у соціально-виховний процес загальноосвітніх шкіл управління освіти Тисменицької райдержадміністрації Івано-Франківської області (акт про впровадження № 235/ 04-57/ 04 від 17.08.2015 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати було оприлюднено на: *міжнародних* – “Традиції виховання у світовій народній педагогіці” (Рівне, 1995), “Соціальна педагогіка: наука, професія, діяльність (здобутки двох десятиріч)” (Київ – Івано-Франківськ, 2013), “Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім’я на захисті прав дітей” (Тернопіль, 2014), “Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери” (Ніжин, 2016), “Актуальні проблеми та перспективи розвитку дошкільної освіти і професійної підготовки педагогічних кадрів у контексті євроінтеграційних процесів” (Чернівці, 2016); *всеукраїнських* – “Українознавство в педагогічному процесі освітніх установ” (Івано-Франківськ, 1997), “Ідеї народної та наукової педагогіки у вихованні дітей та молоді” (Івано-Франківськ, 1999), “Формування гендерної культури молоді: проблеми та перспективи” (Тернопіль, 2003), “Українська етнопедагогіка у контексті розвитку сучасних теорій виховання та навчання” (Івано-Франківськ, 2005), “Формування культури родинного виховання: проблеми і перспективи” (Івано-Франківськ, 2008), “Гендерні проблеми в умовах глобалізації: українські реалії та перспективи” (Тернопіль, 2010), “Гендерна освіта – ресурс розвитку паритетної демократії” (Тернопіль, 2011), “Підготовка молоді до сімейного життя: проблеми і перспективи” (Івано-Франківськ, 2011), “Психолого-педагогічний супровід розвитку обдарованості особистості учня” (Івано-Франківськ, 2012; 2014), регіональної –

“Формування релігійної культури дітей і молоді” (Івано-Франківськ, 2007) науково-практичних конференціях.

Публікації. Основний зміст і результати дисертації відображено в 23 публікаціях, із яких 7 – у наукових фахових виданнях України, 1 – у наукових періодичних виданнях інших держав, 14 – в інших наукових виданнях, 1 – методичні рекомендації.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (320 найменувань, із них 16 – іноземною мовою), 8 додатків. Загальний обсяг дисертації – 240 сторінок, із них 188 – основного тексту. Робота містить 16 таблиць і 9 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

1.1. Сутність, зміст статевого виховання у контексті формування статевої культури особистості

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства гостро постала проблема статевої і сексуальної культури старшокласників. Сьогодні склалась несприятлива ситуація зі здоров'ям і благополуччям старшокласників у статевій сфері, основними причинами якої є: недостатня моральна стійкість у сфері міжстатевих стосунків, відсутність необхідних знань у сфері сексуальної культури. Сучасна індустрія сексуальної інформації (відео, живопис, поезія, музика) значною мірою орієнтує особистість на секс лише заради задоволення, а не заради кохання. Звідси серйозні збочення у поглядах молоді на сексуальну культуру. Такий стан – це прямий наслідок безстатевої педагогіки минулих років у зіткненні з експансією “сексуальної революції”.

У старшокласників збільшується кількість хвороб, що передаються статевим шляхом. Ріст кількості венеричних захворювань, включаючи СНІД, сьогодні набув вибухового характеру. Сьогодні відбувається переорієнтація громадської думки, щодо норм сексуальної поведінки. Є всі підстави стверджувати про моральну легалізацію неопосередкованих статевих зв'язків. Відзначається значна кількість вагітностей серед старшокласниць, результатом яких є аборти чи юне материнство, що нерідко призводить до відмови від дітей і соціального сирітства. У зв'язку з цим необхідним постає більш повне використання виховних можливостей суспільства та школи у

сфері сексуальної та статевої культури. Ситуація ускладнюється тим, що психологія та педагогіка статево-сексуального розвитку дитини є мало досліджуваною галуззю.

Сьогоднішня молодь відчуває брак літератури з питань міжстатевих стосунків, шлюбу та сім'ї. Особливо недостатньо її з психології сексуальності, сумісності партнерів, профілактики подружніх конфліктів тощо. Користування молоддю спеціальною, переважно зарубіжною літературою, що не завжди відображає наші соціальні, національні та психологічні особливості, не дає змоги усвідомити суттєву роль цих відомостей у чуттєвому світі людини, у формі прояву фізіологічних і емоційних потягів. При наявності великої кількості популярної зарубіжної сексологічної літератури практично відсутні праці діагностично-методичного характеру, які давали б можливість молоді усвідомити сутність своїх позитивних домінантних якостей, а також западань у сфері статево-сексуальних стосунків, давали б змогу проектувати розвиток своїх статево-сексуальних ставлень і статево-сексуальних якостей.

Вчені (Т. Говорун, Т. Гурлева, О. Кікінеджі, В. Кравець, ін.) вказують на низький рівень статевої культури суспільства. Свідченням цього є констатоване медичними працівниками швидке розповсюдження ВІЛ-інфекції та венеричних захворювань серед підлітків і молоді, ранній початок статевого життя підлітків, що призводить до небажаної вагітності та пологів, або ж абортів. Гострою проблемою стає схильність підлітків до тютюнопаління, алкоголю, наркотиків і проституції. Відсутність культури міжстатевих взаємин, неготовність до конструктивної взаємодії спричинює велику кількість розлучень серед новостворених пар та значний відсоток неповних сімей, що, в свою чергу, сприяє неповноцінному статево-рольовому становленню особистості.

Видатні вчені минулого століття Г. Ващенко [28], А. Макаренко [154; 155; 279, с. 66–71], В. Сухомлинський [217, с. 190–194] у своїх працях

приділяли значну увагу проблемі статевого виховання, культури міжстатевих стосунків, підготовки молоді до сімейного життя. Науковці (М. Боришевський [13, с. 17–24], В. Васютинський [25], Т. Говорун [37; 38] та ін.) вказують на необхідність при підготовці вчителя, шкільного психолога розгляду питань з розвитку статевої свідомості учнів та педагогічного впливу на неї. У дослідженнях вчених (В. Бойко [10, с. 234–238], О. Главацької [34; 35, с. 70–75], В. Кравця [124; 128] та ін.) висвітлено проблеми формування у студентів готовності до статевого виховання школярів та підготовки учнівської молоді до сімейного життя.

Статева культура – поняття досить широке, і взаємопов’язане з іншими близькими поняттями, такими як гендерна, сексуальна та інтимна культури. Кожне з цих понять можна розглядати окремо, а також у їх тісному взаємозв’язку. Загалом можна констатувати, що теоретики й практики з питань статевого виховання дітей і молоді повинні усвідомлювати, що людина хоча й формується цілісно (тому не можна виховувати сьогодні гендерні якості, завтра статеві, а далі й сексуальні), проте необхідно розрізняти ті чи інші якості особистості, які розвиваються в структурі певної культури особистості.

Розглянемо, насамперед, розв’язання цих проблем у нормативних документах законодавчих і виконавчих органів України.

Проблеми, що стосуються статево-сексуального здоров’я в Україні регулюються передусім Законом “Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення”, прийнятим Верховною Радою України 12 лютого 1998 року [218]. На виконання цього Закону 9 березня 1999 року Кабінет Міністрів видав постанову № 341, якою затверджено Програму профілактики СНІДу та наркоманії на 1999–2000 роки.

Крім того, постановою від 23 березня 1998 року № 357 Кабінет Міністрів України затвердив загальнодержавні комплексні заходи для

запобігання розповсюдженню хвороб, що передаються статевим шляхом [223].

У березні 2002 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України затверджена Концепція безпечного материнства [221], зумовлена необхідністю активної протидії поглибленню негативних змін у стані здоров'я населення, особливо жінок і дітей, розв'язання демографічної кризи в країні. Основними завданнями Концепції визначено: поліпшення роботи служби планування сім'ї, збереження репродуктивного здоров'я та статевого виховання населення; удосконалення організації, поліпшення якості акушерсько-гінекологічної допомоги та проведення наукових досліджень з питань охорони материнства й дитинства; створення системи інформаційного забезпечення населення з питань безпечного материнства, відповідального батьківства, здорового способу життя та удосконалення системи підготовки кадрів.

Поліпшення роботи служби планування сім'ї, збереження репродуктивного здоров'я та статевого виховання населення з-поміж інших передбачало: створення системи охорони репродуктивного здоров'я населення з дитячого віку та надання необхідної медичної допомоги для його забезпечення; розширення і зміцнення системи оздоровлення та реабілітації дівчат-підлітків; зменшення непланованих вагітностей, скорочення кількості абортів; запобігання захворюванням, що передаються статевим шляхом; створення на робочих місцях умов, які сприяють безпечному материнству, і забезпечення відповідальності роботодавця за дотримання вимог щодо охорони праці вагітних жінок та жінок, які виховують дітей; статеве виховання молоді у навчальних закладах у поєднанні із здоровим способом життя, санітарно-гігієнічною культурою тощо; проведення освітньої роботи з батьками з метою підвищення статевої культури їх дітей; виховання у підлітків належного ставлення до сім'ї; запровадження обов'язкового консультування молодих пар, які готуються до шлюбу, і ознайомлення

подружжя з основами планування сім'ї, безпечного материнства, відповідального батьківства; розширення співробітництва з міжнародними організаціями, що займаються питаннями планування сім'ї, демографії, охорони здоров'я матерів і дітей; розширення медико-соціальних досліджень для виявлення осіб, які належать до груп високого ризику дитячої і материнської захворюваності та смертності, які потребують першочергового соціального захисту та здійснення відповідних заходів з боку держави.

Створення системи інформаційного забезпечення населення з питань безпечного материнства, відповідального батьківства, здорового способу життя та удосконалення системи підготовки педагогічних і медичних кадрів передбачало: створення у вищих навчальних закладах педагогічного профілю кафедри медичних знань та охорони материнства і дитинства; підвищення кваліфікації вчителів загальноосвітніх навчальних закладів, які викладають предмет "Валеологія"; включення до програм вищих навчальних закладів медичного профілю питання планування сім'ї, збереження репродуктивного здоров'я та статевого виховання населення; інформування населення з правових, соціально-економічних, медичних, педагогічних, психологічних питань безпечного материнства; формування громадської думки з питань безпечного материнства, відповідального батьківства та здорового способу життя, підвищення у батьків відповідальності за власне здоров'я та здоров'я новонародженого; залучення до розв'язання цієї проблеми громадських і релігійних організацій; збільшення кількості циклів теле- і радіопередач, друкованих видань та інших інформаційних матеріалів з питань підготовки до шлюбу, сімейного життя, планування сім'ї, безпечного материнства, відповідального батьківства, виховання дітей, формування здорового способу життя [221].

У концепції *Загальнодержавної цільової соціальної програми "Здорова нація" на 2009-2013 роки* [227], зазначено, що особливою загрозою майбутньому країни є нинішній стан здоров'я і спосіб життя дітей і молоді.

Кожна п'ята дитина народжується з відхиленнями в стані здоров'я. У 90 відсотків школярів діагностуються різні захворювання.

Така ситуація становить реальну загрозу генофонду нації, безпеці України та стала пріоритетною проблемою загальнодержавного значення і вимагає адекватного рішення. Національні інтереси потребують нагального вжиття ефективних заходів для розв'язання соціально значущої проблеми запобігання захворюваності шляхом зміцнення здоров'я людей як найвищої соціальної цінності.

У концепції передбаченні шляхи і способи розв'язання проблеми. Протягом 2009–2013 років передбачалось здійснити комплекс заходів, спрямованих на формування нових цінностей та орієнтацій суспільства і країни на збереження і зміцнення здоров'я людей шляхом:

- впровадження в практику результатів спеціальних наукових досліджень з питань формування суспільної налаштованості на пріоритет здорового способу життя;
- популяризації здорового способу життя та подолання стану суспільної байдужості до здоров'я нації;
- розвиток національних та родинно-сімейних традицій здорового способу життя та виховання здорової дитини із широким залученням батьків до цього процесу;
- широкого впровадження соціальної реклами різних аспектів здорового способу життя в усіх засобах масової інформації та заборони усіх прямих та прихованих видів реклами алкоголю, тютюну, насильства тощо;
- залучення до пропаганди здорового способу життя громадських об'єднань, профспілок, роботодавців, авторитетних державних та громадських діячів, відомих спортсменів та митців.

У Законі України *“Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення”* [218] у статті 2 “Принципи державної політики у сфері протидії поширенню хвороб,

зумовлених ВІЛ” констатовано, що державна політика у сфері протидії поширенню хвороб, зумовлених ВІЛ, реалізується шляхом організації виконання цього Закону, інших нормативно-правових актів України, а також шляхом розроблення, фінансового та матеріального забезпечення реалізації загальнодержавних та інших програм, що передбачають здійснення заходів з профілактики поширення ВІЛ-інфекції, інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо принципів здорового та морального способу життя, духовних цінностей і відповідальної поведінки у сфері сексуальних стосунків, розроблення навчальних, просвітницьких та виховних програм з цих питань для середніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладів, здійснення спеціальної підготовки медичного персоналу, проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень, розвиток міжнародного співробітництва у цій сфері.

У постанові Кабінету Міністрів від 23 березня 1998 року №357 *“Про комплексні заходи для запобігання розповсюдженню хвороб, що передаються статевим шляхом”* [223; 224] запропоновано низку заходів, серед них:

1. Активніше висвітлювати у засобах масової інформації матеріали, спрямовані на пропаганду здорового способу життя і профілактику хвороб, що передаються статевим шляхом.

2. Розробити та здійснити конкретні заходи щодо боротьби з проституцією, утриманням притонів, розпустою та звідництвом, розбещенням неповнолітніх і недопущення випадків ухилення від лікування венеричних хвороб.

3. У навчальних планах перепідготовки вчителів і викладачів вищої школи та в навчальних програмах середніх загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і вищих навчальних закладів передбачати тематику запобігання та профілактики хвороб, які передаються статевим шляхом, підготувати навчальні посібники з цих питань.

4. Провести науково-соціологічні дослідження з метою вивчення еволюції сексуальної поведінки населення, особливо підлітків та молоді, для розроблення заходів ефективної соціально-психологічної корекції порушень такої поведінки.

5. Розробити і запровадити у виробництво новітні діагностичні системи та методи лікування хвороб, що передаються статевим шляхом. Налагодити вітчизняне виробництво засобів індивідуальної профілактики.

У Законі України *“Про затвердження Загальнодержавної цільової соціальної програми протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014-2018 роки”* від 20 жовтня 2014 року № 1708-VII [220] зазначено, що на сьогодні епідемічна ситуація характеризується високим рівнем поширення ВІЛ-інфекції серед представників різних груп населення, насамперед осіб, які належать до групи підвищеного ризику щодо інфікування ВІЛ, переважним ураженням осіб працездатного віку, нерівномірним поширенням та зміною основного шляху передачі ВІЛ з парентерального на статевий. Епідемія ВІЛ-інфекції є чинником негативного впливу на працездатне населення України та призводить до негативних соціально-економічних наслідків. За період від реєстрації першого випадку ВІЛ-інфекції у 1987 році до 1 січня 2013 року в державі зареєстровано 223530 випадків ВІЛ-інфекції (з них 36830 дітей до 14 років), зокрема 56382 особи із захворюванням на СНІД (із них 1224 дитини до 14 років).

У стратегії упровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти *«Освіта: гендерний вимір – 2020»* (п. 3 – Сучасний стан освіти: гендерний вимір) [262] вказано, що на змістовно-процесуальному рівні наявні “приховані” та “відкриті” елементи гендерної дискримінації. Йдеться як про зміст навчальних предметів та його відображення в навчально-методичній літературі; гендерні взаємини в педагогічному колективі, стиль викладання та педагогічного спілкування; упередженість в оцінюванні навчальних та професійних результатів суб’єктів навчально-виховного

процесу, так і про наявність окремих програм/блоків для хлопців/юнаків та дівчат/юнок; мовленнєвий/мовний сексизм.

Упровадження принципу гендерної рівності та недискримінації у систему освіти в Україні пов'язане з необхідністю подолання гендерно-нейтрального підходу до формування освітньої політики, адже позірне однакове ставлення до осіб різних статей в умовах нерівних вихідних можливостей означає закріплення та відтворення нерівності, а нехтування відмінностями в умовах структурної нерівності призводить до невидимості дискримінації та неможливості вирішити проблеми дискримінованих груп. Водночас, гендерна рівність має означати забезпечення всім учасникам/учасницям освітнього процесу в Україні, незалежно від їхніх статевих чи гендерних характеристик рівних можливостей доступу до позитивних результатів у сфері освіти і науки.

Стратегія удосконалення освіти в контексті гендерного виміру передбачає визначення низки базових принципів, які слугують дороговказами для докладання педагогічних зусиль під час практичного застосування гендерного підходу у сфері освітньої та виховної роботи серед дітей, юнацтва і молоді.

Формування гендерночутливого освітнього середовища у закладах дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти передбачає:

1. Використання інноваційних педагогічних технологій, форм та методів навчання / виховання, що сприяють створенню та підтримці у навчанні / вихованні атмосфери взаємоповаги, взаємодії та колегіальності, унеможливають дискримінаційне (несправедливе, упереджене) ставлення один до одного всіх суб'єктів навчально-виховного процесу.

2. Спрямовання навчально-виховної роботи на формування та розвиток у учнівства та студентства уявлення про рівність прав та можливостей, неповторність особистості кожної людини.

3. Включення гендерного виховання до пріоритетних завдань виховної роботи закладів дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної та вищої освіти.

4. У закладах дошкільної освіти сприяти заохоченню хлопців та дівчат до рівної участі у господарсько-побутовій праці, спільних занять/ігор, спільного користування ігровим/навчальним інвентарем; запобігання статевому домінуванню у спілкуванні/ взаємодії дітей.

5. У закладах загальної середньої та професійно-технічної освіти рівне залучення (та заохочення) учнів та учениць, студентів та студенток до організації та проведення виховних заходів будь-якого рівня, що дозволить виявити на практиці дію принципів рівноправної відповідальності, взаємоповаги і взаємодопомоги на основі зміни гендерних ролей і демонстрації їхньої варіативності (відмова від традиційних заходів на кшталт «Конкурсів краси» та «Лицарських турнірів», які відтворюють гендерну сегрегацію).

Цільова комплексна програма “Фізичне виховання – здоров’я нації” від 1 вересня 1998 року N 963/98 має низку напрямів [288]:

Фізичне виховання і фізкультурно-оздоровча робота у навчально-виховній сфері. Фізичне виховання у навчально-виховній сфері як складова частина загальної системи освіти має закласти основи забезпечення та розвитку фізичного і морального здоров'я, комплексного підходу до формування розумових і фізичних якостей особистості, вдосконалення фізичної та психологічної підготовки до активного життя і професійної діяльності на принципах індивідуального підходу, пріоритету оздоровчої спрямованості, широкого використання різноманітних засобів і форм фізичного удосконалення, безперервності цього процесу тощо.

Основними принципами змін у фізичному вихованні учнівської і студентської молоді у системі освіти є: формування в учнівської молоді потреби у зміцненні здоров'я засобами фізичної культури і спорту;

розроблення і реалізація ефективного дидактичного наповнення змісту фізичного виховання у навчальних закладах; збільшення обсягу рухової активності дітей, учнів і студентів залежно від психофізіологічної потреби в рухах.

У постанові Кабінету Міністрів України *“Про затвердження Національної програми патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства”* від 15 вересня 1999 р. № 1697 [222] акцентовано увагу на сприянні родинно-сімейному вихованню. Зокрема, створювати при центрах соціальних служб для молоді консультативні пункти, батьківські школи, центри сім’ї, сімейні клуби, кризові сімейні центри тощо з метою підготовки молоді до сімейного життя, налагодження сімейних стосунків, виховання культури поведінки в сім’ї, запобігання та подолання стресів і конфліктних ситуацій в сім’ї, а також розробити програму *“Українська сім’я”*, спрямовану на поліпшення демографічної ситуації, підвищення рівня духовних і моральних цінностей сім’ї, зміцнення ролі сім’ї в житті суспільства, створення належних умов для виховання дітей.

Аналіз цих державних документів, що стосуються питань статевого виховання дітей і молоді, актуалізація діяльності соціальних інституцій, причетних до цього, показав, що окремих законів, постанов, розпоряджень тощо, які б стосувалися безпосередньо статевого виховання учнівської молоді, в Україні не розроблено. Перелічені вище документи побічним чином відносяться до статевого виховання учнівської молоді, всі вони присвячені не профілактиці виникненню негативних проблем у цій сфері, а з’являються тільки тоді, коли необхідно протидіяти ВІЛ-інфекції/ СНІДу, хворобам, що передаються статевим шляхом тощо.

Розгляд цих документів і нерозробленість проблем статевого виховання учнівської молоді в Україні спонукало нас до використання методологічних положень у розробці моделі статевої культури особистості й застосуванні її в

дослідженні проблем підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників. У розробці цієї моделі використано дослідницький підхід, побудований на основі культурологічно-синергетичної моделі розвитку базової культури особистості (автор В. Костів).

Загальну базову культуру людини уявляємо, слідом за В. Костівим [117, с. 48–54], у вигляді глобусоподібної моделі, вертикалі й меридіани якої складають площини зрізу окремої інтегральної властивості (окремої культури особистості), структура якої має подібні для всіх таких культур структурні елементи, що проявляються в їх цілісному системному самовираженні на рівні трьох основних підсистем.

Статева культура особистості близька за своєю сутністю й тими чи іншими складовими елементами до таких основних культур загальної культури людини: родинної, гендерної, сексуальної, репродуктивної, інтимної тощо [рис. 1.1]. Причому окремі елементи цих культур поєднуються у вигляді певних якостей особистості, які постають складовими елементами декількох із означених культур. Часто ті чи інші інтегративні якості означених культур вчені й практики поєднують у їх нерозривній єдності, досліджуючи гендерно-статеві чи гендерно-сексуальні якості тощо. У нашому дослідженні до уваги беремо складові елементи тільки статевої культури людини, усвідомлюючи що особа формується цілісно й інколи важко визначити як ті чи інші відношення-ставлення сприяють формуванню статевої, гендерної, сексуальної чи моральної культури особистості.

Серед основних теоретичних положень, необхідних для дослідження окремої інтегральної властивості особистості, в тому числі й статевої культури як суспільного феномена-явища, вчені виділяють такі [84; 86; 115; 117; 118; 119; 136; 157, с. 16–21; 244; 253]: двоїстість якісної структури явищ; розрізнення їх природних, соціальних і системних якостей, розподіл їх на якості “першого” та “другого” порядку”; єдність усіх частин системи, взаємозв’язок їх у вигляді замкнутого кола, всередині якого кожний елемент

зв'язку є умовою іншого та зумовлюється ним; існування в багатoelementних системах разом з однозначними одно-багатозначних та багато-однозначних детермінацій; виступ інтегральних властивостей системи в якості її реальних показників; міра якісної самостійності елементів та інтегральних властивостей цілого; діалектика внутрішнього і зовнішнього (процеси екстери- та інтеріоризації); виділення управлінських механізмів та існування домінантних активних центрів.

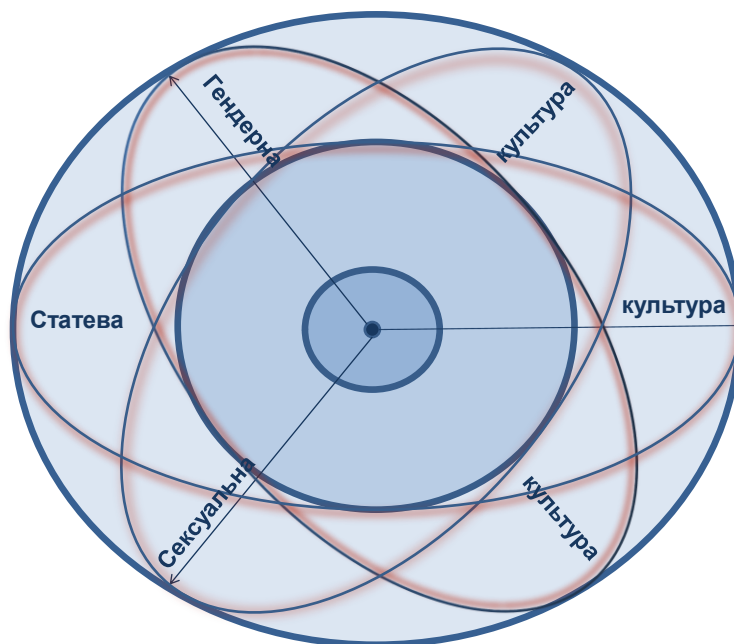

Рис. 1.1. Виокремлення окремих культур у цілісній базовій культурі особистості

Розглянемо ці методологічні положення детальніше.

Двоїстість якісної структури суспільних явищ у розвитку й формуванні базової культури особистості означає, що весь світ матеріальних та ідеальних предметів і речей має двояку якісну визначеність. Дуалізм характерний для всього сутнього на землі, включаючи їх зовнішні та внутрішні характеристики. Ще Біблія вчить, що Бог послідовно створив ніби з двох частин одну дійсність: з неба і землі, води і ґрунту, безформності і ладу, матерії і душі [див. детальніше: 63, с. 33]. У мові кожного народу є певна

кількість іменників, причетних до інтегральних властивостей особистості, які загалом характеризують основні загальнолюдські цінності. Наприклад, моральна культура людини завжди асоціюється з такими двоїстими цінностями-антиноміями як *добро* і *зло*, що є відповідною основою ціннісного самовизначення особистості у виборі її моральної поведінки, її моральних вчинкових дій-ставлень. Подібними іменниками-антиноміями в досліджуваній нами *статевій культурі* є зіставлення таких двох цінностей як *гідність* та *негідність* (як між іншим у сексуальній культурі – антиномії насолоди та огиди, в гендерній – рівноваги та нерівноваги тощо). Вони складають основу формування особистісного ядра – ціннісного самовизначення особистості в процесі здійснення певних вчинкових дій-ставлень. Такі ставлення ведуть свій першопочаток від потрапляння особи в ситуацію вибору – здійснення гідного чи негідного вчинку в статевій поведінці особистості – та зумовлюються іншими відповідними чинниками, які розглянемо пізніше. Різновиди таких дій-ставлень, характерних для відповідних інтегральних властивостей особистості, в результаті ведуть до формування адекватних їм інтегративних (у нашому випадку статевих) якостей.

Філософи (В. Кузьмін, ін.) розрізняють природні, соціальні та системні якості соціальних речей і явищ, розподіляючи їх на якості “першого” (функціональні, предметні) та “другого” (сукупні, інтегративні) порядку¹ [136]. Цю загальну закономірність можна сформулювати таким чином: у цілісній системі окремої культури особистості природні, соціальні та системні якості діляться на якості першого та другого порядку, накладаючись на структурній схемі (див. модель цілісної системи окремої – статевої –

¹ Наприклад, якщо аналізувати природні, соціальні та системні якості такого предмета як “стіл”, то серед *природних* його *якостей* В. Костів [2015, 77] виокремлює структурні елементи, з яких ця річ побудована (дерев’яні, металеві конструкції тощо). *Соціальними* *якостями* стола є його функціональне призначення (для чого він служить – письмовий стіл і т. под.). *Системними* *ж* *якостями* є його функціональне призначення в поєднанні з іншими подібними предметами і речами, які знаходяться у цьому просторі й даному часі; для прикладу, зовсім інше системне функціональне навантаження сукупності столів в аудиторії, якщо вони розташовані у вигляді кола чи квадрату (тут кожен учасник такого зібрання дивиться один одному в вічі, відчутний “лікоть” – налаштування до іншого і т. ін.).

культури особи на рис. 1.2) таким чином: природні якості другого порядку – відповідні дії-ставлення людини – є водночас соціальними якостями першого порядку; соціальні якості другого порядку – відповідні інтегративні риси особистості – є водночас системними якостями першого порядку. Тобто сукупність “природних” дій-ставлень “другого порядку”, нагромаджуючись у ході розв’язання соціальних проблемних ситуацій і сформованих у результаті еволюційного розвитку чи революційної стрибкоподібної видозміни отримують свою нову якість у вигляді вже “соціальних якостей першого порядку” – якісно вищого (чи нижчого) порядку стійких дій-відношень-ставлень особи в процесі її життєвої самореалізації та потрапляння в кожні наступні відношення-ставлення. Так само, “соціальні якості другого порядку” – інтегративні громадянські (моральні, креативні, інші) якості особистості таким же чином постають “системними якостями першого порядку” [119, с. 79–80]. Застосовуючи ці положення до статевої культури особистості як окремої інтегральної її властивості (розглянемо нижче), зазначимо, що “природними” її якостями першого порядку є *елементи підсистеми внутрішнього ядра особистості – механізму ціннісно-сміслової регуляції статевої поведінки* особи, які накладаючись, складають вже “природні якості другого порядку”, що відповідають “соціальним якостям першого порядку” – *статеві дії-відношення-ставлення*. Аналогічним чином “соціальні якості другого порядку” – *статеві якості особистості* – формуються та переходять у “системні якості першого порядку”, “системними ж якостями другого порядку” постає *статева спрямованість* особистості. Разом всі елементи складають три підсистеми цілісної системи статевої культури особистості: 1) підсистема внутрішньої ціннісно-сміслової регуляції статевої поведінки особи; 2) підсистема статевого відношення-ставлення і статевої якості особистості; 3) підсистема статевої якості і статевої спрямованості особистості (рис. 1.2).

Методологи визначають єдність усіх частин системи, взаємозв’язок їх у

вигляді замкнутого кола, всередині якого кожний елемент зв'язку є умовою іншого та зумовлюється ним [6; 24, с. 5–10; 244; 253].

Основні складові підсистеми цілісної системи статевої культури особистості функціонують у рамках замкнутого кола, в якому існують різноманітні взаємозалежності: як *одно-однозначні* (відношення В-1, насамперед, впливає на статеву якість Я-1, і навпаки, в зворотному порядку, Я-1 впливає на В-1), *одно-багатозначні* (відношення В-1 впливає на всі статеві якості – від Я-1 до Я-12), так і *багато-однозначні* (всі статеві якості – від Я-1 до Я-12 – відповідно, впливають на реалізацію окремого статевого відношення-ставлення – наприклад, В-1 чи іншого – В-5) й *багато-багатозначні* (всі статеві відношення-ставлення взаємозалежні з усіма статевими якостями) детермінації.

На основі цих положень структурними елементами й водночас реальними показниками статевої культури особистості на рівні трьох підсистем є такі основні параметри, виокремлені нами на основі аналізу теоретичних джерел і практики формування статевої культури людини:

- *перша* – підсистема внутрішньої ціннісно-сміслової регуляції статевої поведінки особи, що відображає мікросвіт особи, її натуральні, природні якості, кінцевим результатом функціонування якої виступають природні якості другого порядку (що постають водночас соціальними якостями першого порядку – статеві дії-відношення-ставлення); складовими елементами цієї підсистеми виділені: збалансованість у задоволенні й формуванні основних життєво необхідних потреб особи; усвідомлення норм статевої поведінки; сформованість статевих ідеалів та цінностей, усвідомлених, підсвідомих та неусвідомлених установок особистості; адекватність самооцінки та рівня домагань особистості відповідно до створеного суспільного блага та реалізації в таких умовах потенційних можливостей особи; сформованість і повнота функцій мотиваційно-сміслової сфери статевої поведінки тощо;

- *друга підсистема*, що характеризує мезосистему даного явища, – різнобічні статеві відношення/ставлення особи (до Бога-отця і Богоматері, матері й батька, хлопчиків і дівчаток, своєї та протилежної статі, дружби й кохання, майбутнього чоловіка та дружини, фактів і відомостей статевого змісту, сексуального дошлюбного досвіду та наслідків статевого спілкування, зовнішності та одягання (власного і чужого), частин чи повністю оголеного тіла, поцілунків і проявів залицяння, еротичних сцен (картин) і розмов на статево-сексуальні теми) як можливість функціонування у вигляді регулятивної системи, що виявляється через актуальну різноаспектну статево-

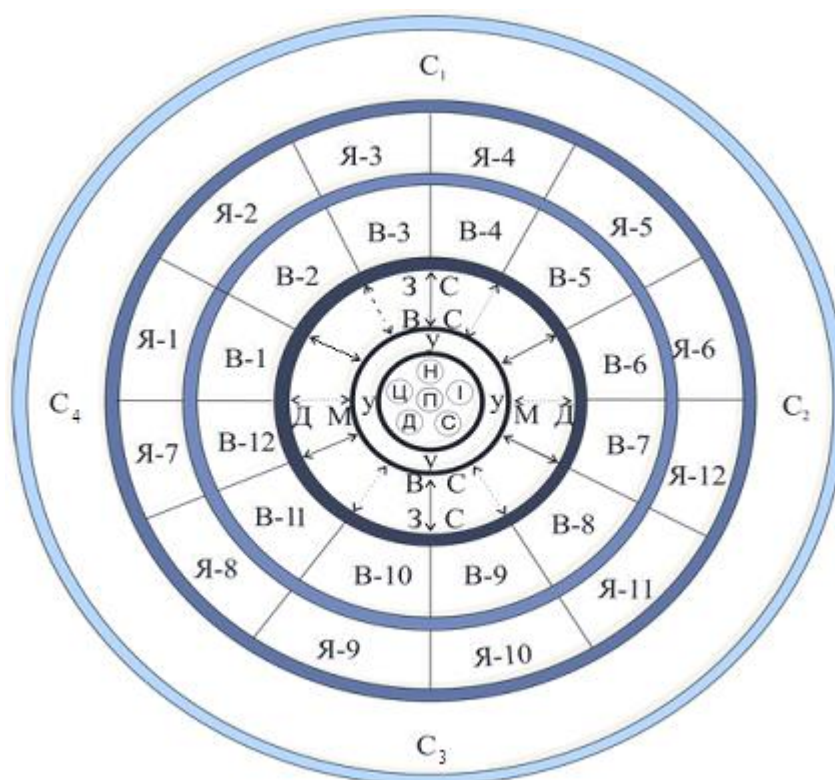

Рис. 1.2. Статева культура особистості (модель)

Перша підсистема

Підсистема внутрішньої ціннісно-сислової регуляції поведінки особи, результатом функціонування якої є статеві дії-відношення

П	- потреби
Н	- норми статевих відносин
Д	- рівень домагань
С	- самооцінка
Ц	- статеві цінності
І	- ідеали
У ↔	- соціальні установки
М-Д ↔	- мотив – статевая діяльність
Д-М ↔	- статевая діяльність – мотив
В-С ↔	- внутрішні стимули
З-С	- зовнішні стимули

Друга підсистема

Статеві відношення особи до... як можливість функціонування у вигляді регулятивної системи, що виявляється через актуальну статева діяльність і можливість розвитку статевих якостей

В-1	- до Бога-отця і Богоматері
В-2	- до матері й батька
В-3	- до юнаків і дівчат
В-4	- до своєї та протилежної статі
В-5	- до дружби й кохання
В-6	- до майбутнього чоловіка та дружини
В-7	- до фактів і відомостей статевого змісту
В-8	- до сексуального дошлюбного досвіду та наслідків статевого спілкування
В-9	- до зовнішності та одягання (власного та чужого)
В-10	- до частин чи повністю оголеного тіла
В-11	- до поцілунків і проявів залицяння
В-12	- до еротичних сцен (картин) і розмов на сексуальні теми

Третя підсистема

Статеві якості і статева спрямованість особи як дві лінії якісної характеристики статевої культури

Я-1	- душевність і терпеливість
Я-2	- чуйність і емпатійність
Я-3	- дівоча честь і чоловіча гідність
Я-4	- чоловічність, мужність і жіночність, м'якість
Я-5	- надійність і вірність
Я-6	- поступливість і адаптивність
Я-7	- впевненість і поблажливість
Я-8	- цнотливість і відповідальність
Я-9	- привабливість і еротична чутливість
Я-10	- тактовність і делікатність
Я-11	- ніжність і грайливість
Я-12	- стриманість і сором'язливість
С ₁	- займаність (дівчини) – лицемірність (юнака);
С ₂	- провинність – неблагородність;
С ₃	- непорочність – порядність;
С ₄	- цнотливість – достойність.

Додаток до рис. 1.2. Роз'яснення умовних скорочень [54, с. 26–27; 108, с. 12–13]

діяльність і можливість розвитку інтегративних статевоїх якостей особи, включає соціальні якості “першого порядку” – статеві відносини, що складаються в процесі її життесамореалізації, й соціальні якості “другого порядку” – сукупність інтегративних статевоїх якостей особистості;

- *третья підсистема*, що відображає специфіку макросистеми (інтегративні статеві якості і статеву спрямованість особи як дві лінії якісної характеристики статевої культури), включає системні якості “першого порядку” – статеві якості особистості – 1) *ідентичність*, чоловічність, жіночість, дівоча (чоловіча) честь, чоловіча (жіноча) гідність, цнотливість, 2) *адаптивність*, поступливість, терпеливість, тактовність, делікатність, 3) *відповідальність*, відданість; вірність, надійність, стриманість, 4) *емпатійність*, кордоцентричність, душевність, чуйність, співчутливість, 5) *інтимність*, привабливість, ніжність, грайливість, сором’язливість (у кожній групі певних рис характеру виокремлено назву симптомокомплексу групи інтегративних статевоїх якостей особистості) та *статеву спрямованість* особи (прояви дівочої честі – займаності, провинності, непорочності, цнотливості; прояви чоловічої гордості – лицемірності, неблагородності, порядності, достоїнності). У додатку А охарактеризуємо коротко ці основні інтегративні статеві якості.

Всі якісні структурні елементи цілісної статевої культури особистості виступають водночас основними показниками рівня її сформованості: поєднання чотирьох видів статевої спрямованості як системної властивості другого порядку, 25 статевоїх якостей, об’єднані в п’ять симптомокомплексів (ідентичність, адаптивність, відповідальність, емпатійність, інтимність) як системні якості першого порядку й водночас соціальні якості другого порядку, 25 видів статевоїх відносин-ставлень як соціальних якостей першого й водночас природних якостей другого порядку, що виступають результатом функціонування послідовних циклів механізму ціннісно-сміслової регуляції статевої поведінки особистості (природних якостей першого порядку). Отож,

у структурі статевої культури особистості наявними є близько 60 параметрів. Ці показники отримали певне конкретизування в ознаках-конструктах і відповідних критеріях, що визначило змістовну наповненість відповідних методик дослідження. Основною з них виокремлено експрес-діагностику рівня сформованості статевої культури особистості, побудовану за технологічним підходом “Кваліметричний профіль” (підрозділ 2.2) – [44, с. 78–83; 159, с. 141–142].

Дослідники зазначають, що в рамках інтеграції компонентів, елементів у складі цілого є різноманітний взаємозв’язок. В одних випадках самостійність окремих елементів у цілісній системі чітко окреслюється й навіть виявляється співіснування двох рядів якісної визначеності – частини і цілого, “елемента” й сукупності. А в інших, навпаки, – сукупний (інтегральний) елемент ніби поглинає частково прояв власних особливостей окремих елементів. Це положення, що розкриває так званий принцип ієрархійності, підкреслює, з одного боку, важливість фокусувати пізнання на певному якісно своєрідному явищі, а з іншого, – багаторівневу організацію об’єктивної дійсності, різноманіття систем і системних детермінацій [Кузьмін В, 1986, с. 370].

Крім цього, принципово важливе для розуміння самого механізму інтеграції постає питання про міру якісної самостійності елементів у складі цілого. У реальній дійсності їх відмінності досить великі. З одного боку, є такі форми інтегральних єдностей, у яких елементи в рамках цілого значною мірою “втрачають” свою вихідну якісну своєрідність. Загальна, сукупна інтегральна якість тут ніби частково “забиває” прояв власних особливостей елементів. У багатьох випадках більш чітко виявляється співіснування двох рядів якісної визначеності: частини і цілого, “елемента” й сукупності тощо. І це явище – здвоєння якостей існування – виявляє себе як загальний закон інтеграції, вимагає виразно відрізнити рівні: інтегральних якостей цілого і елементно-предметний рівень його складових [136, с. 307]. У старшому

шкільному віці статеві дії-ставлення особистості юнака та дівчини є взаємоперехідними, отож вони потребують відповідальності за їхнє формування, що зумовлює розвиток відповідних статевих якостей.

У теоретичному і практичному вимірах розрізняють когнітивний, афективний і регулятивний аспекти сформованості статевих відносин і якостей особистості. *Когнітивний аспект* – це усвідомлення статевої приналежності й незворотності статі, відповідності між статевою поведінкою та суспільними стереотипами чоловічості/жіночості, засвоєння знань про стать і відмінності між ними, орієнтація в цінностях своєї і протилежної статі. *Афективний аспект* зумовлений прийняттям особистістю своєї статевої приналежності, оцінкою своїх статеворольових особливостей і якостей, прагненням (або його відсутністю) корегувати ці особливості чи якості. *Регулятивний аспект* передбачає здійснення статевої поведінки відповідно до уявлень особи про її чоловічий (жіночий) стиль, творення взаємостосунків із представниками своєї і протилежної статі, визначення своєї статеворольової орієнтації.

Важливе значення для розуміння функціонування цілісних систем має поняття “активного центру”. В. Свідерський і Р. Зобов на прикладах функціонування біологічних систем показали дійсне існування подібних центрів у цілісних утвореннях. На їхню думку, “активний центр є вищим виразом суперечливості цілого” [244, с. 82–84], саме в центрах зосереджена максимальна активність об’єкта в його взаємодії з іншими об’єктами і середовищем.

Існування активних центрів цілісних систем підтверджується вченням О. Ухтомського про домінанту [272, с. 197–201]. О. Ухтомський називає домінантою стійке збудження мозкових центрів, на основі якого виникає їх інертна збудливість. Під домінантою російський фізіолог розумів тимчасово панівний у центральній нервовій системі рефлекс або рефлекторну поведінку. Саме пануючий осередок збудження перетворює і змінює роботу інших

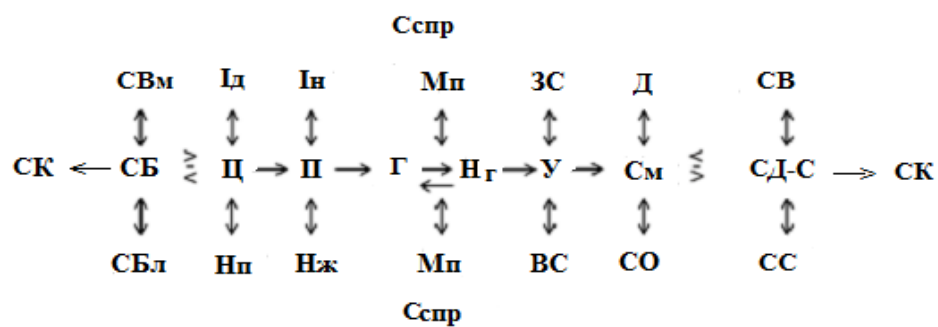
рефлекторних апаратів. Домінанті властива інертність, тобто схильність підтримуватися і повторюватися, коли зовнішні обставини змінилися і подразники, які раніше підтримували цю домінанту, більше не діють на центральну нервову систему [273, с. 372]. У сучасній науці термін “домінанта” щоразу частіше використовується не просто для констатації переважаючих, визначальних ознак, явищ, станів чи процесів, а для осмислення їх стрижневості шляхом зіставлення з великою кількістю інших елементів складної множини, які лише в сукупності й через свою неоднорівність здатні проявляти найістотніші властивості [146, с. 293].

Такими активними центрами, що домінують (а відповідним чином і впливають на саморозвиток певних структурних елементів як окремих підсистем, так і сукупності цих елементів у взаємопідпорядкованих інших підсистемах цілісної загальної культури особистості), є визначальні інтегративні якості особистості, здатні активізувати енергію співдії протилежностей шляхом наростання інтенсивності інертного збудження до моменту появи нового домінантного імпульсу. У статевій культурі особистості проходить домінування відповідних ставлень, усвідомлення статевої норми, ідеалів, ціннісних орієнтацій, установок, мотиваційно-сміслової регуляції вчинкової дії, а також сукупно рівнів сформованості низки блоків. До них віднесено такі: “Статеві стосунки-ставлення”, “Статеві якості”, “Модель поведінки (потребова, ціннісно-нормативна, мотиваційна сфери та рівні домагань і самооцінки особистості”, “Системна функція (спрямованість статевої діяльності особи)”.

На основі теоретичного аналізу філософських, психологічних і педагогічних праць [11, с. 16–19; 17; 64; 115; 116; 119; 140, с. 227–231; 163; 178; 179; 237; 265; 270; 277] обґрунтовано, що функціональна модель формування статевої культури особистості включає дію механізму внутрішньої ціннісно-сміслової регуляції статевої поведінки особи, що забезпечується шляхом здійснення окремих вчинкових актів у процесі її

життєдіяльності та спілкування. Таке формування інтегративних якостей статевої культури особистості відбувається в результаті спеціально організованого (виховного впливу) чи спонтанного (самоорганізаційного) потрапляння особи в ситуацію вибору стосовно своєї статевої поведінки під час спілкування й життєдіяльності.

Аналіз механізмів розкриття статевого процесу на рівні першої підсистеми охоплює передумови виникнення статевої проблеми (вимоги суспільства до статевих стосунків плюс сфера соціальних засобів, що включає суспільне благо) та власне його зміст, який схематично на прикладі статевої культури розкрито таким чином (рис. 1.3).

Умовні позначення:		
СВ – суспільне буття;	Ін – інтереси;	См – смисл (сене);
СБл – суспільне благо;	Г – гідність;	Д – рівень домагань;
СВм – суспільні вимоги;	Нг – негідність;	СО – самооцінка;
Ц – цінності;	Сспр – статевая спрямованість;	СД-С – статевая дія;
Ід – ідеали;	Мп – мотиви поведінки;	СВ – статеве відношення;
Нп – норми поведінки;	У – установка;	СС – статеве ставлення;
П – потреби;	ЗС – зовнішні стимули;	СК – статевая культура.
Нж – нґжда;	ВС – внутрішні стимули;	

Рис. 1.3 Динаміка процесу окремого статевого вчинку особи на рівні першої підсистеми (ціннісно-сміслової регуляції статевої поведінки)

Зв'язок особи із середовищем спричиняє виникнення певної проблемної ситуації, яка вимагає розв'язання. Ситуація зумовлюється суспільним благом, в якому вона перебуває, і спричиняє певну напруженість відповідно

до рівня володіння цими благами й актуальними потребами особи. Зіткнення різних можливостей вирішення проблемної ситуації, поділ статевої цінностей у межах континууму гідності – негідності актуалізує її активність. Відповідно до властивих і усвідомлених норм та ідеалів статевої поведінки, статевої цінностей, зіставлення рівня домагань із самооцінкою особи, а також у зв'язку з наявними в неї певними установками, сформованими в результаті складної системи мотивації (з можливим підключенням внутрішніх і зовнішніх стимулів), реалізується конкретна статеві дія- ставлення.

Завершення цього процесу зумовлює відповідний рівень розвитку певної статевої якості особистості під впливом на неї тієї дії-ставлення, яка відбулась, тобто до досягнення нового рівня статевої культури, спрямованого позитивно чи негативно. Статеві ставлення-стосунки, як відповідний зв'язок між статеви-ми якостями та охарактеризованим циклом дії механізму внутрішньої ціннісно-сислової регуляції статевої поведінки особи, багаті й здатні на нові проблемні ситуації тощо. У результаті постійного повторення всього циклу – у різноманітності її статеви-х стосунків, – збагачується одна чи декілька інтегративних статеви-х якостей, які є актуальними саме для цього виду статевого ставлення-відношення.

Сукупність сформованих статеви-х інтегративних якостей впливає на статеви-х спрямованість особи, яка пронизує всі її інтегративні статеві якості і ставлення (компонентами спрямованості статевої культури є такі ознаки проявів дівочої честі в статеви-х стосунках – займаність (доступність), провинність, непорочність (честь), цнотливість та чоловічої гідності – лицемірність (лукавість), неблагородність (нешляхетність), порядність, достойність).

Особливе значення у розкритті сутності розвитку й функціонування цілісних систем має проблема *діалектики внутрішнього і зовнішнього*. Як зазначають науковці, основу цілісності складає сукупність зв'язків не тільки

внутрішніх елементів системи, але й зовнішніх відносин, зв'язків, взаємодій. Внутрішні й зовнішні зв'язки повинні певним чином відповідати один одному, гармоніювати. У психологічній науці вже з другої половини ХХ століття у визначенні сутності особистості перевага надається її внутрішнім складовим елементам: особистість розглядається через аналіз внутрішнього змісту, який, у свою чергу, проявляється назовні, і, взаємодіючи із зовнішніми чинниками, особистість цим самим у певному розумінні сама себе змінює [141, с. 181]. Зовнішні впливи перебудовують внутрішню організацію, структуру цілісності (відбувається так званий процес інтеріоризації). Поступово нагромаджуючись, кількісні показники структури системи змінюються, еволюціонують, що веде в кінцевому результаті до якісних змін, інколи навіть корінної перебудови її структури. Відповідно змінюється і система зовнішніх зв'язків цілісності, її вплив і втілення в інших, можливо й макросистемах, що взаємодіють із цією системою. Таким чином розкривається так званий процес екстеріоризації (прояв внутрішньої цілісності системи назовні, зміна інших систем, що взаємодіють із нею) – [119].

Застосовуючи це положення до елементів статевої культури особистості, зазначимо таке: відбувається нагромадження (збагачення чи збіднення) відповідного досвіду різнобічних статевих дій-ставлень у процесі циклового функціонування ціннісно-сміслової регуляції статевої поведінки особи в процесі розв'язання проблемних суперечливих ситуацій вибору адекватної статевої поведінки. Неодноразове потрапляння особи у відповідні статеві дії-ставлення одного напрямку (наприклад, ставлення до дружби й кохання) призведе до досягнення певної статевої якості (надійності та вірності), яка поступово перейде від зони свого попереднього чи нинішнього актуального розвитку (наприклад, низького рівня сформованості надійності чи вірності) до найближчої зони – більш високого (середнього) розвитку надійності та вірності старшокласника в статевих стосунках-ставленнях до дружби й

кохання. Далі аттрактивно будь-яка дія-ставлення (надійність і вірність / ненадійність чи невірність) особистості буде притягуватися до цього середнього рівня, аж допоки нагромадження досвіду наступних таких же дій-ставлень еволюційно чи стрибкоподібно перейде на якісно вищий рівень дисипативної структури – до високого рівня сформованості цієї інтегративної якості (надійності чи вірності). Аналогічним чином, у випадку ненадійного, невірного ставлення-діяльності чи нейтрального (індиферентного) ставлення до дружби й кохання рівень надійності чи вірності як інтегративної якості особистості може залишатися на попередньому рівні, або й деградуватиме.

Складність взаємодії кожної з підсистем із зовнішніми впливами, діями, підсистемами подібних систем окремої (чи загальної) культури особистості полягає в тому, що взаємозв'язок здійснюється водночас на рівні всіх наявних структурних елементів, причому енергетичний вектор спрямовується в залежності від різниці потенціалів всередину чи назовні (процеси інтеріоризації та екстеріоризації). Звичайно, в процесі взаємодії особистості зі зовнішнім світом першою вступає в дію системна якість другого порядку, зовнішня оболонка третьої підсистеми цілісної системи загальної культури особи – спрямованість інтегральної властивості особистості (у статевій культурі для дівчат – займаність (доступність), провинність чи непорочність, цнотливість; для юнаків – лицемірність (лукавість), неблагородність (нешляхетність) чи порядність, достойність), яка пронизує всі інтегративні якості всіх підсистем статевої культури, впливає на відповідний їхній прояв і є водночас найбільш консервативною щодо негайних змін. Після цього зовнішній експансії піддаються інтегративні статеві якості – соціальні якості другого порядку, причому з обох сторін (з боку третьої та першої підсистем).

На момент потрапляння особи в проблемну ситуацію, розв'язання статевих колізій з позиції гідності чи негідності кожен учинок звіряється зі спрямованістю (дівочої статевої поведінки – займаності, провинності чи

непорочності й цнотливості; юначої статевої поведінки – лицемірності (лукавства), неблагородності (нешляхетності) чи порядності і достоїнності) постійно розвивається відповідна якість (наприклад, надійність чи вірність), балансуючи на межі позитивного й негативного її збагачення чи збіднення. Цим самим нагромаджується досвід відповідного адекватного ставлення (позитивного, негативного, нейтрального) на свідомому, підсвідомому чи несвідомому рівнях учинкової активності (дії-відношення). Нарешті останньою та, імовірно, вирішальною втручається перша підсистема, в результаті функціонування якої вступає в дію механізм внутрішньої ціннісно-сміслової регуляції статевої поведінки особистості, в результаті чого зміцнюються ціннісні переконання особистості, нагромаджуються відповідні соціальні установки, здійснюються хаотичні “коливання” стосовно доцільного шляху розв’язання наявних статевих колізій, збагачується мотиваційно-сміслова регуляція статевої поведінки особи [119].

Аналогічним чином кожен таку ситуацію необхідно розглядати в зворотному порядку: в процесі функціонування механізму ціннісно-сміслової регуляції статевої поведінки, тобто в процесі розв’язання певної проблемної ситуації, коли енергетика спрямована внаслідок взаємодії певних чинників добору зсередини назовні, – першими вступають в дії природні якості статевої поведінки особистості і т. под.

У результаті таких постійних взаємопереходів порядку й хаосу (процесу самоорганізації) виникає більш високий рівень автентичної статевої культури особистості, стійкий стосовно абсолютного хаосу – будь-яких модифікацій зовнішнього середовища, появи і нагромадження навіть негативних чи просто провокуючих ситуацій чи обставин. У рамках соціальної самоорганізації пошук критеріїв оптимальності спрямовує свій погляд на знаходження “золотої середини” між двома крайностями, як специфічними, так і кінцевими, що визначають усю статеву поведінку людини, – рожевою непорочністю, цнотливістю та чорною провинністю, займаністю (для дівчат)

й аналогічними – рожевою порядністю, достойністю та чорною неблагородністю (нешляхетністю) й лицемірством (лукавством) – для юнаків. Роль такої середини відіграють принципи драматичної провинності-непорочності, благородності-порядності який дає змогу з'єднати найпіднесеніший романтизм із найтверезішим реалізмом і забезпечити “твердість духу” в будь-яких критичних ситуаціях.

Синтез виокремлених елементів (механізм ціннісно-сміслової регуляції статевої поведінки, статеві ставлення-стосунки, статеві якості і статева спрямованість особи) забезпечує зародження й розвиток інтегральної системної властивості – статевої культури і, загалом – загальної базової культури особистості.

Висновуючи, зазначимо, сутність поняття “*статева культура особистості*” – це результат сформованості інтегральної властивості особи з притаманними їй суспільно-значущими інтегративними статевими якостями, генетично заданими і соціально набутими під впливом механізмів внутрішньої ціннісно-сміслової регуляції статевої поведінки та в умовах включення старшокласників у систему зовнішніх статевої відносин у процесі їхньої життєвої самореалізації і самоствердження (М. Боришевський [13, с. 17–24], Т. Говорун [37], О. Кікінежді [99; 100], В. Костів [115; 117] та ін.).

На основі культурологічно-синергетичної концепції формування базової культури особистості подаємо авторське визначення *статевого виховання*: цілеспрямований процес взаємодії суспільства, родини й особистості, вихователів (батьків, учителів) і вихованців (дітей, учнів) у їхній спільній творчій діяльності, яка стимулює розвиток і саморозвиток довершених статевої якостей вихованців унаслідок забезпечення необхідних умов для ефективного функціонування механізму внутрішньої ціннісно-сміслової регуляції статевої поведінки особи в процесі її різнобічних статевої відносин.

1.2. Розвиток та особливості статевої поведінки учнів старшого шкільного віку

На основі праць вітчизняних і зарубіжних вчених [9; 22; 103; 110; 131; 194; 232; 255; 275] наведемо деякі особливості вікового розвитку дітей старшого шкільного віку (учнів 8–11 класів). Відповідно до вікової періодизації це підлітковий (від 11–12 до 14–15 років) і ранній юнацький вік – від 15–16 до 18 років.

Для підліткового віку характерними є такі психологічні новоутворення як почуття дорослості, потреба у самоствердженні. Відчуття дорослості є структурним центром особистості, тією якістю, в якій відображається нова життєва позиція у ставленні до себе, людей і світу загалом. Саме воно визначає спрямованість і зміст активності підлітка, його нові прагнення, переживання й афективні реакції. Що ж до самоствердження, то його позитивними формами є зайняття спортом, виконання суспільно корисних справ тощо. Інтелектуальне самоствердження учнів відбувається в їхній навчальній і позанавчальній пізнавальній діяльності, реалізації пізнавальних потреб та інтересів [241].

Загалом необхідно зазначити, що розвиток інтелекту в підлітковому та юнацькому віці характеризується двома аспектами: кількісним (підліток вирішує інтелектуальні завдання значно легше, швидше й ефективніше, ніж молодший школяр) і якісним (зміни в структурі мисленнєвих процесів: важливо не те, які завдання розв'язує суб'єкт, а яким чином він це робить) [231].

На думку багатьох учених, саме цій віковій категорії властиві такі особливості інтелектуального розвитку як: прояв нестандартного підходу до вже відомих проблем; вміння часткові проблеми включати у більш загальні, родові; здатність ставити плідотворні питання навіть на основі погано сформульованих завдань і т. ін. [231]. Це пов'язано з тим, що розвиток

інтелекту старшокласників тісно поєднаний із розвитком творчих здібностей, які передбачають не тільки засвоєння інформації, але й прояв інтелектуальної ініціативи і створення чогось нового.

Центральним новоутворенням раннього юнацького віку є особистісне самовизначення, основою якого є потреба зайняти внутрішню позицію дорослого, усвідомити себе членом суспільства, зрозуміти себе, свої можливості, своє місце й призначення у житті (Л. Божович [9], М. Савчин [241; 242], ін.). Провідною на цьому етапі постає навчально-професійна діяльність.

Окрім цього, у наш час особливого значення набуває практичний інтелект старшокласників. Адже в структуру практичного інтелекту входять такі якості розуму як діловитість, економність, обачливість, вміння швидко вирішувати завдання, що виникають. Розвиненим можна вважати таке практичне мислення старшокласників, якому притаманні вищезгадані властивості. Формувати його в учнів необхідно з перших років навчання в школі, а також у сім'ї.

У віковій психології, вік старшого школяра (IX–XI класи, 15–17 років), прийнято відносити до ранньої юності. Конкретний зміст юності як етапи розвитку особистості визначається насамперед соціальними умовами. Саме від соціальних умов залежить положення молоді в суспільстві, обсяг знань, якими їй належить оволодіти, низку інших чинників.

Поряд із різноманітними закордонними теоріями та концепціями, які вивчали юнаків і дівчат такими, як біогенетична теорія С. Холл, А. Гезел; концепція персонологічної орієнтації Е. Інтронгер, Ж. Піаже – специфіка юначого бачення; психоаналіз З. Фрейда; неофрейдизм Е. Еріксона, важливий внесок в розуміння юначої психології вніс представник гештальтпсихології К. Левін [139]. Він виходив із того, що людська поведінка є функція, з одного боку, особистості, з іншого – оточуючого її середовища. Властивості середовища та властивості особистості

взаємопов'язані. Як дитина не існує без сім'ї, школи та ін., так і ці суспільні інститути не існують окремо від взаємодіючих із ними та завдяки їм індивідів. Єдність та взаємодія всіх особистісних та середовищних компонентів Левін називає життєвим або психологічним простором.

Важливішими процесами перехідного віку Левін вважає поширення життєвого світу особистості, кола її спілкування, групової належності та типу людей, на які вона орієнтується. Достойнство концепції Левіна полягає в тому, що він розглядає юність, як соціально-психологічне явище, пов'язуючи психологічний розвиток особистості зі змінами його соціального положення. Але, ставлячи життєвий світ юності в залежність від його безпосереднього оточення, мікросередовища, Левін залишає в тіні його загально-соціальні детермінанти. Він не уточнює також вікових граней періоду моральності, зокрема, розбіжностей між підлітком та юнаком, та індивідуально-психологічних варіацій процесу розвитку. Між тим невизначеність вікового статусу не завжди означає також невизначеність рівня вимог та ціннісних орієнтацій.

К. Левін та інші представники соціально-психологічної орієнтації пов'язують юначу маргінальність з особистостями соціального статусу. Альтернативні теорії юначого віку аналізують різні сторони розвитку – фізичне дозрівання, розумовий розвиток, формування самосвідомості, зрушення в структурі стосунків, мотиваційні процеси та ін. розглядались і в радянській психології [139]. Радянськими психологами докладно вивчались та описувались закономірності статевого визрівання, розумові інтереси, форми соціальної активності та зміст внутрішнього світу юнаків. Цим займалися такі радянські психологи як Л. Виготський, Л. Божович, О. Леонт'єв, Д. Ельконін та ін.

Д. Ельконін розглядав юначий вік з позиції культурно-історичної теорії та провів їх психологічний аналіз. За його поглядами, спілкування включене в систему суспільно-корисної діяльності. В середині цієї діяльності

відбувається оволодіння здатністю будувати відносини і розвиватись. Але поряд із цим, внутрішній світ особи, поза шкільною діяльністю, дружба, кохання, випадають із цієї концепції як дещо неістотне [74, с. 6–20].

Найбільш характерне для старшокласників – неоднорідність їх соціального статусу. З однієї сторони, продовжують хвилювати проблеми, успадковані з підліткового етапу, – відповідно вікова специфіка, право на автономію від старшого, сьогоднішні проблеми взаємин, різноманітних заходів тощо. З іншого боку, перед ними стоять завдання життєвого самовизначення. Такий збіг внутрішніх і зовнішніх чинників або соціальна ситуація розвитку (Л. Виготський [29], Л. Божович [9]) визначають й особливості розвитку особистості в старшому шкільному віці. Саме на основі нової соціальної ситуації розвитку відбувається корінна зміна в змісті і співвідношенні основних мотиваційних тенденцій особистості, старшокласника, що визначає зміни й інших його психологічних особливостей. Таким чином, юнацький вік (згідно недостатньо точному, але образному і зрозумілому визначенню багатьох педагогів і психологів) виступає як своєрідна риса між дитинством і дорослістю.

Отже, старший школяр знаходиться на порозі вступу в самостійне різнобічне життя. Для нього набувають особливої актуальності фундаментальні завдання соціального та особистісного самовизначення, як визначення себе та свого місця в дорослому світі. Юнака та дівчину повинні турбувати (а чи турбують?) багато серйозних питань: як знайти своє місце в житті, обрати професійну діяльність у відповідності зі своїми можливостями й здібностями, в чому смисл життя, як стати справжньою людиною та багато інших.

Не випадково Л. Божович [9] і багато інших дослідників цього віку (І. Кон [110], А. Мудрик [181] та ін.) пов'язують перехід від підліткового до раннього юнацького віку з різкою зміною внутрішньої позиції, що полягає в тому, що націленість на майбутнє стає основною спрямованістю

особистості і проблема подальшого життєвого шляху, знаходиться в центрі уваги інтересів, планів юнаків і дівчат [110; 181].

Багато дослідників вважають основним новоутворенням у старшому шкільному віці особистісне, професійне самовизначення, вибір юнацького кохання. У старшому шкільному віці формується не саме самовизначення, а психологічна готовність до нього.

Готовність до самовизначення передбачає формування у старших школярів стійких, свідомо вироблених уявлень про свої обов'язки і права стосовно суспільства, інших людей, моральних принципів і переконань, розуміння обов'язку, відповідальності, уміння аналізувати власний життєвий досвід, спостерігати за явищами сучасності й надавати їм оцінку тощо.

Старший шкільний вік – це період становлення поглядів і переконань, формування світогляду. У зв'язку з самовизначенням виникають потреби розібратись в оточенні і в самому собі, у пошуку сенсу життя взагалі і, зрозуміло, свого життя.

У старшому шкільному віці посилюється суспільна направленість особи учня, його потреба принести користь суспільству, іншим людям.

Юнацтво – період завершення формування особистості. Але не можна забувати, що старшокласник вже є особистістю, часто досить яскравою і своєрідною. Юнацька особистість ніколи не буває однозначною. Вона завжди суперечлива й мінлива. Найбільш розповсюджена типова помилка вчителів – невміння роздивитись глибинні властивості, ядро особи старшокласника, оцінка його за якимись усередненими формальними й зовнішніми показниками. Такими, як зовнішня дисциплінованість і навчальна успішність.

У юнацькому віці вже чітко видно спрямованість особистості. Одні старшокласники чітко зорієнтовані на діяльність, навіть, якщо основна сфера їх діяльності ще не визначена, такі юнаки відрізняються вираженою потребою в досягненні, вмінні ставити перед собою конкретну мету,

розподіляти і планувати свій час. Інші живуть, головним чином, уявленням; світ їх фантазій і мрій часто погано взаємодіють з їх практичною діяльністю. Треті пасивно пливуть за течією, орієнтуючись переважно на задоволення своїх сьогоденних потреб у спілкуванні, емоційному комфорті, і не надто замислюються над майбутнім. Четверті захоплюються всім потрошку [194, с. 168–177].

У старшому шкільному віці уперше з'являється особливе почуття – кохання. Це абсолютно новий стан в емоційному житті школяра, якого немає у підлітка. Стосовно підлітка правильніше говорити про прояви почуття особистої симпатії, про захоплення, прихильність, навіть першу закоханість, але кохання як глибоке, сильне, дієве почуття виникає тільки в ранній юності. Юнацьке кохання, як правило, чисте, свіже, безпосереднє, цнотливе, багате різноманітними переживаннями, має відтінок ніжності, мрійливості, ліричності та щирості.

Для наших юнаків і дівчат в переживанні кохання характерні пошана один до одного, дружба, взаємна підтримка і взаєморозуміння, вони цінують один в одному високі душевні якості.

Ми розглянули деякі вікові особливості особистості старшокласників, які, з нашого погляду становлять основу психологічної готовності до особистісного самовизначення – головного утворення раннього юнацтва, усвідомлення свого місця в теперішньому і майбутньому, народження життєвої перспективи, уявлення про цінності оточуючої дійсності у взаєминах юнаків і дівчат, про своє бажане “Я”, про те, щоб хотілося створити у житті, – певна зрілість цих психологічних утворень сприяє самовизначенню, подальшому розвитку особистості й підготовці молоді до сімейного життя.

Аналізуючи сферу статевої соціалізації учнів різних вікових груп, скористаємось дослідженнями В. Кагана [88], І. Ковальчук [103; 104], Ф. Райса [232], Л. Столярчук [261] та ін. українських та зарубіжних авторів.

У молодшому шкільному віці спостерігається різка поляризація інтересів за статтю. Хлопчики уникають дівчаток, стараються не приймати їх у свої ігри, багато дівчаток насторожено, з недовірою ставляться до хлопчиків, очікують агресивної поведінки з їхнього боку. Ігри хлопчиків підкреслено маскулінні, змагальні, характеризуються великою руховою активністю, інтереси дівчаток зосереджені на міжособистісних відносинах. В однорідних за статтю групах у хлопчиків цінуються передусім сила, спритність і хоробрість, у дівчаток – увага, турбота про іншого, чуйність [261, с. 68].

Молодший шкільний вік – період перших закоханостей. Вираження інтересу до протилежної статі, залицяння набувають своєрідної забавної форми – хлопчики смикають дівчаток, які їх подобаються за коси, штовхають їх, дівчатка кепкують над хлопчиками, самі провокують їх на таку поведінку. Привернення уваги здійснюється через систему агресивних дій хлопчиків і оборонних дій дівчаток. У взаємодії з ровесниками протилежної статі дитина вчиться мистецтву спілкування, в якому різниця статей підкреслюється, але не розвивається до сексуальної взаємодії. Дітей обох статей цікавлять питання про відмінності між хлопчиками й дівчатками. Не отримуючи від дорослих найнеобхідніших знань із питань, що їх цікавлять, діти засвоюють інформацію з вулиці, яка не завжди позитивно впливає на їхню статевою рольову соціалізацію.

Л. Столярчук виокремила низку чинників, що викликають передчасний статевий потяг молодших школярів: педагогічно непрофесійне статеве просвітництво; засоби масової комунікації, які пропагують порнографію; несприятливі житлові умови, які дозволяють дітям спостерігати за статевим життям дорослих; дитяча проституція, сексуальна експлуатація, наркоманія, сексуальна деструктивність неповнолітніх; безнаглядність дітей, яка відкриває можливість для різноманітних спокус [261, с. 63; 309; 312].

Великий вплив на статеворольову соціалізацію хлопчиків і дівчаток цього віку мають батьки (показують на особистому прикладі різноманітні моделі статеворольової поведінки; владний контроль батька призводить до негативного образу “Я” у хлопчиків; відсутність батька чи чоловіків у сім’ї деформує статеворольову соціалізацію дітей; дівчатка з неповних сімей часто несміливі й невпевнені, спілкування з особами протилежної статі для них є ускладненим; у неповній сім’ї поведінка хлопчиків є менш диференційована й маскулінна, формується несамотійна й безініціативна особистість; знижуються можливості повноцінної підготовки до майбутнього сімейного життя, особливо в дівчаток) та педагоги (незаслужені звинувачення, підозри, байдужість і неухвалене ставлення з боку вчителя молодші школярі переносять боляче; у поведінці дівчаток і хлопчиків спостерігається сором’язливість, удавана грубість, презирливість, відчуженість, велика стриманість у прояві товариських і дружніх почуттів, а в поодиноких випадках навпаки – флірт; у педагогічній діяльності стосовно статевих відносин молодших школярів важливо обдумувати всі свої слова й дії, з повагою ставитись до кожної дитини, бути справедливим і тактовним, враховувати статеві особливості цього віку – хлопчики порівняно з дівчатками більш незалежні, безтурботні, напористі, хоробрі, безвідповідальні, недобросовісні, дратівливі, практичні; дівчатка більш слухняні, поступливі, стримані, обережні, добросовісні, відповідальні, ніжні, чутливі, спокійні; розрізняти також необхідно поведінку фемінінних і маскулінних хлопчиків і дівчаток [88, с. 129–132].

Підлітковий вік (10 – 14 років) період бурхливого фізичного і психічного розвитку, у підлітків змінюється зовнішній вигляд, з’являються нові, незнайомі раніше почуття й переживання, ускладнюється внутрішній світ. Підлітки дедалі частіше замислюються про свою чоловічу/жіночу своєрідність, про характер взаємин з дорослими й ровесниками своєї й протилежної статі, осмислюють свої статеві ролі. У них відбувається

реорганізація образу фізичного “Я”, формується якісно нова “тілесна ідентичність; з’являється незвична незграбність і незугарність, ламкий голос, нові відчуття, пов’язані із сексуальним напруженням і його розрядкою” [103, с. 74].

Зазначимо, що в підлітковому віці дівчата статеві дозрівають скоріше, що породжує розрив у взаєминах юнаків і дівчат, який може позначитися на їх подальшому ставленні до протилежної статі. Акселерація прискорила психосоціальний розвиток, а раннє формування статевої зрілості означає і раннє пробудження сексуальних інтересів, еротичних переживань. Підліткова сексуальність має свої особливості: інтенсивність статевого потягу, ранній початок статевого життя; сексуальна активність має характер експериментування, відрізняється ігноруванням небезпеки; невідповідність необмеженої еротичної фантазії та обмежених можливостей її реалізації; сексуальність ізольована від почуття кохання.

Великий вплив на статеву поведінку підлітків здійснюють соціокультурні чинники. Переорієнтація в останні роки громадської думки щодо норм сексуальної поведінки свідчить про лібералізацію статевої моралі, певною мірою моральну легалізацію невпорядкованих статевих зв’язків, проституції (звичайними і доступними стали еротичні шоу, порнографія, еротичні фільми тощо). За низької статевої культури, сексуальної грамотності це, призводить до духовної деградації молоді, поширення венеричних захворювань, ВІЛ-інфекції, зростання кількості абортів, що загрожує здоров’ю, а іноді життю старшокласника [232, с. 264–296].

Запобігти цьому може формування наукових знань про біологічні та соціальні проблеми розвитку хлопчиків і дівчаток; ознайомлення з особливостями їх конституції та анатомо-фізіологічного розвитку, питаннями продовження роду; формування моральності та почуття дружби, поваги у стосунках між чоловіком і жінкою, ідеалу кохання, моральних

“гальм”, які сприяли б попередженню статевої розпусти; виховання відповідальності за створення сім’ї, продовження роду.

У період підліткового кохання зберігається й властиве прагнення до спілкування, спільних ігор із дівчинкою (хлопчиком); закоханий постійно думає про об’єкт своїх почуттів, ревнує. Підлітки мріють про велике й вірне кохання, часто закохуються у відомих кінозірок чи естрадних співаків.

Багато попередніх спроб розв’язання проблеми статевого виховання учнів натрапляли на непідготовленість учителів і недоопрацьованість самих програм і посібників [196; 212]. Треба відзначити, зокрема, труднощі в реалізації у школі факультативного курсу “Етика і психологія сімейного життя”. Необхідне підвищення компетентності вчителів у сфері міжстатевих стосунків, їхньої здатності керувати морально орієнтованим процесом духовного розвитку учнів як майбутніх чоловіків і дружин та підвищення психолого-педагогічної культури батьків. Виникає проблема створення для студентів педагогічних ВНЗ відповідних спецкурсів із орієнтовною назвою “Гігієнічне та статеве виховання з елементами сексології” чи “Основи статевого виховання учнівської молоді” та розробити відповідні посібники та соціальний психолого-педагогічний супровід старшокласників із означених проблем. Зміст цього курсу має увійти й до програми підвищення кваліфікації вчителів. Відповідно, необхідне посилення роботи зі створення найкращих книг і посібників для батьків.

Виходячи з основних вікових періодів психічного розвитку особистості, важливим є створення умов, сприятливих для правильного усвідомлення дітьми своєї статевої належності, оволодіння обсягом знань і умінь, необхідних для формування майбутньої жінки чи чоловіка [87, с. 19–23].

Статеве виховання старших підлітків (11–15 років) відіграє вирішальну роль у сексуальній соціалізації особистості, оскільки проходить на фоні

статевого дозрівання організму, інтенсивного формування внутрішнього світу, самосвідомості особистості. Шкільний компонент змісту статевої освіти передбачає розширення наукових знань про фізіологію та анатомію розвитку організму, про дію статевих гормонів на сексуальні інтереси, потяги, переживання людини [307].

Педагогічна робота з підлітками спрямована на зниження психологічного напруження підлітків, викликаного реорганізацією образу “Я”, розвиток їхніх умінь, управління власним психічним потенціалом. Дефіцит просвіти з питань статево-сексуального дозрівання організму, набуття досвіду підлітками перших відчуттів сексуального збудження та розрядки статевої напруги породжують чимало драматичних проблем статевого самовизначення. Пропаганда статево-сексолого-гігієнічних, психологічних знань – необхідна умова правильного статевого виховання підлітків [311].

Особливе місце в змісті навчально-виховної роботи має займати сфера моральних засад міжстатевих контактів, етичних, естетичних, психологічних підвалин маскулінності й фемінності. Досвід дружби, товаришування, міжстатевої взаємодії, набутий у процесі позакласної та позашкільної діяльності, створює основу для прийняття певних стереотипів статевої поведінки.

Молодший юнацький вік (15–18 років) – період завершення статевого дозрівання особистості, утвердження сексуальних орієнтацій, життєвих цінностей. Розширення міжособистісних контактів, професійне і моральне самовизначення, інтенсифікація впливу соціуму (теле-, відеоінформації, молодіжна періодика, неформальні об’єднання) сприяють усвідомленому вибору певної лінії статевої поведінки. Освітній компонент статевого виховання юнацтва передбачає пропаганду статево-сексуальної культури, що полягає у відповідальному ставленні до статевого життя, шлюбу та створення сім’ї [129, с. 208–212].

У розвитку спонукальної сфери у ранній юності існують і певні статеві відмінності. Як свідчать дослідження, у дівчат більше виражений мотив спілкування. У хлопців – мотиви саморозвитку, самореалізації, розвитку особистості. І дівчата, і хлопці формують свої життєві плани на найближче майбутнє, про віддалену перспективу багато з них не задумується [241, с. 321–322].

Як стверджує І. Ковальчук, юнацька закоханість – це закономірний наслідок прагнення юнаків і дівчат до емоційної близькості, духовної інтимності. Поява коханої дівчини/юнака знижує емоційну напруженість одностатевої дружби [103, с. 86]. У коханні однією з проявів його і є дружба. Не випадково в староіндійському трактаті зазначається, що є три потяги у людини – потяг душі, розуму і тіла. Потяг душі породжує дружбу, потяг розуму – повагу, а потяг тіла – бажання. З’єднання цих трьох потягів якраз і становить почуття кохання [148, с. 20–22].

Сексуальність юнацтва є однією з основних складових особистісної зрілості, вміння брати відповідальність за долю іншої людини. Раннє статеве життя старшокласників чи старших підлітків може сприяти негативній статеворольовій соціалізації. Зводячи всі стосунки до вузькофізіологічних, юнаки і дівчата стають нездатними до сприйняття партнера як особистості, розчаровуються в коханні, у житті. В. Каган виділив такі основні мотиви вступу в сексуальні контакти: потреба в довірливих відносинах, кохання, цікавість, приклад однолітків, сексуальний імпульс, комфортність, прагнення “бути, як усі”, наполягання партнера, спокушання. У юнаків провідним мотивом є цікавість, у дівчат – кохання. Чим менший вік, тим менше означає кохання як мотив. Початку раннього статевого життя сприяють засоби масової комунікації. Значне поширення порнопродукції, еротики, моделей агресивної поведінки призводить до того, що юнаки і дівчата засвоюють тільки сексуальну сторону взаємин між чоловіком і жінкою [88, с. 186; 103, с. 86–87; 232, с. 256–266; 254].

Отже, утруднення в статевих відносинах юнаків і дівчат відсутність досвіду дружби й кохання, стихійна і примітивна інформація з питань статі, швидкі сексуальні зв'язки, позбавлені щиросердечних переживань почуття закоханості й кохання, які обмежуються тільки фізіологічним рівнем негативним чином впливають на підготовку учнівської молоді до сімейного життя.

Організація просвітницько-виховної роботи зі старшокласниками насамперед має бути спрямована на формування обізнаності з етичними, психологічними, гігієнічними, фізіологічними аспектами статевого життя, устрою сім'ї та подружнього життя.

Досвід батьківської родини може бути застосованим як готовий шаблон чи як початкова точка розвитку власного стилю у своїй сім'ї. Більшість науковців відкидає ідею З. Фрейда про те, що визначальною у становленні гендерної ідентичності ознакою є ототожнення дитини з тим із батьків, стать якого тотожна її статі. Як правило, дитина ототожнює себе з представниками тієї чи іншої статі і вчиться диференціювати себе як “хлопчика” чи “дівчинку”, а значить ототожнювати себе з “мамочкою”, “татком”, а пізніше і з “чоловіком” і “дружиною”. Так само юнак чи дівчина зіставляють дії свого батька чи матері з майбутніми відповідними ролями у сімейному житті, тобто у них обох формуються уявлення й переймаються певні уміння та навички виконання ролі “чоловіка”, “дружини”, “батька”, “матері” [78, с. 107–113; 85]. У цьому значенні дійсно важливо, якими уявленнями й уміннями вони будуть. Бо ідентифікаційне засвоєння цих ролей може принести їм розчарування у новій сім'ї, коли виявиться, що їхній обранець не відповідає цим уявленням і вмінням.

Таким чином, в період старшого шкільного віку проявляються низка особливостей статевої ролі юнаків і дівчат, які в сукупності становлять певний рівень їхньої статевої культури як інтегративного, внутрішньо-особистісного утворення. Той чи інший рівень цієї культури є

регулятором поведінки старшокласника в міжстатевих стосунках і характеризується сформованістю позиції довіри, поваги, дружелюбності й гуманного ставлення до протилежної статі. Статева культура є складовою загальної культури особистості, а її виховання у старшокласників вимагає від працівників загальноосвітніх закладів високого рівня сформованості готовності до цієї роботи.

1.3. Актуалізація підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників

У наукових публікаціях останнього періоду досліджуються проблеми формування культури статево-сексуальної поведінки у молоді (Т. Гурлева, Л. Мороз, О. Шарган), основ сімейного життя (С. Ковальов, Т. Кравченко, М. Стельмахович), гігієнічних основ статевого виховання (Д. Ісаєв, В. Каган, Д. Колесов, А. Хрипкова, І. Юнда), культури міжстатевих взаємин учнів (І. Мезеря, М. Чорній). Вчені (Т. Говорун, О. Кікінеджі, В. Кравець) вказують на низький рівень статевої культури суспільства. Свідченням цього є констатоване медичними працівниками швидке розповсюдження ВІЛ-інфекції та венеричних захворювань серед підлітків та молоді, ранній початок статевого життя підлітків, що призводить до небажаної вагітності та пологів або ж абортів. Гострою проблемою стає схильність підлітків до проституції [254; 311]. Відсутність культури міжстатевих взаємин, неготовність до конструктивної взаємодії спричинює велику кількість розлучень серед новостворених пар та значний відсоток неповних сімей, що, у свою чергу, сприяє неповноцінному статево-рольовому вихованню дітей.

Наявність кризової ситуації в сучасній сім'ї, зростання числа розлучень, особливо в період функціонування молодої сім'ї, недостатність уваги вчених до проблем статевого і сексуального виховання молоді до сімейного життя,

відсутність досліджень з питань формування статевої культури учнівської молоді – ці та інші чинники спонукали нас до розгляду змісту основних показників статевої та сексуальної культури особистості, виокремлених на основі системно-синергетичного підходу до трактування суспільних процесів і явищ (підрозділ 1.1).

Розглянемо ідеї статевого виховання на тлі досліджень видатних педагогів, науковців-практиків, які в різні періоди становлення суспільних відносин в Україні, розглядали проблеми статевого виховання молоді як процесу, та формування статевої культури як результату особистісного зростання.

Неперевершений практик у вихованні й перевихованні безпритульних дітей – А. Макаренко у своїх працях розробив педагогічно доцільну систему підходів до проблеми статевого виховання дітей в умовах сім'ї і школи, визначив основні шляхи й засоби формування статевої культури сім'янина.

Не одна ідея А. Макаренка, що стосується статевих взаємовідносин і виховання молодого покоління, низка яких окреслена в дослідженнях Л. Ковальчук [106], В. Кравця [123], Г. Хархан [278, с. 66–71] могла б реалізуватись в теорії і практиці сучасної української педагогіки і принести позитивні результати.

Видатний педагог вважав, що правильне статеве виховання дитини – це, передусім, формування культури особистості, виховання її як майбутнього сім'янина, виховання глибокої поваги до жінки. Мета статевого виховання, на думку А. Макаренка, – виховати дітей так, аби вони ставились до кохання як до серйозного і глибокого почуття, щоб свою насолоду, своє кохання і щастя вони реалізували в сім'ї. Культура любовного переживання неможлива без гальмування, організованого в дитинстві. Статеве виховання має полягати у вихованні тієї інтимної пошани до питань статі, яка називається цнотливістю [155].

А. Макаренко різко критикував спроби виділити статеве виховання в окрему автономну сферу (галузь) виховної роботи: “питання про статеве виховання стає важким лише тоді, коли його розглядають окремо і коли йому надають надто велике значення” [152, с. 102–108]. Він розглядав культуру статевого життя як складову частину та завершення загального розвитку особистості. Тому на його думку, статеве виховання має трактуватися насамперед як виховання культури соціальної особи. Тільки в комплексному формуванні громадянина статеве почуття набуває істинного облагородження, тому неможливо соціально правильно виховати статевий потяг, діючи відособлено від загального розвитку людини. За його переконанням, саме сфера нестатевої любові впливає на облагородження любові статевої. Зв’язок і облагородження статевого інстинкту соціальним досвідом, досвідом єдності з людьми, дисципліни і гальмування [151, с. 11, 153–178].

Основними макаренківськими принципами здійснення статевого виховання є: недоцільність раннього розвитку статевої зацікавленості, потаємність статевих питань, розкриття окремих речей перед дитиною з часом, коли вона навчиться їх розуміти; необхідність делікатності й довір’я, значливість і мудрість своєчасно сказаного слова, економного і серйозного слова про мужність і красу життя, про гідність мужчини і жінки; визнання в статевих стосунках великого кохання, дитяча любов до батьків як початок сильної любові, дорожіння батьківською любов’ю, поєднання любові і ненависті; розпуста як результат опошлювання кохання, позбавлення її стриманості; облагородження інстинкту, необхідність у статевих стосунках норм, стриманості і чистоти; цнотливість як ідеал дівчини; виховання жіночої гордості, жіночої незалежності, характеру і волі; лік від спокуси – “не можна”, не може бути випадкових зв’язків; можливість взаєморозуміння без застосування грубих слів і натуралістичних аналізів [98, с. 100–101; 150, с. 250–261; 151, с. 11, 153–178; 152, с. 102–108; 153, с. 148, 154–155; 154, с. 262–280; 155, с. 304–312; 156, с. 245–246].

Найголовнішими умовами статевого виховання дітей А. Макаренко вважав почуття дитини до окремих людей, організацію правильного режиму в сім'ї, спорт, рівномірне завантаження фізичною працею.

У педагогічній творчості А. Макаренка дисципліна і режим виступають найпершою умовою належного статевого виховання. На його думку, правильний режим сприяє фізичному самопочуттю дитини, при якому не виникає надто раннє статеве переживання, тому своєчасно лягти спати, встати, не розлягатися в ліжку без потреби є добрим моральним і статевим загартуванням. Встановлення правильного режиму у сім'ї, формування у зв'язку з цим звичного досвіду порядного й відповідального життя перенесеться в перспективі і на ставлення до чоловіка й жінки. А. Макаренко небезпідставно вважав, що в умовах бездіяльності, нудьги, безконтрольного пустопорожнього проведення часу, в умовах випадкових зустрічей хлопчиків та дівчаток появляється безладний досвід статевого життя [155, 304–312].

А. Макаренко наголошував, що важливим чинником статевого виховання дітей є нормальне завантаження дитини турботами й роботою, передумовами для правильного розвитку уяви, рівномірного розподілу сил дитини протягом дня. За такої умови не простежується надлишкової гри уяви, випадкових зустрічей і вражень.

Ще більш важливою умовою, що стосується дітей різних вікових періодів, є, на думку А. Макаренка, доцільність і очевидність корисної організації спортивних вправлянь (ковзани, лижі, кімнатна гімнастика тощо) – [200, с. 133–137].

Із питань статевої поінформованості А. Макаренко радить: краще не доказати щось, ніж повідомити про щось наперед. Біологізаторський підхід до статевої просвіти, викликаний нашими друкованими виданнями, телебаченням, виховує у дітей бажання сексуальної насолоди поза психологією та моральними цінностями людини. Вчитаймося тільки в програми статевого виховання, запропоновані нашими сусідами – росіянами,

їх мету: “...Довготривала мета – інтеграція статевого виховання в стандартний навчальний план російської системи шкільної освіти й поліпшення знань, стосунків і практики російських підлітків відносно сексуальності, безпечного сексу та протизаплідних засобів”. Підраховано, що на вивчення техніки статевого акту за програмою відводиться аж 26 годин. Семикласникам, наприклад, пропонується відповісти на такі запитання: “Де знаходиться в жінки клітор? Яка частина піхви найбільш чутлива до сексуальної стимуляції?” А старшокласники мають відповідати на “складніші” питання: “Тобі доводилося пестити дівчину, торкаючись її статевих органів? Чи вважаєш ти допустимим для себе участь у груповому сексі? Якщо хтось захоче зайнятися з тобою петінгом протягом найближчого року, що ти зробиш?”. Підраховано, що в анкетах секс згадується 85 разів, кохання – 2 рази, а закоханість – 4 [283, с. 247–251].

А. Макаренко вважав, що відкрите й надто передчасне обговорення статевих питань особливо сильно впливає на формування раціоналістичного погляду в статевій сфері, на початок цинізму людини. Тому педагогічно доцільним є здійснення статевого виховання без надмірно відвертого, по-суті, цинічного, розгляду вузько фізіологічних питань. У цьому контексті має бути протилежний підхід: посилення фізіологічної сторони кохання у випадку навіть наймудрішого розкриття таємниці статевих стосунків.

Дехто з сучасних пропагандистів статевої та гендерної проблематики й сьогодні вважає за краще ситуацію, коли дитина дізнається про інтимні відносини чоловіка й жінки від батьків, а не від розгнущданих ровесників і старших підлітків, котрі спотворюють певну інформацію. У зв’язку з цим А. Макаренко дотримувався утвердження принципу дотримання батьками прояву почуття сором’язливості з деяких питань статевих взаємин. На його думку, у цих випадках не збільшується віддаль між батьками й дитиною. Таке замовчування на відповідних етапах розвитку дитини виступає не розривом і проваллям, а певним тимчасовим проміжком.

Його педагогічним кредом була організація батьківських бесід із дитиною з питань статевих відносин не авансом, а в процесі конкретного випадку. Такими варіантами можливих підстав для бесід можуть бути: поява вільних цинічних розмов і словечок; підвищений інтерес до чужих сімейних скандалів; підозріле й не зовсім чистоплотне ставлення до любовних пар; легковажна дружба з дівчатами, явно не вільна від простого статевого інтересу; неповага до жінки; надлишкове захоплення уборами, раннє кокетство; інтерес до літератури, в якій відкрито зображені статеві стосунки. На думку А. Макаренка, варто тонко підмічати батьками найдрібніші випадки відхилень від норми, щоб нічого не занедбати. Тому в жодному разі недоцільно повчати дитину наперед [152, с. 102–108; 155, с. 304–312].

Видатний педагог дотримувався диференційованого та індивідуалізованого підходу в проведенні бесід із дітьми та підлітками: короткочасність бесід у молодшому віці, використання тону прямого заперечення, докору, простої вимоги чистоплотної поведінки; характер бесід через переконання, розкриття й аналіз явища, позитивний приклад.

У педагогічній творчості А. Макаренка важливою вимогою була доцільність застосування непрямого впливу: висловлювання батьків на адресу сторонніх осіб, якщо в їх поведінці висунуті проблеми статевого характеру; почуття різкого осуду й огиди і протиставлення такої поведінки правильній майбутній поведінці своїх дітей, наголошення про очікування від них іншого зразка. У засудженні неправильної поведінки в статевих стосунках інших людей він рекомендував принцип: “Я знаю, що ти так не зробиш, – ти не такий”, і повністю відкидав інший – “Ніколи так не робишь, це недобре”.

Макаренко різко виступав проти батьків, котрі користуються лайкою в своїх висловлюваннях. На його думку, сприйняття лайливого слова хлопчиком постає не умовним терміном, а відчуттям певного статевого змісту, оголенням статевої таємниці перед дитиною в найогиднішій цинічній

і аморальній формі. Наслідками частого проголошення таких слів є посилення уваги дитини до статевої сфери, до односторонньої гри уяви, що веде до нездорового інтересу до жінки, до обмеженої й сліпої вразливості ока, дрібного, надтоїдливого садизму словечок, анекдотів, каламбурів. Унаслідок подібних ситуацій відбувається наближення жінки не у всій своїй людській привабливості й красі, не у повному звучанні своєї духовної й фізичної ніжності, таємничості й сили, а тільки як можливого об'єкту насильства і користування [155].

Вершиною статевого виховання видатний педагог вважав вироблення у собі вміння володіти своїми почуттями, уявленнями, виниклими бажаннями, вміння своєчасно гальмувати свої потяги; виховання інтимної поваги до питань статі, яке називається цнотливістю.

Підводячи підсумки, зазначимо, що А. Макаренко небезпідставно відноситься до корифеїв української й світової педагогіки з питань статевого виховання. Положення його педагогічної спадщини відіграли важливу роль в організації статевої просвіти і статевого виховання кількох поколінь у радянській педагогіці, не втратили своєї значущості вони і сьогодні. Тому цілком прикро, що незважаючи на достатньо повне висвітлення його педагогічних ідей (семи- та восьмитомне видання основних праць, поява окремих творів, перевидання багатьох із них) проблеми статевого виховання обходять нині стороною його творчу спадщину.

Статеве виховання дітей, за словами іншого видатного педагога – Г. Ващенко, має ґрунтуватися на їх моральному вихованні: “...українську молодь треба виховувати в дусі статевої чистоти і стриманості... кожний українець мусить бути моральним у дусі української традиційної моралі, заснованій на засадах християнства. Це потрібне і для особи, і для суспільства... Статева розпуста приводить до розкладу родини, а розклад родини – до розкладу держави”. Важливо зосередити увагу дітей на формуванні моральних “гальм”, які б запобігали відхиленням від норми у

статевій поведінці, а також на морально-психологічних питаннях, розв'язання яких сприяло б формуванню правильних взаємин між статями, унеможливило статево розпусту. Передусім необхідно виховувати в учнів повагу до себе, чоловічу та жіночу гідність [28, с. 110].

Розглядаючи проблеми статевого виховання дітей і молоді у сім'ї та школі в творчості М. Стельмаховича зазначимо, що він базував свої погляди на народно-педагогічних ідеях минулого та сучасності [258; 259; 260].

Первинним “лоном” формування настанов поведінки, складової генетичної пам'яті суспільства є народна традиція. Саме фольклор був моделлю відображення ціннісних критеріїв світовідчуття та світосприймання, що утворювала духовний фонд поколінь. Значущість впливу фольклору на розвиток особистості очевидна. Виражені за допомогою художніх форм та образів ідеї більш глибоко проникають у свідомість, ніж вказівки. Фольклорні твори розширюють світогляд дітей, дозволяють завдяки активним хвилюванням пізнавати та розуміти дійсність [18, с. 15–17].

Гніздо з лелеками – символ щасливої сім'ї, родинної злагоди й подружнього щастя. Казкою про гарного, доброго лелеку, який приносить дітей, у народі мудро відповідають на традиційне дитяче запитання: “Звідки я взявся?”. І діти починають любити цього прекрасного й благородного птаха, сподіваючись, що він незабаром подарує їм ще братика чи сестричку, з якими можна буде бавитися [258].

У рекомендованому М. Стельмаховичем програмі-запитальнику збирачу матеріалу з етнографії дитинства окремим рядком зафіксовано “Етнічна диференціація статевих ролей. Статеве виховання, ставлення до сексуальності, основні заборони”.

Вдаватися до справжніх інтимних подробиць у такому випадку було б нерозумно. Це педагогічне завдання народне дитинознавство розв'язує надзвичайно вдало завдяки врахуванню психології дитини, її особливої схильності

У трактуванні українського родинознавства кохання є не що інше, як поняття духовного потягу, сердечної прихильності до особи іншої статі. У народному середовищі підтримується тривале (але не затяжне) залицяння юнака до дівчини, взаємне знайомство з їхніми батьками для того, щоб майбутня молода пара могла переконатися в наявності їхнього взаємного кохання, відрізнити його від скороминущого захоплення, й осуджуються шлюби хаптиві та примусові [259, с. 217].

Непорушною основою формування правильних стосунків між статями виступає добре поставлене моральне виховання дітей у сім'ї.

Статева близькість у взаємному коханні і в рамках сім'ї, шлюб чоловіка та жінки в ім'я спільного щастя, радості мати дітей і виховувати їх посилюють прагнення мати сім'ю, відкидають “статеву несумісність”. Пронизують подружнє життя духом життєвого оптимізму, утверджують переконаність в тому, що справжню радість і щастя людини, насолоду статевим життям можна знайти лише у сім'ї [259, с. 215].

Не сторонній лікар-сексолог, а рідний батько повинен передати синові, а мати – дочці знання про особливості чоловічого й жіночого організму, їх гармонії в сімейному житті. Тут звичайно, ніхто не принижує роль професійних консультацій, останніх наукових досягнень медицини, почерпнутих у лікаря-спеціаліста, які безсумнівно повинні одержати (й хотіти взяти) батьки [259, с. 215].

З обуренням М. Стельмахович писав: “Повною нісенітницею є безглузді вигадки всяких всяких “зозуль”, повій, джигунів і “трунарів” сім'ї про неминучість відмирання сім'ї в ході “сексуальної революції”, про “вільне статеве партнерство”, “скасування родини” [260, с. 55]. І далі: “Навіть сама постановка питання про “замінника” сім'ї, штучне запліднення людей, дітей “в пробірках” – суцця дурниця. Проголошена колись на Заході “сексуальна революція” (до речі така тенденція відчувається нині і в Україні, якщо взяти до уваги хоч би ту навалу інформації з сексуальних питань, якою так

перенасичена наша преса, а також нашестя порнографії) на практиці обернулась мільйонами розтоптаних життів, перш за все, жіночих і дитячих, а “вільне кохання” – розтлінням духовності, деморалізацією” [260; 309; 311].

На думку одного з фундаторів розв’язання сучасних проблем статевого виховання учнівської молоді В. Кравця, основними завданнями статевого виховання є: гетерогенна соціалізація, метою якої є формування відповідних (чоловічих або жіночих) рис поведінки та правильного ставлення до протилежної статі; формування в школярів таких якостей як дівоча честь, сором’язливість, чоловіча гідність, вірність і т. п. почуттів, що лежать в основі гетеросексуальних стосунків; профілактика негативізму у взаєминах хлопців і дівчат, розвиток у них потреби у спілкуванні і спільній діяльності; культивування дружби та любові в стосунках юнаків і дівчат; формування у школярів комунікативних умінь та навичок психогігієни, природності і розкнутості в міжстатевому спілкуванні; прищеплення навичок особистої гігієни, в тому числі і гігієни статевих органів, формування здорового способу життя; вироблення уміння оцінювати свій стан, свої сексуальні прояви, здійснювати контроль над ними; подолання шкідливих звичок, профілактика сексуальних збочень і правопорушень, статевих ексцесів; організація статевого самовиховання школярів [127, с. 70].

У процесі свого докторського дослідження з питань підготовки школярів до сімейного життя В. Кравець прийшов до висновку, що завершення статевого дозрівання юнаків і дівчат щоразу більше вносить у міжстатеві стосунки елементи еротики. Але саме в умовах легальності ця еротика може бути спрямована в певні межі – цнотливих пестоців, дотиків і поцілунків. На його думку, молодь повинна набути дошлюбний, неминуче чуттєвий досвід, який не обов’язково передбачає сексуальні стосунки. Адже заборони не тільки не зупинять потягу, що збуджується, а навпаки, підсилять його. Приведення ж стану в спокійне русло узаконених стосунків, що не привертають посиленої уваги дорослих, спроможне вберегти юнаків і дівчат

від серйозних помилок на початку їхнього життєвого шляху [127, с. 70–71].

Цілком схвалюючи ці положення В. Кравця, не можемо погодитися з іншими його висновками щодо поєднання статевого і сексуального виховання у шкільний період особистісного зростання старшокласників. Автор зазначає, що в процесі експериментального дослідження з підлітками, вони звертали їхню увагу на умови, дотримання яких необхідне для початку статевого (тобто сексуального!) спілкування: 1) взаємне кохання між партнерами – сексуальне співжиття без кохання є його запереченням; 2) переконаність у тому, що партнер вартий цього найвищого доказу близькості; 3) зрілість особистості партнерів – сексуальне спілкування у фазі дозрівання може загальмувати весь процес дозрівання, лише сексуально зрілі особистості можуть виразити себе в сексі, створити спільноту, досягти партнерства; 4) відповідальність, усвідомлення всіх наслідків сексуального спілкування – безтурботність, безоглядність тут може привести до важких наслідків; 5) інформованість про сексуальну культуру, фізіологію і психологію сексуальності, про очікування, прагнення, потреби партнера.

Погоджуючись із такими правильними вимогами, зазначимо, що вони стосуються не статевої, а сексуальної культури людини. Ми ж у своєму дослідженні розрізняємо ці дві культури особистості і дотримуємось поглядів, що в старшому шкільному віці необхідно акцентувати увагу на міжстатеві стосунки юнаків і дівчат у рамках досліджуваної нами культурологічно-синергетичної моделі *статевої культури особистості* (відповідних відносин-ставлень та інтегративних якостей статевої культури особи). Безперечно також, що у старшому шкільному віці формуються й елементи сексуальної культури. Це підтверджує наявність у нашій моделі статевої культури особистості такого симптомокомплексу як інтимність (розвиток таких якостей як привабливість, ніжність, грайливість, сором'язливість). Проте вони не є елементами сексуальної культури. Такими складовими елементами сексуальної культури проявляються: сукупність

сексуальних якостей (ідентичність, бісексуальність, транссексуальність, гетеросексуальність, гомосексуальність, безпечність; адаптивність, поінформованість, рівноправність, самоцінність, чутливість, ласкавість; привабливість, принадність, красивість, чарівність, звабливість; еротичність, ніжність, спокусливість, романтичність, амурність, пестливість; активність, потенційність, пристрасність, відкритість, сексуальний альтруїзм, фантазійність та сексуальна спрямованість особистості (еротично-платонічна, ерекційно-любрикаційна, еякуляторно-оргазмна та оргазмно-екстазна). І не варто включати старшокласників передчасно у різновиди сексуальних відносин, тим самим розвиваючи сексуальні якості вже у старшому шкільному віці.

На нашу думку, ці якості сексуальної культури юнаків і дівчат можемо пропагувати в нашій просвітницькій діяльності зі старшокласниками, а також в процесі консультативної роботи з батьками старшокласників під час індивідуальної роботи з окремими старшокласниками. Проте, в жодному разі не в масовій соціально-педагогічній діяльності з підлітками. Тут більш доцільними постають принципи статевої просвіти А. Макаренка: відкласти відкрите й надто передчасне обговорення питань сексуальних відносин; включати підлітків, юнаків і дівчат у фізично-ігрові види спорту, футбол, плавання, гімнастику, фізичну працю, в яких відбувається розрядка статевої напруги [200]; культивувати почуття дружби, кохання, культуру міжстатевих стосунків.

Пошуки в галузі нової статевої моралі, викликані змінами соціально-економічного й суспільно-політичного буття у XX – XXI столітті, дають змогу глибше усвідомити соціальну політику держави в галузі сімейних відносин, зіставляти її з новими умовами, використовувати ці надбання і не допускати прорахунків у прийдешньому тисячолітті.

Можемо порівняти такі пошуки статевої і сексуальної просвіти в сучасних умовах з 20-30-ми роками XX століття. У цей період знаходилися

горе-теоретики, які вважали шлюб і сім'ю анахронізмом і висловлювали ідеї замінити їх “безшлюбними комунами”, “вільними статевими стосунками”, закликали руйнувати традиційну сім'ю тощо. Серед молоді була поширена так звана теорія “склянки води”, що ґрунтувалась на тому, що статева потреба може задовольнятися так просто і легко як випити склянку води. Як зазначали сучасники, “від цієї теорії... молодь просто оскраженіла”. Ця теорія стала лихою долею для багатьох юнаків і дівчат” [106]. Така форма шлюбу не могла принести користі зміцненню шлюбного союзу і була тільки зручним прикриттям для задоволення статевої потреби любителів легкого зв'язку.

У цей період розглядались найрізноманітніші підходи щодо ставлення до проблем статі, щодо нової статевої моралі відповідно до принципу пролетарської класово-революційної доцільності. Так, один із теоретиків з питань статевих відносин професор А. Залкінд випустив у 1920 році цікавий програмний документ – методологічну брошуру “Дванадцять статевих заповідей революційного пролетаріату” [81].

У перших заповідях стверджувалися загальновідомі вселюдські моральні принципи щодо шлюбу й гігієни статевих стосунків, а далі природність інтимного людського життя осквернено класовими догмами. На думку автора, необхідно провадити “статевий добір по лінії класової революційної пролетарської доцільності”. “Червоний професор” стверджував “принцип біосоціальної селекції, що її впроваджував у життя більшовицький інтернаціонал-фашизм, званий диктатурою пролетаріату [299, 24]. В інтересах панівного революційного класу, рекомендувалось здійснювати механізацію й політизацію статевого акту: “статеве має в усьому підпорядковуватися класовому, нічим останньому не заважаючи”, а “клас в інтересах революційної доцільності має право втручатися в статеве життя своїх співчленів”.

До чого могло привести виконання подібних програм, можна було б тільки догадатись через аналіз декількох пунктів цієї програми, наприклад,

п. 10: “Не повинно бути ревнощів”. Автор трактує це положення таким чином: найгірше те, що у ревнощах основним змістом є елемент грубого власництва: “Нікому не хочу її (його) віддати”, що вже зовсім неприпустимо з пролетарсько-класового погляду”.

Аргументами професора для такого висновку є: “Якщо любовне життя, як і все моє життя, є класовим надбанням, якщо вся моя статева поведінка повинна виходити з міркування класової доцільності, – очевидно, й вибір статевого об’єкта мною, як і вибір мене іншим в якості статевого об’єкта, повинен насамперед зіставлятися з класовою корисністю цього вибору. Якщо відхід від мене мого статевого партнера пов’язаний з посиленням його класової потуги, якщо він (-а) замінив (-ла) мене іншим об’єктом, більш цінним у класовому смислі, яким же антикласовим, ганебним стає в таких умовах мій ревливий протест. Питання інше: важко мені самому оцінити, хто кращий: я чи той, хто замінив мене. Але апелюй тоді до товариської класової думки і стійко змириься, якщо оцінка виникла не на твою користь.

Якщо ж тебе замінили гіршим (-ою), у тебе залишається право боротися за відвоювання, за повернення того, хто пішов від тебе або, у випадку невдачі, зневажати його (її) як людину, нестримного з класового погляду”. І як загальний підсумок: ревнощів “у революційно-пролетарського бійця не повинно бути у жодному випадку” [81, с. 346–347; 106]. Цілком очевидно, що ознайомившись з подібними “заповідями”, не зважаючи на позитивні пункти окремих із них, молодь зміцнювала сум’яття у своїх поглядах; руйнувались традиційні норми статевого стосунків юнаків та дівчат.

У цей же період існував шлюб-компаніат, сутність якого полягала у тому, що перед створенням сім’ї молоді люди вступали у статеві зносини “для проби й перевірки” їх відповідності один одному.

За даними Д. Ласса, проведене дослідження у 1925 році серед 2328 одеських студентів показало: початок статевого життя у 25,6 відсотка з них визначає вік до 15 років і у 77,6 відсотка до 18 років [106]. Дослідження

С. Бурштина показало, що у 1925 році серед 4613 військовослужбовців і студентів 38,7 відсотка статеве життя розпочало до 16 років [285, с. 31].

Проблеми статевого виховання розглядались і трактувались з позицій і в дусі спотвореного учення З. Фрейда та інших вчених, твори яких з'явилися вже на той час і в Україні і не були достатньо осмислені. Ні З. Фрейд, ні Б. Залкінд не змогли передбачити суспільну ситуацію, що склалась на хвилі новітньої сексуальної революції. Еротичні образи і штампи, якими нашпиговані подібні видання, інші засоби масової інформації, “розвантажують” сексуальну фантазію індивіда, стимулюють або пригнічують її. “Індивідуальна сила еротичної уяви випереджається, їй пропонується більше, ніж вона сама здатна створити. Зняття заборони призводить до втрати гостроти переживання. Те, що загальнодоступно, не зможе стати об'єктом пристрасі. Руйнування традиційних взаємин у сфері статі здатне породити дееротизацію” [247].

Аналізуючи підсумки численних дискусій і досліджень з питань формування статевої культури молоді в цей період необхідно зазначити, що вони констатують відому нестійкість статевого побуту в середовищі молоді, одночасно відзначаючи паростки нової статевої моралі. До числа недоліків цього періоду необхідно віднести те, що моральному аспекту проблеми статевого виховання в цей час не надавалось достатньої уваги.

Сьогодні перед Україною, як суверенною державою, постала проблема пошуку формули інтеграційних процесів у європейські та світові структури, передусім, з погляду осмислення того місця, яке вона має посісти в сучасному глобалізованому світі. Проте, євроінтеграція, з одного боку, може розширити культурні обрії українського суспільства, а з іншого – призвести до руйнування національної ідентичності українців, підірвати їхні життєві сили, зумовити моральний занепад і деградацію як сім'ї, так і конкретної особи.

В українській суспільствознавчій науці особливо актуалізувалась

дискусія щодо інтеграції країни в європейський і світовий простір, співвідношення статевої ідентичності та питань репродуктивного здоров'я молоді (Т. Говорун [37], О. Кікінежді [99], В. Кравець [127, 169–179], Лукащук-Федик С. [145], А. Нагорна [182], В. Оржеховська [195, с. 20–22], С. Страшко [252] та ін.). Пошук загальноцивілізаційного вибору України окреслив досить сумні факти нерозуміння важливої загальноукраїнської проблеми, пов'язаної з формуванням здорового способу життя сучасної молоді, її різнобічної підготовки до сімейного життя.

На основі аналізу кардинальних змін у перебігу глобалізаційної ролі впровадження в Українській державі концептуальних ідей так званих положень теорії “репродуктивного здоров'я”, “зміцнення” на їх основі родинних відносин, ставимо за *мету* розкрити сутність і наслідки такої інтеграції.

За роки суверенності України парламентом та урядом прийнято більше двохсот законів та п'ятисот законодавчих документів, що регулюють охорону здоров'я населення, в тому числі забезпечення репродуктивного здоров'я в контексті вимог Всесвітньої організації охорони здоров'я. Найбільше з проаналізованих у підрозділі 1.1 документів спрямовані на це Указ Президента України “Про національну програму “Репродуктивне здоров'я 2001–2005”, затверджена урядом Державна програма “Репродуктивне здоров'я нації на період до 2015 року” [227; 233].

Серед основних теорій репродуктивного здоров'я сьогодні так званими фахівцями глобальної етики виділяються такі концепції: контрацепція чи “безпечний аборт”; “запобігання вагітності замість абортів”; добровільна стерилізація чи екстракорпоральне запліднення; сексуальні стосунки у чи поза подружжям у будь-якому віці, за будь-яких обставин із дотриманням трьох основних правил – партнерська згода, безпека кожного й повага права жінки на вибір; громадяни є всі рівні з рівними правами, пов'язані зв'язками договору без любові; “жінкою не народжуються, жінкою стають” (Сімона де

Бовуар); “голлістична” концепція родини: традиційні родини, родини повторно одружених, родини, де “батьки” – однієї статі (Міжнародна конференція ООН в Каїрі); утвердження ідеології “сексуальної орієнтації”: бісексуалізму, гомосексуалізму, лесбїанізму, гетеросексуальності [Нойхауз Н., 2006].

Проаналізуємо коротко окремі з цих положень. Зіставлення текстів основних державних документів – “Концепції державної сімейної політики”, Програми “Українська Родина” та Національної програми “Репродуктивне здоров’я 2001–2005” – свідчить про намагання втиснути інститут сім’ї в те розуміння сім’ї, яке мають творці документу. Постає питання також про сумісність різних частин тексту останньої програми. Зокрема, в її мотиваційній частині проголошуються такі істини: “Людина, її життя і здоров’я є найвищими соціальними цінностями держави”, “Особливе занепокоєння викликає стан репродуктивного здоров’я”, “Протягом останніх років набули значного поширення хвороби, що передаються статевим шляхом, залишається високим показник виявлення онкогінекологічної патології, викликаній низьким рівнем інформованості населення про здоровий спосіб життя”, “пропаганда здорового способу життя”. Як один із кроків подолання цих негативних явищ пропонується “активізувати співробітництво з Міжнародною федерацією планування сім’ї, іншими міжнародними організаціями з питань охорони репродуктивного здоров’я” (п. 42). Згадана Міжнародна федерація планування сім’ї відома в світі тим, що акцентує увагу на доступність, пропаганду контрацепції й так званого “безпечного абортів” (див. сайт: www.ippf.org). Молодіжний маніфест IPPF [<http://www.ippf.org/youth/manifesto/manifesto.htm>] на перший погляд проголошує нібито позитивні цінності в роботі з молоддю, яка повинна одержувати інформацію та навчання про статевість і найкращі послуги з охорони статевих і репродуктивного здоров’я (включаючи контрацептиви); мати можливість вибирати з усіх видів контрацептивів, включно з найновішими

досягненнями в галузі контрацепції; надавати увесь спектр послуг з охорони статевого та репродуктивного здоров'я, які мають бути конфіденційними, доступними, неоціночними, тобто акцентується увага на доступність, повноту послуг, захист... Проте, рекламні ролики (які, мабуть, демонструються на виконання програми пп. 1, 5, 28) пропагують не репродуктивне здоров'я, а статеві стосунки у відриві від дітородної функції, яка мала би бути стрижневою темою цієї програми; проповідуються дошлюбні й позашлюбні статеві стосунки, які загрожують пошкодженню статевих, репродуктивних та інших аспектів здоров'я людини, більше того, – існуванню самої сім'ї.

Як зазначає Ю. Підлісний, директор Інституту родини та подружнього життя Львівської Богословської Академії, постулат про неоціночні судження стосовно вибору способу статевого життя суперечить постулату державного документа про пропагування здорового способу життя [213, с. 40–42; 257].

Сьогодні варто реалістично оцінити наслідки розглянутої теорії про дозволеність, у певних умовах, дошлюбних статевих відносин. Попри всі позитивні наміри захисників дозволу дошлюбних статевих стосунків ця теорія сприятиме: *зачаттю небажаних дітей* (які зростатимуть в умовах функціонування неповних позашлюбних сімей чи інших подібних типів сімей із порушеною структурою з негативними наслідками у формуванні в дітей комплексів різниці, неповноцінності, незахищеності, самотності тощо; недотриманню *вірності*, збільшенню *розлучень* (добитися подружньої вірності в сім'ї значно проблематичніше в осіб, котрі жили дошлюбним статевим життям; невірність часто виступає першопричиною численних розлучень; легковажне відкинення вимоги вірності прискорює процес розпаду подружжя, обмежує і зменшує волю й мотивацію членів подружжя до оздоровлення сімейних стосунків); утвердженню суспільного стандарту “*пробного подружжя*” (нездатність багатьох здійснити остаточне рішення задля іншої людини й жити не тільки в партнерстві з нею, а в реальних шлюбних відносинах призведе до поширення таких випробувань для себе, а,

звідси, до самотності й самотності, до легковажної зміни партнерів, до ототожнення їхніми дітьми стосунків, які автентично копіюють подібні батьківські ролі; *знецінення людського тіла* (посилюється погордження й злегковаження тілом, оскільки з часом, правдоподібно, “дедалі менше” любові вважатиметься потрібною для того, щоб виправдати “дедалі більше” сексуальності) [Ляун А., 2000, с. 12–16].

Жодної згадки про інші види запобігання ризикам статевому та репродуктивному здоров'ю, наприклад про елементарну подружню вірність, про належно впорядковане статеве життя чи про інші методи регулювання плідності.

Якщо людина зберігає шлюбну вірність, то ризик передачі захворювання дорівнює нулю або мінімальний, якщо партнер є носієм хвороби. Коли ведеться неупорядковане статеве життя, ризик поширення хвороб, які передаються статевим шляхом зростає майже в геометричній прогресії [3]. Навіть якщо використовувати презервативи чи інші види контрацепції, на чому наполягає IPPF, ситуація не зміниться, а може й погіршитися, бо молодь перекладає відповідальність на гумовий виріб чи гормональні препарати і вважає себе в безпеці. Як наслідок, така ситуація підказує хибний висновок: оскільки ми захищені, можна мати більше партнерів. А це збільшує ризик.

Легалізація в низці країн борделів і проституції як одного з видів підприємницької діяльності; юридичне зрівнення в гідності і в правах гетеросексуального подружжя, возведеного Христом до гідності Таїнства, та гомосексуального співжиття і безшлюбних стосунків; закріплення за цими нешлюбними стосунками прав традиційної сім'ї сприяє вкоріненню у свідомість молоді думки, що і сім'я, і розпусні стосунки – це одного рівня відносини. Такі ганебні явища та інші сучасні ініціативи Європарламенту (див. “Статеве і репродуктивне здоров'я та права”, 2001 р.), що утверджують у свідомості молоді фальшиві положення про неоціночні судження питань статевої поведінки (якою б не була статевая поведінка, – вона є нормальною і

просто фактом, який не належить обговорювати, а просто приймати як даність) не призведуть до зміцнення родинних відносин в Україні, а, навпаки, до ще більшої деградації і кризи сім'ї. У цих ініціативах міститься вимога до країн учасниць ЄС та країн кандидатів уніфікувати своє законодавство в цій сфері. На думку багатьох дослідників (С. Мендела, Н. Нойхауз, Ю. Підлісний), інтеграція в європейське законодавство у цьому відношенні – це помилкова стратегія: їхнє законодавство не є “кращим”, і не варто наші закони приводити у відповідність з їхніми [257].

На основі аналізу цих ініціатив можна зробити висновок, що невелика група людей (носіїв певної ідеології, зі своїми приватними інтересами) пробують нав'язати багатьом країнам політику в сфері сімейних стосунків та статевої поведінки, яка суперечить свободі людини на її переконання і праву на безпечне з морального погляду інформаційне середовище. Такі ініціативи, вимагаючи неоціночного судження про різні моделі статевої поведінки та сімейного життя, відчужують людей одне від одного, створюють атмосферу, в якій постає неможливим переконувати одне одного у правоті/неправоті обраної моделі сімейного чи статевого життя, і найгірше, такі ініціативи відчужують людину від істини. Бо за ситуації, коли всі моделі співжиття є рівногідними й рівноцінними, не може бути мови про правдиві чи неправдиві стосунки. І це здається просто риторичним запитанням [Підлісний Ю., 2002, с. 44–45].

У зв'язку з цим і постали проблемою нашого дослідження аналіз сучасних підходів до статевого виховання учнівської молоді, зокрема, старшокласників у контексті формування статевої культури особистості, знаходження відповідей на вище означені запитання, тривоги й сумніви.

Важливим у розв'язанні цієї проблеми є педагогічно доцільна підготовка майбутніх фахівців до формування міжстатевих відносин юнацтва, які в умовах загальноосвітньої школи будуть ініціаторами таких підходів до означеної діяльності, які базуватимуться на основних принципах природо- й

культуровідповідності, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, особистісної орієнтації, життєвої смислотворчої самодіяльності, соціальної відповідності, превентивності, діагностичності, результативності виховної діяльності, побудованої на основі проектування й реалізації індивідуальних виховних програм, використання способів розумного задоволення і правильного формування основних життєво необхідних біологічних, соціально-економічних та духовних потреб тощо.

Потреба в правильно організованому в шкільному середовищі статевому вихованні особистості з боку педагогічних працівників, насамперед соціальних педагогів, практичних психологів, класних керівників є архіважливою з появою новітніх підходів до формування основних складових базової культури особистості. За дослідженнями науковців і практиків (Богданова І. [8]; Вайнола Р. [20]; Василенко О. [23]; Главацька О. [34]; Даценко І. [68]; Єрофєєва М. [76]; Зверєва І. [82]; Капська А. [91]; Кікінежді О. [100]; Ковальчук І. [104]; Лисенко Н. [142]; Малькова М. [158]; Міщик Л. [173]; Овсієнко І. [190]; Приходько В. [219]; Рибалка О. [235]; Харченко С. [282]; Чорній М. [292]; Чубук Р. [293]; Шиделко А. [296]; Яшник С. [304] найбільше можливостей у сучасній загальноосвітній школі у статевому вихованні старшокласників мають соціальні педагоги, чому й присвячене наше дослідження, представлене в другому і третьому розділах.

Попередньо озвучимо таке авторське трактування впливу соціального педагога на статеve виховання старшокласників – це багатосторонній процес взаємодії соціального педагога зі старшокласниками, батьками, лікарями (іншими), який охоплює комплекс цілеспрямованих, безперервних, послідовних соціальних психолого-педагогічних взаємодій задля усвідомлення юнаком, дівчиною конкретної життєвої ситуації статевиx відносин, розкриття й активізації їх особистісного потенціалу, розширення соціального досвіду статевиx відносин, забезпечення їхнього всебічного повноцінного статевого розвитку.

Висновки з першого розділу

Таким чином, якісно-сутнісний аналіз статевої культури особистості дає змогу констатувати, що це є цілісне соціально-психологічне утворення, що має певну структуру, закономірності функціонування і розвитку, містить в собі елементи загального, у яких відображається зв'язок особистості з навколишньою дійсністю, та індивідуального, в якому проявляється своєрідність цієї особи. Тому статеву культуру особистості трактуємо як інтегральну системну особистісну властивість, що характеризується мірою сформованості суспільно-значущих статевих якостей, генетично заданих і соціально набутих у результаті дії механізму внутрішньої ціннісно-сміслової регуляції статевої поведінки особистості та її зовнішніх статевих відносин, які проявляються в процесі життєдіяльності та самореалізації особи.

Представлено авторський підхід до структурування компонентів статевої культури особистості на рівні трьох підсистем цілісної системи її базової культури: перша – статеві дії як результат функціонування механізму внутрішньої ціннісно-сміслової регуляції статевої поведінки особистості; друга – статеві відносини особи як можливість функціонування у вигляді регулятивної підсистеми, що виявляється в актуальній статевій діяльності і розвитку статевих якостей) і третя – статеві якості і статева спрямованість у двох лініях якісної характеристики інтегральної властивості особистості, що формується.

Виокремлюємо такі структурні елементи статевої культури особистості: статеві дії/ставлення як результат регуляції статевої поведінки особи (засвоєні особою основні елементарні норми і правила поведінки у статевих стосунках; рівень домагань особи відповідно до реальних умов її життєдіяльності у задоволенні основних потреб чоловічої чи жіночої статі; статеві цінності, ідеали, установки; повнота розвитку і прояву функцій мотиваційної сфери тощо); статеві відносини особистості до: хлопчиків і

дівчаток, юнаків і дівчат, нареченого і нареченої, чоловіка і дружини, своєї та протилежної статі, фактів і відомостей статевого змісту, статевого досвіду та наслідків статевих стосунків, картин та розмов на статеві теми тощо; сукупність статевих якостей в симптомокомплексах ідентичності, адаптивності, відповідальності, емпатійності, інтимності та статеву спрямованість особи (прояви дівочої честі – невинності, незайманості, непорочності, цнотливості, прояви чоловічої гордості – шляхетності, лицарства, порядності, достоїнності).

Доведено, що статеве виховання старшокласників потребує професійної готовності фахівців саме до цієї діяльності як якісного новоутворення на етапі навчання студентів у ВНЗ, отож актуальним постає забезпечення організаційно-педагогічних умов їх спеціальної ефективної підготовки.

Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників знайшло своє відображення в опублікованих нами статтях і наукових працях [39, с. 29–35; 41, с. 649–650; 42, с. 154–157; 46, с. 154–157; 47, с. 28–33; 48; 49, с. 299–302; 50, с. 150–153; 52, с. 88–94; 53, с. 139–141; 55, с. 175–178; 57, с. 145–148; 58, с. 254–258; 59, с. 389–393].

РОЗДІЛ 2

ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

2.1. Критерії і показники готовності

Діагностуючи статеву культуру особи, вивчаємо в сукупності всі виділені вище інтегративні якості досліджуваної загальної інтегральної властивості. Для практичного застосування вище означених положень виділяємо такі основні п'ять інтегративних показників, які, в свою чергу, мають свої ознаки: 1) сформованість психологічних проявів чоловічності і жіночності, рівень засвоєння оптимальних статеворольових комунікативних установок; 2) сформованість сексуальної свідомості та еротичних орієнтацій особи у контексті психосексуальної культури та моральних вимог; 3) готовність до відповідального подружнього життя і засвоєння подружніх ролей; 4) готовність до відповідального батьківства і засвоєння моделей поведінки матері (батька); 5) зорієнтованість особи на здоровий спосіб життя, усвідомлення зв'язків проблем статі і сексуальності, подружності і батьківства з алкоголізмом, вживанням наркотиків, із захворюваннями, що передаються статевим шляхом тощо.

Розкриємо сутність означених сукупних показників. Перший включає усвідомлення особою своєї приналежності до конкретної статі; розрізнення специфічних проявів чоловічності і жіночності у рисах характеру, вчинках та діяльності; виявлення комунікативних установок хлопчиків (юнаків) і дівчаток (дівчат) до протилежної статі. Тут і далі кожний із компонентів розглядаємо з трьох аспектів. Когнітивний аспект статеворольових уявлень полягає в усвідомленні індивідом своєї статевої належності і незворотності статі, відповідності своєї поведінки суспільним стереотипам

маскулінності/фемінінності, засвоєнні знань про статі і відмінності між ними, орієнтації в статеворольових цінностях своєї і протилежної статі. Афективний аспект пов'язаний із ступенем прийняття особистістю своєї статевої належності, оцінка нею своїх статеворольових особливостей і якостей, прагненням (або відсутністю його) щось змінити в цих особливостях і якостях. Регулятивний аспект передбачає здійснення індивідом поведінки у відповідності з його власними уявленнями про чоловічий (жіночий) стиль поведінки, будування взаємостосунків із представниками своєї і протилежної статі, визначення статеворольової орієнтації.

Конкретними показниками рівня сформованості еротичних орієнтацій і сексуальної свідомості у контексті психосексуальної культури і моральних вимог виступають: усвідомлення юнаками і дівчатами зовнішніх ознак своєї сексуальної привабливості та їх використання у конкретних стосунках з особами протилежної статі, оцінка міри сексуальної привабливості нареченого (нареченої); здатність враховувати і поважати специфічні статеві особливості іншої людини; терпиме ставлення до осіб різної сексуальної орієнтації (врахування принципу природності, накладання несприятливих обставин у порушенні існуючих норм); сформованість морально-етичних цінностей у ставленні до особи протилежної статі (усвідомлення відповідальності за наслідки статевих стосунків, уявлення про дотримання цнотливості дівчини, погляди на дошлюбне статеве життя юнака та дівчини); знання засобів контрацепції та особливостей їх використання на конкретних відрізках життєвого шляху дівчини (юнака); ставлення до використання і рівень самого використання флірту, петінгу, некінгу тощо на різних етапах юнацького дошлюбного спілкування осіб протилежної статі; ставлення юнаків і дівчат до занять онанізмом і періодичність чи систематичність його застосування тощо.

Експертна оцінка готовності молоді до відповідального подружнього життя, рівня засвоєння подружніх ролей, сформованості установки взаємного

доповнення включає виявлення: рівня сформованості емпатії; усвідомленої необхідності виконання у шлюбі різноманітних функцій, подружніх ролей, розрізнення психологічних проявів ставлення юнака (чоловіка), дівчини (жінки) до їх виконання; відповідального ставлення до збереження цнотливості дівчини до шлюбу; знань зон незгод і суперечностей у сім'ї; рівня засвоєння ефективних способів дотримання безконфліктних сімейних стосунків; міри оволодіння ефективними принципами і прийомами погашення конфлікту, що виник (на різних його стадіях); знань ефективних способів виходу з окремого конфлікту та ін.

Готовність до відповідального батьківства перевірялась нами через такі показники, як: рівень сформованості елементів педагогічної культури сім'янина; рівень і стійкість засвоєння моделей поведінки матері (батька); рівень сформованості оптимальних репродуктивних установок; знання впливу негативних чинників у період зачаття дитини і до народження дитини, наявність психолого-педагогічних якостей вихователя та ін.

Останній інтегральний показник включає: установку, зорієнтованість особи на здоровий спосіб життя, її уявлення про дошлюбний сексуальний досвід, ставлення до інтимних позасімейних стосунків; усвідомлення впливу дії алкоголю на народження повноцінної і здорової дитини; поінформованість про шкідливість вживання наркотиків; знання обставин, що спричиняють венеричні захворювання тощо.

Експертна оцінка рівнів сформованості інтегративних рис статевої культури здійснювалась нами за такими параметрами. Відповідно з головним критерієм – стійкістю статевої позиції особи щодо проявлених ознак – виділено чотири рівні сформованості інтегративних рис статевої/сексуальної культури старшокласників: високий – стабільно домінуюча позитивна статевая/сексуальна позиція; достатній – стійка позитивна статевая/сексуальна позиція в ситуації суспільного, групового та особистісного контролю та індиферентна поза таким контролем; середній – індиферентна, нестійка

статева/сексуальна позиція; низький – нестійка статевая/сексуальна позиція в ситуації контролю і негативна поза нею.

Аналогічно умовно виділені відповідно до реально досягнутих результатів рівні загальної статевої/сексуальної культури особистості старшокласника: високий – переважно високий рівень основних інтегративних статевої/сексуальних якостей у поєднанні з ідеальним та середнім рівнем окремих із них; достатній – переважно середній і високий рівні основних інтегративних якостей у поєднанні з низьким та ідеальним рівнем окремих із них; середній – переважно середній та низький рівні основних інтегративних якостей у поєднанні з достатнім рівнем окремих із них; низький – переважно низький рівні основних інтегративних якостей у поєднанні з середнім та достатнім окремих із них.

Із метою подальшого розвитку констатувального і формувального етапів експерименту визначено показники готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників через групування когнітивних, мотиваційних, організаційно-комунікативних та діяльнісно-технологічних компетенцій соціального педагога.

Такі показники готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників виокремлені нами на основі цих чотирьох компонентів: *когнітивний* – знання про соціально-педагогічну діяльність з питань статевого виховання старшокласників (сутність статевої культури особистості, особливості розвитку і поведінки старшокласників різних вікових груп; використання ефективних діагностичних методик, специфічних форм і методів виховної взаємодії зі старшокласниками та їхніми батьками); *мотиваційний* – інтерес та усвідомлене бажання здійснювати статево виховання старшокласників, спрямованість особистості майбутнього соціального педагога на таку діяльність; мотивація до соціально-педагогічної діяльності; налаштованість на реалізацію стратегічних і тактичних цілей означеного виду соціально-педагогічної діяльності; *організаційно-*

комунікативний – володіння організаторськими здібностями; налагодження контактних стосунків із старшокласниками: емоційна врівноваженість, установка на цілеспрямовані дії, комфортність у спілкуванні; осмислення труднощів встановлення взаємин із старшокласниками та їхніми батьками, усвідомлення основ методики контактної взаємодії (стадійності спілкування, ознак адекватного розвитку відносин на кожній стадії), оволодіння навичками діалогічного спілкування (використання тактичних принципів і прийомів МКВ); *діяльнісно-технологічний* – координаційна діяльність соціальних педагогів у залученні родичів, педагогів, представників психологічних і соціальних служб до статевого виховання старшокласників: усвідомлення дольової участі всіх причетних соціальних інституцій до розв’язання проблем статевого виховання старшокласників; трансформація набутих знань у технологію практичної діяльності; аналіз і проектування поетапної координаційної діяльності в процесі виховання; ведення конкретного індивідуального випадку; знання особливостей і володіння уміннями й навичками консультування; використання засобів корекційного впливу; оволодіння технологічною культурою здійснення статевого виховання старшокласників, особливостями ведення документації.

У процесі дослідження визначено *високий, достатній, середній та низький* рівні компетентності майбутніх соціальних педагогів задля здійснення статевого виховання старшокласників. Зокрема, *високий* – володіння уміннями самостійно вирішувати соціальні проблеми вихованців, що визначає не лише інтелектуально-пізнавальні, мотиваційні, організаційно-комунікативні, діяльнісно-технологічні здібності соціального педагога, а й здатність поставити себе на місце кожного старшокласника, уміння проектувати їх доцільну статево поведінку в реальних обставинах статевих дій-відносин, результативність співпраці й партнерства у ситуаціях виконання спільно визначених стратегічних і тактичних завдань; *достатній* – уміння вирішувати соціальні проблеми статевого виховання в

запропонованих обставинах за допомогою дорослих чи дітей, високий та середній рівні сформованості означених якостей готовності, ситуативна та імпульсивно-безпосередня взаємодія і співпраця соціального педагога зі старшокласниками та їхніми батьками; *середній* – наявність утруднень із розв’язання соціальних проблем статевого виховання старшокласників, проектування й реалізацію власної професійної діяльності в реальних обставинах; середній та низький рівні сформованості кожної з виокремлених компонентів готовності; відсутність умінь контактної взаємодії, погоджувати й координувати свої ініціативні дії з іншими дорослими і вихователями; слабкі позитивні результати у спрямуванні статевого саморозвитку й самовдосконалення старшокласників. *Низький рівень* – це відсутність умінь розв’язувати соціально-організаційні та психолого-педагогічні проблеми зі статевого виховання; в основному низький рівень сформованості кожного з компонентів готовності; невміння та небажання налагоджувати взаємодію та залучатися до співпраці зі старшокласниками та їхніми батьками.

Таким чином, ми визначили суттєві компетентнісні ознаки рівнів сформованості інтегративних рис статевої/сексуальної культури як майбутніх соціальних педагогів, так і старшокласників. А також рівня готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників за чотирма компонентами – когнітивним, мотиваційним, організаційно-комунікативним та діяльнісно-технологічним.

2.2. Організація і методика дослідження

У процесі дослідно-експериментальної роботи з підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників підбір методик здійснювався на основі виокремлених компонентів досліджуваної нами

готовності – когнітивного, мотиваційного, організаційно-комунікативного та діяльнісно-технологічного.

Дослідження було проведено у ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка та Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя. Вибір цих закладів зумовлений тим, що в першому з них здійснюється підготовка соціальних педагогів і практичних психологів у поєднанні з двома додатковими спеціалізаціями, одна з яких – соціально-педагогічна робота з сім’єю. Студенти цієї спеціальності, починаючи з другого курсу вивчають низку дисциплін, у змісті яких піднімаються проблеми статевого виховання зростаючого покоління. Це, зокрема, такі предмети: “Основи родинних взаємовідносин”, “Основи родинного виховання”, “Підготовка молоді до сімейного життя”, “Соціальний супровід сім’ї”, “Основи терапії та консультування в сім’ї” та ін. (всього близько 20 дисциплін). Крім того, у контексті нашого дослідження запроваджено також спецкурс “Основи статевого виховання”, а також читається спецкурс на випускному курсі “Основи сексології та сексопатології”.

Подібної різноманітності предметів, причетних до статевого виховання дітей і молоді, в двох інших обраних нами навчальних закладах немає, тому більшою мірою ці ВНЗ були задіяні для констатувального етапу експерименту, а також у контрольних групах формувального етапу дослідно-експериментальної роботи.

Загалом у констатувальному етапі педагогічного експерименту у цих трьох навчальних закладах взяло участь 340 студентів 2 – 4 курсів, а також 43 соціальних педагоги Навчально-наукового інституту післядипломної освіти та дистанційного навчання ПНУ імені Василя Стефаника (працювали й водночас здобували другу вищу освіту за спеціальністю “Соціальна педагогіка”) та Івано-Франківського інституту післядипломної педагогічної

освіти під час навчання – підвищення кваліфікації соціальних педагогів. Крім того на констатувальному етапі проведено дослідження рівня сформованості статевої культури 42 старшокласників (26 дівчат і 16 юнаків), а також 60 студентів (за допомогою, анкетування, тестування та експрес-методики “Кваліметричний профіль”). На формувальному етапі експерименту було задіяно 104 майбутні соціальні педагоги в експериментальних групах, а також 102 – в контрольних групах.

Із метою визначення готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників застосовано різноманітний діагностичний інструментарій – тести, анкети, опитувальники та ін. [48; 107; 175; 250 та ін.], деталізація якого подана в табл. 2.1 і додатках В і Д. Для визначення конкретного рівня сформованості статевої культури за виділеними показниками використовувалися в комплексі найрізноманітніші методи, серед яких ефективними були анкетування, тестування, спостереження, бесіди з старшокласниками, їх батьками. Причому кожен конкретний показник взаємоперевірявся за допомогою різних методів дослідження. Наприклад, емоційне ставлення юнаків та дівчат до осіб протилежної статі взаємоперевірялося за допомогою тесту визначення емоційної емпатії, соціометричного методу, спостережень, бесід із старшокласниками, батьками, тесту незавершених речень тощо.

Таблиця 2.1

**Схема вивчення готовності майбутніх соціальних педагогів
до статевого виховання старшокласників**

Компоненти готовності	Показники виявлення	Методики вивчення
За когнітив- ним компо- нентом	Знання соціально-педагогічних дій зі статевого виховання старшокласників	Письмова діагностична робота на виявлення знань соціально-педагогічних дій зі статевого виховання старшокласників
	Використання ефективних діагностичних методик	Письмова діагностична робота на виявлення знань цільового застосування діагностичних методик у процесі статевого виховання старшокласників.
	Застосування традиційних та специфічних форм і методів взаємодії зі старшокласниками та їхніми батьками	Письмова діагностична робота на виявлення рівня сформованості в майбутніх соціальних педагогів знань зі статевого виховання старшокласників Анкета на виявлення професійної готовності до статевого виховання старшокласників

Продовження таблиці 2.1

За мотиваційним компонентом	Спрямованість майбутніх соціальних педагогів до здійснення соціально-педагогічної діяльності	Тест А. Мехрабіана та Н. Епштейна для визначення рівня та глибини сформованості емоційної емпатії майбутніх соціальних педагогів
	Усвідомлене налаштування на здійснення статевого виховання старшокласників	Методика “Порівняй і виріши” (модифікований варіант В. Костіва, Л. Головач) Анкета на виявлення професійної готовності до статевого виховання старшокласників
	Налаштованість на реалізацію стратегічних і тактичних цілей статевого виховання старшокласників	Письмова діагностична робота на виявлення знань стратегічних і тактичних цілей статевого виховання старшокласників. Анкета на виявлення професійної готовності до статевого виховання старшокласників
За організаційно-комунікативним компонентом	Комунікативні навички	Методика визначення комунікативних та організа-торських здібностей (В. Синявський, О. Федоришин) Тест А.Чупрова для визначення комунікативної активності МСП
	Оволодіння організа-торськими здібностями	Методика визначення комунікативних та організа-торських здібностей (В. Синявський, О. Федоришин)
	Налагодження контакт-них стосунків зі старшо-класниками і батьками	Анкета для аналізу труднощів налагодження контакт-них взаємин соціального педагога зі старшокласника-ми та їхніми батьками. Анкета на виявлення професій-ної готовності МСП до СВС
	Усвідомлення основ методики контактної взаємодії	Методика контактної взаємодії Л. Філонова (тести досягнень, автори В. Костів, Б. Ковбас)
	Оволодіння навичками діалогічного спілкування	Методика контактної взаємодії Л. Філонова (тести досягнень, автори В. Костів, Б. Ковбас)
За діяльніс-но-техноло-гічним компонентом	Аналіз і проектування поетапної координацій-ної діяльності СП з осо-бами, службами, соціаль-ними інституціями	Анкета на виявлення професійної готовності до статевого виховання старшокласників
	Сформованість профе-сійних умінь і навичок МСП у СВС	Анкета на виявлення професійної готовності до статевого виховання старшокласників
	Знання дольової участі осіб та інституцій, причетних до розв’язання проблем статевого вихо-вання старшокласників	Письмова контрольна робота на виявлення знань дольової участі осіб та інституцій, причетних до статевого виховання старшокласників. Анкета на виявлення професійної готовності до статевого виховання старшокласників
	Володіння уміннями й навичками консультування	Анкета на виявлення професійної готовності до статевого виховання старшокласників
	Використання засобів корекційного впливу	Анкета на виявлення професійної готовності до статевого виховання старшокласників

Охарактеризуємо коротко доцільність вибору саме цих методик у діагностуванні відповідних компетенцій майбутніх соціальних педагогів.

У діагностуванні здатностей майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників за *когнітивним компонентом* нами було відібрано насамперед методики, що відображали сутність обізнаності майбутніх соціальних педагогів щодо статевого виховання старшокласників, використання ними діагностичних методик у роботі зі старшокласниками, застосування традиційних та специфічних форм і методів взаємодії зі старшокласниками та їхніми батьками. Цьому слугували письмові діагностичні роботи на виявлення відповідних знань та рівня сформованості виокремлених компетенцій, а також анкета на виявлення професійної готовності до статевого виховання старшокласників.

Для визначення спрямованості МСП до здійснення соціально-педагогічної діяльності ми використовували тест А. Мехрабіана, Н. Епштейна на виявлення рівня емоційної емпатії (визначався рівень і глибина цієї якості, що важливо для прогнозування доцільності змін емпатійної налаштованості у соціально-педагогічній діяльності). Усвідомлене налаштування на здійснення статевого виховання старшокласників вивчали за допомогою методики “Порівняй та виріши”, змодифікована В. Костівим та Л. Головач. Вона є тестом мотивів соціально-педагогічної діяльності і побудована за аналогом тесту мотивів навчання Хенніга. Методика включає 14 мотивів участі в статевому вихованні старшокласників чи активної участі у підготовці до цієї соціально-педагогічної діяльності [48].

Методика [дод. Б] побудована за принципом попарного порівняння кожного мотиву з кожним із виділених тверджень (всього $14 \times 13/2 = 91$ пара). У розв’язанні цього завдання респондент має у кожній парі вибрати той мотив, який більшою мірою відповідає на питання: “Чому він бере участь у статевому вихованні старшокласників”. Відповіді студентів фіксувалися у таблиці-матриці.

Налаштованість на реалізацію стратегічних і тактичних цілей статевого виховання старшокласників вивчали за допомогою авторської анкети та письмової діагностичної роботи.

За *організаційно-комунікативним* компонентом готовності до означеного виду діяльності виявляли комунікативні навички та рівень організаторських здібностей (за методикою В. Синявського, О. Федоришина – КОЗ-2 (Методика визначення комунікативних та організаторських здібностей) і тестом А. Чупрова для визначення комунікативної активності майбутніх соціальних педагогів [107]. Остання методика дає змогу визначати комунікативну активність майбутніх фахівців за параметрами “широта – вузькість”, “легкість – напруженість”, “енергійність – пасивність”, “самостійність – залежність” у взаємодії зі старшокласниками та їхніми батьками. Налагодження їхніх контактних стосунків визначалося за допомогою анкетування, а усвідомлення основ методики контактної взаємодії й оволодіння навичками діалогічного спілкування – за допомогою тестових завдань, побудованих на основі “Методики контактної взаємодії” Л. Філонова [274] (автори тестових завдань Б. Ковбас, В. Костів [107]).

Виявлення *діяльнісно-технологічних компетентностей* майбутніх соціальних педагогів здійснювалось за допомогою зіставлення результатів анкетування та письмових діагностичних робіт, застосованих для з’ясування сформованості професійних умінь і навичок МСП у СВС, знань дольової участі осіб та інституцій, причетних до розв’язання проблем статевого виховання старшокласників [48], аналізу та проектування поетапної координаційної діяльності в процесі статевого виховання старшокласників, опанування стандартизованими та інноваційними технологіями для ведення цієї соціально-педагогічної діяльності.

Для уніфікації підрахунку була конкретизована певна кількість балів до кожної методики і відповідного критерію оцінювання стосовно всіх чотирьох рівнів готовності до статевого виховання старшокласників. До кожної з цих

груп відібрані відповідні методики для діагностування рівня сформованості обраних нами компетенцій.

Результати контрольних опитувань студентів, які брали участь у педагогічному експерименті, були узагальнені й занесені до зведених таблиць. Після їх ретельного аналізу ми отримували узагальнені результати. Із метою визначення рівня знань, необхідних для встановлення готовності студентів до статевого виховання старшокласників, було встановлено різні числові значення для кожної методики зокрема, з відповідною кількістю балів.

Наведемо зразок письмової діагностичної роботи на виявлення якості знань студентів із основ статевого виховання старшокласників [48].

Студентам пропонують 21 запитання щодо усвідомлення сутності статевого виховання, змістових його компонентів в процесі функціонування механізму внутрішньої ціннісно-сміслової регуляції статевої поведінки особи. За кожну правильну відповідь – 1 бал, неповна відповідь – 0,5 балів.

Результати письмової роботи піддаються кількісному та якісному аналізу, оскільки засвідчують рівень об'єктивних знань студентів із основ статевого виховання старшокласників (аналіз результатів анкетування виявив певний суб'єктивізм опитуваних в оцінюванні своїх знань, умінь і навичок статевого виховання старшокласників).

Таблиця 2.2

Шкала оцінювання знань студентів

Сума балів	Рівень когнітивної готовності
1 – 5	низький
6 – 11	середній
12 – 16	достатній
17 – 21	високий

У процесі дослідження ми також використовували комп'ютерну методику діагностування якостей статевої культури особистості “PsTester”, розроблену на базі технологічного підходу “Кваліметричний профіль” (автори – В. Костів, Л. Головач, комп'ютерне забезпечення А. і Л. Типчук), зміст якої в основному подається в додатках.

Наведемо зразки застосування інших дослідницьких методик, які ми використовували для виявлення рівня сформованості якостей статевої культури як майбутніх соціальних педагогів, так і старшокласників, яких студенти опитували під час різних видів педагогічних практик, а також на підготовчих курсах у Прикарпатському національному університеті.

У процесі дослідження було розроблено варіант експрес-методики виявлення рівня сформованості інтегративних якостей статевої культури, побудованої на основі технологічного підходу “Кваліметричний профіль” [44, с. 78–83]. Ця методика включає використання чотирьох опитувальників, які дають змогу визначати співгармонійність виділених якостей на рівні трьох підсистем: 1) моделі статевої поведінки особистості (умовна назва “опитувальник МП (моделі поведінки)”); 2) системної властивості другого порядку – спрямованості статевої поведінки (умовна назва “опитувальник СФ (системна функція)”); 3) системних якостей “першого порядку”, що виступають водночас соціальними якостями “другого порядку” – статевих якостей (умовна назва “опитувальник СЯ (статеві якості)”); 4) соціальних якостей першого порядку – статевих відносин особистості (умовна назва “опитувальник СВ (статеві відносини)”. За ними також можна підрахувати загальний коефіцієнт співгармонійності статевих якостей у наведеній цілісній системі, що дає змогу встановити загальний профіль статевої культури особистості.

Зважаючи на новизну й доцільність ознайомлення з ними практичних психологів, соціальних педагогів, наведемо зміст означених методик. У табл. 2.3 показано, в якості зразка, ознаки, критерії (вагу та оцінку) рівня сформованості статевих відносин у такому симптомокомплексі, як адаптивність (поступливість, терпеливість, тактовність, делікатність), а в табл. 2.4 – опитувальник для виявлення статевих якостей особистості юнака, дівчини.

Наведемо зразок інструкції, адресованої респондентам при ознайомленні з методикою. Інструкція. Нерідко в житті настає момент звірення з

власними душевними устремліннями, переконаннями, зіставлення своїх

Таблиця 2.3

Критерії статевої якості особистості (вага, оцінка)

№	Фактор	Критерії чиннику адаптивності у статевої відносинах	Значущість
1	Прояв адаптивності Вага 0.06	1. Завжди проявляється адаптивність (приспосовування) до осіб протилежної статі	1.0
		2. Більшою мірою проявляється адаптивність (приспосовування) до осіб протилежної статі	0.6
		3. Проявляється адаптивність (приспосовування) до осіб протилежної статі ситуативно, від випадку до випадку	0.4
		4. Рідко проявляється адаптивність (приспосовування) до осіб протилежної статі	0.2
		5. Ніколи не проявляється адаптивність (приспосовування) до осіб протилежної статі	0.0
2	Прояв поступливості Вага 0.06	1. Завжди поступається у доцільних ситуаціях-взаєминах із представниками протилежної статі	1.0
		2. Більшою мірою поступається у доцільних ситуаціях-взаєминах із представниками протилежної статі	0.6
		3. Поступливість у ставленні до іншої статі проявляється ситуативно, від випадку до випадку	0.4
		4. Рідко проявляється поступливість у ставленні до іншої статі	0.2
		5. Ніколи не проявляється поступливість у ставленні до іншої статі	0.0
3	Прояв терпеливості Вага 0.06	1. Завжди проявляється терпеливість до осіб протилежної статі	1.0
		2. Більшою мірою проявляється терпеливість до осіб протилежної статі	0.6
		3. Проявляється терпеливість до осіб протилежної статі ситуативно, від випадку до випадку	0.4
		4. Рідко проявляється терпеливість до осіб протилежної статі	0.2
		5. Ніколи не проявляється терпеливості до осіб протилежної статі	0.0
4	Прояв тактовності Вага 0.06	1. Завжди проявляється тактовність у ставленні до представників своєї та іншої статі	1.0
		2. Більшою мірою проявляється тактовність у ставленні до представників своєї та іншої статі	0.6
		3. Проявляється тактовність у ставленні до представників своєї та іншої статі ситуативно, від випадку до випадку	0.4
		4. Рідко проявляється тактовність у ставленні до представників своєї та іншої статі	0.2
		5. Ніколи не проявляється тактовності у ставленні до представників своєї та іншої статі	0.0

Продовження таблиці 2.3

5	Прояв делікатності Вага 0.06	1. Завжди проявляється делікатність у ставленні до своєї чи іншої статі	1.0
		2. Здебільшого проявляється делікатність у ставленні до своєї чи іншої статі	0.6
		3. Проявляється делікатність у ставленні до своєї чи іншої статі ситуативно, від випадку до випадку	0.4
		4. Рідко проявляється делікатність у ставленні до своєї чи іншої статі	0.2
		5. Ніколи не проявляється делікатність у ставленні до своєї чи іншої статі	0.0

вчинків з тими, які могли б бути більш доцільними, впевненими і вірними.

Пропонуємо Вам щиросердно оцінити рівень прояву окремих якостей особистості у Ваших учинкових уявленнях, відчуттях, діях. Для цього виберіть позначкою нижче у відповідній клітинці один із п'яти варіантів.

Ваші вибіркові відповіді й безоціночні рекомендації на їх основі, проаналізовані практичним психологом за допомогою комп'ютера, допоможуть Вам утвердити наступний стиль своєї життєдіяльності, який принесе Вашій душі Гармонію, Спокій, щемливу мить пізнання людського Щастя, Творчості, Істини й безупинного наближення до абсолюту Бога.

Дякуємо за довіру у нашій співпраці!

Загальна вага всіх означених елементів методики становить 1,0 бала, з них: блоки „моделі поведінки” і „системної функції” – по 0,2 бала; блоки статевого ставлення та статевої якості – по 0,3 бала. Поточне оцінювання елементів за кожною методикою здійснюються згідно з означеними в методиці критеріями: якість проявляється завжди (1.0 бал); більшою мірою, часто проявляється (0,6 бала); якість проявляється ситуативно, від випадку до випадку (0,4 бала); якість слабо проявляється (0,2 бала); якість не проявляється, виступає в протилежному значенні (0,0 балів); володіє всіма переліченими нижче якостями (1,0 бал); має 4 з перелічених вище якостей (0,8 бала); має 3 з перелічених вище якостей (0,4 бала); має 2 і менше з перелічених вище якостей (0,0 балів).

Наведемо сутність зафіксованих у таблиці статевої якості (додаток А),

уточнених і сформульованих нами за допомогою словників (тлумачного, іншомовного, психологічного, педагогічного тощо).

Таблиця 2.4

Опитувальник для виявлення рівня сформованості статевих якостей						
№ пп	Прояви якостей	Якість прояв- ляється завжди (1,0)	Більшою мірою часто про- являється (0,6)	Якість проявля- ється си- туативно (0,4)	Якість слабо проявля- ється (0,2)	Виступає в проти- лежному значенні (0,0)
1	Статева ідентичність					
2	Чоловічність					
3	Жіночість					
4	Дівоча (чоловіча) честь					
5	Чоловіча (жіноча) гідність					
6	Цнотливість					
7	Адаптивність					
8	Поступливість					
9	Терпеливість					
10	Тактовність					
11	Делікатність					
12	Відповідальність					
13	Відданість					
14	Вірність					
15	Надійність					
16	Стриманість					
17	Емпатійність					
18	Кордоцентричність					
19	Душевність					
20	Чуйність					
21	Співчутливість					
22	Інтимність					
23	Привабливість					
24	Ніжність					
25	Грайливість					
26	Сором'язливість					

Технологія „Кваліметричний профіль” дає можливість кожному респонденту вибрати „свою” модель (із чотирьох можливих) – ту, яка йому найкраще підходить на даному етапі і в рамках якої він отримуватиме найвище схвалення з боку своїх партнерів. Це дає змогу кожному юнаку та дівчині в статевих відносинах краще пізнати свої сильні сторони й, по можливості, базуватися на тих якостях і потенційних можливостях, за

допомогою яких вони можуть здійснювати свою статеву діяльність якнайкраще – природно й невимушено. Крім того, це сприятиме юнакам і дівчатам у розподілі сфер їхньої статевої активності, щоб вони відповідали їх схильностям, викликали у них зацікавлення й виконувалися найкращим чином.

Коефіцієнт гармонійності по блоку „Модель поведінки” дорівнює середній оцінці (зокрема, самооцінці), виставленій респонденту за дотримання однієї, особисто обраної ним моделі поведінки. Наприклад, якщо середня оцінка за виконання обраної моделі „МП” склала 0,86, то коефіцієнт гармонійності по цьому блоку також складатиме 0,86. Це означає, що з обраною роллю респондент справляється на 86%.

У табл. 2.5 подані критерії та вага факторів гармонійності за чотирма видами статевої спрямованості: цнотливість – достойність, непорочність – порядність, провинність – неблагородність, займаність (доступність) – лицемірство (лукавство).

Цей блок статевої спрямованості особистості – ще один крок до знаходження людиною своєї природної сфери статевого самовизначення.

Повний варіант спрямованості статевої дій-ставлень і статевої якостей особистості виглядає таким чином [186]:

- *цнотливість* (досягнення в статевих стосунках стану жіночого й чоловічого організмів до моменту першого сексуального контакту, невинність, непорочність); *достойність* (найвища гідність особи в статевих відносинах, яка проявляє всі свої позитивні якості, повагу насамперед до себе, усвідомлює свою вагу, своє значення в статевих відносинах); у запропонованій вище коловій моделі – це спрямованість найближче до центру (ядра);

- *непорочність* (досягнення відзнак нерозпусної поведінки дівчини, відсутність істотних вад, неправильної поведінки в статевих стосунках); *порядність* (здатність на добрі, чесні, добропорядні, доброчесні вчинки у

Таблиця 2.5

Системна функція (вага = 0,2)

Фактор	Критерії фактору гармонійності	Значущість
Досягнення кінцевого ефекту – цнотливість/достойність	1. Дівчина / юнак володіє всіма переліченими нижче якостями: не була в статевих зносинах з представниками протилежної статі / проявляє повагу до себе і протилежної статі, усвідомлює свою вагу, своє значення; проявляє статеvu гідність, незайманість / заслуговує, вартий чогонебудь, проявляє гідність у стосунках з особами протилежної статі; проявляє недоступність, незайманість / своєю роллю, значенням цілком відповідає гідному юнакові; проявляє доброчесність, позитивні моральні якості / має потрібні, позитивні якості, заслужений; проявляють найвищі позитивні якості у взаєминах з особами протилежної статі. 2. Має 4 з перелічених вище якостей. 3. Має 3 з перелічених вище якостей. 4. Має 2 і менше з перелічених вище якостей.	1,0 0,8 0,4 0,0
Синхронізація – непорочність/порядність	1. Дівчина / юнак володіє всіма переліченими нижче якостями: не відзначається порочною, розпусною поведінкою / не здатний на погані, нечесні, або аморальні вчинки; не має істотних вад у ставленні до осіб протилежної статі / відзначається чесністю, добропорядністю; не безчестить себе ганебними вчинками / повною мірою властива ознака поведінки – не ганьбити, не знеславлювати дівчат; діє належним, гідним чином, не має порочних якостей / проявляє всечесність і доброту; проявляють усталений доброчесний спосіб взаємин із особами протилежної статі. 2. Має 4 з перелічених вище якостей. 3. Має 3 з перелічених вище якостей. 4. Має 2 і менше з перелічених вище якостей.	1,0 0,8 0,4 0,0
Корекція – провинність/неблагородність	1. Дівчина / юнак володіє всіма переліченими нижче якостями: робить прикрість, шкоду у ставленні до осіб протилежної статі / не відзначається високими моральними якостями; завинила у ставленні до особи протилежної статі / не проявляє шляхетності, лицарства; не усвідомлює своєї жіночої ваги, своїх достоїнств / не проявляє чистоти в моральних помислах та якостях; не проявляє знаків уваги, пошани у ставленні до осіб протилежної статі / не проявляє високих лицарських, аристократичних якостей у ставленні до дівчат; у виборі майбутнього нареченого/нареченої “крутить” юнаками, дівчатами. 2. Має 4 з перелічених вище якостей. 3. Має 3 з перелічених вище якостей. 4. Має 2 і менше з перелічених вище якостей.	1,0 0,8 0,4 0,0
Програмування – займаність/лицемірність	1. Дівчина / юнак володіє всіма переліченими нижче якостями: має статеві зносини з юнаками, чоловіками / виявляє невідповідність слів справжнім переконанням; не противиться юначим діям зачіпати, оволодіти дівчиною, легковажно дозволяє особам протилежної статі торкатися свого тіла / проявляє удавану сердечність, якою приховує лихі наміри; якій властиві нечесні наміри й вчинки / проявляє хитрість, нещирість у ставленнях до дівчат; легкодоступна, втратила свою принадність / проявляє підступність, недоброзичливість у ставленні до дівчат; проявляє грішність, нечесність, лукаві помисли / проявляє лицемірні дії, кривить душою, лукавить, є облудником. 2. Має 4 з перелічених вище якостей. 3. Має 3 з перелічених вище якостей. 4. Має 2 і менше з перелічених вище якостей.	1,0 0,8 0,4 0,0

статевих стосунках юнака); серединний варіант спрямованості у коловій моделі;

- *провинність* (винуватість, здійснення прикрості, шкоди кому-небудь у статевих стосунках дівчини); *неблагородність* (нешляхетність) поведінки юнака – відсутність чистоти у помислах, морально-статевих вчинках, нечесність, непорядність, відсутність шляхетності, лицарства; спрямованість у колі назовні;

- *доступність* (*займаність*) у статевих діях-ставленнях і статевих якостях дівчини (непротивлення юначим діям зачіпати, хапати, оволодіти дівчиною); *лицемірність* (лукавство) – здатність юнака діяти лицемірно, кривити душею, лукавити, бути облудником; невідповідність слів, учинків справжнім переконанням, намірам, почуттям у статевих відносинах; найбільша спрямованість у коловій моделі назовні.

Звичайно, у статевих стосунках людини не завжди проявляється її статева гідність, нерідко поведінка юнака чи дівчини постає негідною. Як і в кожній інтегральній властивості особистості істина завжди знаходиться посередині.

У статевої культури серединне положення реалізації статевої спрямованості – це континуум від провинності до непорочності (у дівчини), і від неблагородності (нешляхетності) до порядної поведінки (у юнака). Тому в різних осіб у різні періоди спрямованості “провинність–непорочність” чи “неблагородність–порядність” (відповідно у дівчини чи юнака) найкраще відображають сутність, єство статевої спрямованості особистості.

У самооцінюванні (чи оцінюванні) статевої спрямованості, що відбувається за допомогою самооцінки конструктивних тверджень тесту, або оцінки його з боку статевого партнера (юнака, дівчини), кожний респондент отримує результат домінування тих чи інших системних функцій.

Обробка оцінок відбувається за допомогою математичних обрахунків. Результатом розрахунків є коефіцієнт гармонійності по кожному блоку і

загальний коефіцієнт співгармонійності. Коефіцієнт гармонійності показує, наскільки повно респондент реалізує свій статевий потенціал, наскільки органічно проявляється співгармонійність усіх статевих якостей особистості. Спочатку по кожному респонденту вираховуються середні арифметичні значення кожного фактору.

На основі середніх значень факторів для кожного респондента вираховуються коефіцієнти гармонійності по кожному блоку, а також загальний коефіцієнт гармонійності:

$$K_{\text{гарм}} = \sum K_{\text{гарм}} \text{ блоку} \times \text{вага блоку}.$$

Після виконання розрахунків для кожного респондента роздруковуються результати оцінки виконання респондентом кваліметричного профілю. У цих результатах відображаються: середні оцінки по кожному фактору; $K_{\text{гарм}}$ по кожному блоку; загальний $K_{\text{гарм}}$; список респондентів у порядку зменшення загального $K_{\text{гарм}}$ (рейтинг самореалізації). Фіксування динаміки цих показників, наприклад, за декілька місяців дає змогу зробити відповідні висновки для коректування своєї статевої поведінки.

Означені вимоги та результати діагностування статевих якостей у цілісній системі формування статевої культури особистості зіставляються на прикладі конкретного респондента.

Наведемо також приклади конструктивних тверджень, закладених в опитувальнику, що стосується статевих відносин-ставлень особистості. Кожна статевіа якість конкретизується системою ставлень особи, що вимірюється трьома групами чинників: усвідомленням знань із статевих відносин людей у сфері цієї якості (когнітивний компонент); відчуттями, які супроводжують такі ставлення особистості (емоційний, афективний компонент); статевими діями, вчинками, що проявляються в сфері цієї якості (дієвий, регулятивний компонент).

Вступна, загальна інструкція до комп'ютерного тестування респондентів містить положення, означені вище, а інструкція для визначення міри

ставлень респондентів у сфері статевих якостей містить такі положення.

Вам пропонується оцінити рівень усвідомлення, відчуття та прояву у своїй поведінці нижче запропонованих рис характеру людини.

У верхньому рядку дається пояснення сутності цієї якості. Зверніть, будь-ласка, увагу на всі сторони прояву цієї риси характеру, щоб об'єктивно оцінити міру її сформованості у себе на даний час.

У нижньому рядку подається варіант оцінки усвідомлення Вами значущості розвитку цієї якості для високої загальної культури людини, міру Вашого ставлення до прояву цієї якості у Вашій поведінці та якості виконання справ, пов'язаних з наявністю цієї риси у Вашому характері.

Виберіть один із варіантів відповіді на кожне питання. В окремих випадках, коли дозволяє комп'ютерна програма, Ви можете пропустити відповідь на запитання, хоча бажано, щоб таких пропусків була мінімальна кількість.

Для того, щоб повністю проглядався текст питання, Ви можете розтягнути віконце, спрямувавши курсор мишки на одну з бокових ліній.

Для оцінки когнітивного компоненту ставлення в сфері статевих відносин пропонуються такі варіанти відповідей:

- глибоко усвідомлюю значущість розвитку цієї якості;
- усвідомлюю значення;
- маю слабкі уявлення про значущість розвитку цієї якості;
- вважаю зайвим усвідомлення такого значення.

Для оцінки афективного компоненту статевого ставлення пропонуються такі варіанти відповідей:

- люблю, з радістю займаюся справами, що сприяють розвитку цієї якості;
- загалом охоче займаюсь справами, що сприяють розвитку цієї якості;
- займаюсь справами, що сприяють розвитку цієї якості від випадку до випадку;

- неохоче займаюся справами, що сприяють розвитку цієї якості.

Для оцінки дієвого, регулятивного компоненту ставлення пропонуються такі варіанти відповідей:

- виконую всі дії, справи, що стосуються формування цієї якості, бездоганно;
- виконую всі дії, справи, що стосуються формування цієї риси, з високою якістю;
- час від часу припускаюся помилок і недоробок;
- низька якість виконуваних справ, що стосуються формування цієї риси.

Із метою перевірки обраного варіанту самооцінного судження респонденту пропонується оцінити рівень виконання однієї зі справ/дії-ставлення, вчиненої останнім часом і пов'язаної з необхідністю прояву відповідної статевої якості:

Пригадай виконання однієї зі справ/дії-ставлення, яку Тобі прийшлося виконувати цього дня, тижня, місяця, пов'язану з необхідністю застосування такої риси характеру як стриманість (якість, що характеризує вміння особи володіти собою, стримуватися, неквапливо виявляти свої почуття).

- виконав цю справу, що стосувалася прояву цієї якості, бездоганно;
- виконав цю справу, що стосувалася прояву цієї риси, з високою якістю;
- виконав цю справу, проявивши деякі помилки, недоробки;
- виконав цю справу, що стосувалася прояву цієї риси, з низькою якістю.

Вибери варіант виконання другої справи, яку виконав цього дня, тижня, місяця, пов'язану з необхідністю застосування такої риси характеру як стриманість (подається визначення). Якщо не можеш пригадати, натисни варіант “Пропустити”.

- виконав цю справу, що стосувалася прояву цієї якості, бездоганно;
- виконав цю справу, що стосувалася прояву цієї риси, з високою якістю;
- виконав цю справу, допустивши деякі помилки, недоробки;
- виконав цю справу, що стосувалася прояву цієї риси, з низькою якістю.

Вибери варіант виконання третьої справи, яку виконав цього дня, тижня, місяця, пов'язану з необхідністю застосування такої риси характеру як стриманість (подається визначення). Якщо не можеш пригадати, натисни варіант “Пропустити”. Наводяться вище зазначені варіанти.

Аналогічним чином трактуються ознаки прояву статевих ставлень у сфері інших статевих якостей.

У діагностуванні статевих ставлень у сфері відповідних статевих якостей можна скористатися також паралельним опитувальником за такою схемою (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Рівень ставлення особи у сфері статевих якостей

№ пп	Якості	1. Має високі знання у прояві цієї якості, є в ній еталоном. 2. Має достатні знання. 3. Має недостатні знання. 4. Не має істотних знань у прояві цієї якості	1. Дуже переживає, завжди чуттєво реагує у прояві цієї якості. 2. Загалом відчуває нюанси прояву цієї якості. 3. Відчуває менше, ніж необхідно. 4. Ніколи не переживає у прояві цієї якості.	1. Проявляє статеві ставлення завжди бездоганим чином. 2. Проявляє статеві дії більше з позитивною якістю. 3. Час від часу проявляє не позитивні, а негативні статеві якості. 4. Зовсім низька результативність прояву цих якостей
1	Статева ідентичність			
2	Чоловічість			
3	Жіночість			
4	Дівоча (чоловіча) честь			
5	Чоловіча (жіноча) гідність			
6	Цнотливість			
7	Адаптивність			
8	Поступливість			
9	Терпеливість			
10	Тактовність			
11	Делікатність			
12	Відповідальність			
13	Відданість			
14	Вірність			
15	Надійність			
16	Стриманість			
17	Емпатійність			
18	Кордоцентричність			
19	Душевність			
20	Чуйність			
21	Співчутливість			

Продовження таблиці 2.6

22	Інтимність			
23	Привабливість			
24	Ніжність			
25	Грайливість			
26	Сором'язливість			

Таким чином, за основними показниками готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників нами відібрані відповідні методики, використання яких дало змогу оперативно встановити рівень сформованості досліджуваної якості. Крім загальновідомих методик, у дослідженні використано модифікації окремих методик, у т. ч. авторську методику “Порівняй і виріши” для діагностування мотиваційного налаштування майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників.

Відповідно до мети і поставлених завдань цієї роботи у дослідженні було застосовано такий комплекс взаємодоповнюваних методик: 1) група методик для виявлення рівня сформованості статевої культури особистості (майбутніх соціальних педагогів і старшокласників) – анкета дослідження статевої поведінки юнацтва; тест “Ставлення молоді до сексуальних міфів, що побутують у молодіжному середовищі”; тест “Рівень статевої культури молоді”; анкета дослідження особливостей статевого виховання студентської молоді; 2) методики спрямовані на визначення рівня готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників.

2.3. Результати експериментального дослідження

Аналіз проекту Державного галузевого стандарту на констатувальному етапі експерименту показав, що в загальному переліку професійних умінь приблизно 1,2% з них спрямовані на вирішення завдань підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників, що розглядаємо недостатнім. Встановлено, що 57,89% студентів третіх курсів не

з змогли виокремити структурні елементи статевої культури та види статевої спрямованості; з інноваційних форм і методів статевого виховання регуляції статевої поведінки лише 23,16% студентів вирізнили окремі з них; 28,42% третьокурсників не змогли назвати форми діяльності у контексті статевого виховання старшокласників; 64,74% вказали на тренінгові вправи; 6,84% визначили ситуаційно-рольові ігри, інформування тощо; 55,81% соціальних педагогів-практиків не назвали елементи механізму внутрішньої ціннісно-смислової регуляції статевої поведінки особи; 20,93% не описали сутність та етапи статевого виховання старшокласників; із 43 осіб лише 25,58% соціальних педагогів надавали консультативну допомогу з порушеної проблеми. З'ясовано, що соціальні педагоги-практики і майбутні соціальні педагоги потребують практико-зорієнтованих знань і умінь з організації процесу статевого виховання старшокласників. Доведено низький рівень підготовки майбутніх фахівців до означеного виду діяльності за допомогою застосування відібраних методик і розрахунку середньої арифметичної величини і встановлено, що із 340 учасників експерименту 7,65% (26 осіб) виявили високий рівень готовності за всіма критеріями; достатній – 20,29% (69 осіб), середній – 31,18% (106 осіб), низький – 40,88% (139 осіб).

У процесі дослідження було проведене анкетне опитування й тестування, яке дало можливість дослідити характер статевої обізнаності старшокласників юнаків та дівчат, їхньої статевої поведінки та сприйняття ними основ міжстатевих відносин. Анкета дослідження особливостей статевого виховання юнаків і дівчат не передбачала готових варіантів відповідей, що дало можливість виявити широкий діапазон їхніх думок і поглядів. Ця частина дослідження проводилась під нашим керівництвом як самими майбутніми соціальними педагогами під час різних педагогічних практик, так і в процесі написання ними бакалаврських, дипломних і магістерських робіт.

Насамперед ми намагались проаналізувати різнобічні статові

відношення/ставлення старшокласників до: Бога-отця і Богоматері, матері й батька, хлопчиків і дівчаток, своєї та протилежної статі, дружби й кохання, майбутнього чоловіка та дружини, фактів і відомостей статевого змісту, сексуального дошлюбного досвіду та наслідків статевого спілкування, зовнішності та одягання (власного і чужого), частин чи повністю оголеного тіла, поцілунків і проявів залицяння, еротичних сцен (картин) і розмов на статево-сексуальні теми – тобто тих складових статевої культури особистості, що містять соціальні якості першого порядку.

Ставлення до Бога-отця і Богоматері сформовано в юнаків і дівчат в особливій пошані, своєрідним культом у доброму розумінні цього слова залишається образ Матері Ісуса – Діви Марії. Вона постає як символ чистоти, страждань, заступництва. У виникненні порівнянь-асоціацій старшокласників поняття “Бог” асоціюється насамперед з “Любов’ю”. Адже ще з дошкільного віку діти отримують від рідних основні поняття про Бога, його існування, його безмежну любов до кожного. В образі Ісуса Христа вони також підкреслюють дві істотні риси – моральну свободу й довершену любов. Характерною рисою Спасителя була безмежна любов до Бога й людини, а її істотними ознаками – бажання бути в спілкуванні з тими, кого люблять, бажання догодити їм і готовність пожертвувати для них усім. Любов Ісуса найвищою мірою доброзичлива: він плаче з тими, хто плаче, радіє з тими, хто радіє, співстраждає з тими, хто страждає, дає зір сліпим, слух – глухим, очищує прокажених, воскрешає мертвих і т. под. Любов Ісуса Христа була всеохопною, тому старшокласники зазначають його добрий приклад для наслідування.

Асоціативний зв’язок понять “любов” і “мати” із 42 випробовуваних старшокласників (26 дівчат і 16 юнаків) було отримано у 20 осіб (59,52%), поняття “батько” в основному асоціюється з силою, авторитетом, захистом і нерозумінням (*ставлення до батька й матері*). Це може означати, що для більшості досліджуваних мама займає важливе місце в житті. У свідомості

старшокласників любов/кохання найчастіше сприймається як відношення мати-дитина, а на другому місці любов як відносини статей. Не було в батьків бесід і розмов зі старшокласниками з питань міжстатевих взаємовідносин у підлітковому і старшому шкільному віці: 75,0% юнаків та 53,85 % дівчат вказують на те, що батьки дуже мало спілкуються на теми статевих відносин із ними. 31,25 % юнаків і 23,08% дівчат вважають, що батьки невчасно, запізно “беруться” за статеве виховання своїх дітей. Дівчата згадують про негативний приклад самих батьків: надмірна відвертість або навпаки, стриманість і заборони у власному інтимному житті, а також нерозумні пояснення батьків щодо появи їх на світ. Бесіди з батьками на статево-сексуальні теми відбуваються завжди і вільно лише у 6,25 % юнаків і 11,54% – дівчат, ніколи – в 37,5% юнаків і 34,62% дівчат, дуже рідко – у 25,0% юнаків і в 53,85% дівчат. Стосовно заборон розмов на теми статево-сексуальних відносин чоловіків і жінок, 62,5% юнаків стверджують, що тема сексу в їхній сім’ї не була заборонена; у 76,92% дівчат вона також не була заборонена, але актуалізувалася рідко. Загалом усі старшокласники зазначають поверхневність таких розмов, нещирість, засоромленість батьків.

Ставлення до юнаків і дівчат, своєї та протилежної статі вивчалось через сформованість їхніх емоційних, дружніх відносин. Взаємини з друзями, однолітками своєї статі надають особливої важливості саме в період ранньої юності. Індивідуально-інтимні, сповідувальні відношення сприяють заглибленню у внутрішній світ, думки, інтереси, захоплення, “секрети”, з якими обговорюються випадки розчарувань і “перемог”. Проте, незважаючи на високу потребу в довірливій дружбі, тільки 35,71% опитаних старшокласників вірять у “справжню дружбу”.

За тестом незавершених речень: “Друг і приятель не зовсім одне й те ж...” старшокласники підкреслювали близькість і довірливі стосунки в дружбі (“друг знає про тебе все”, “з приятелем ніколи не поділишся тим, що

довіряєш другу”); інші відзначали велику міцність, стійкість дружби (“друга вибирають назавжди”), взаємодопомогу (“приятель підведе, друг – ніколи”). Розподіл відповідей за пропозицією: “Друг – це той, хто...” представляє два основні мотиви: вимогу взаємодопомоги й вірності та очікування співчутливого розуміння з боку друга. Підкреслення старшокласників, що число друзів з 8 до 10 класу зменшується, а приятелів – зростає, свідчить про зростаючу індивідуалізацію, вибірковість, стійкість дружби, зростання її глибини і психологічної інтимності. У сфері міжособистісних стосунків це виявляється в зростанні терпеливості: сварка, яка в молодших підлітків означала б кінець дружби, в юності сприймається як частковість, якою можна нехтувати заради збереження глибшої спільності.

Хлопці й дівчата 15–16 років тягнуться до старших, жадібно вслухуються в їхні слова і вдивляються в їх поведінку. Дружба з дорослими для них дорога і бажана. Потреба в емоційному контакті зі старшим іноді набуває форми пристрасного захоплення, коли в дорослому бачать живе втілення ідеалу. Але потреба в дружбі з однолітком ще сильніша. Відповідаючи на питання: “Людину якого віку ви вважали за краще б мати своїм найближчим другом – старшу за себе, свого віку чи молодшу”? – юнаки віддали рішучу перевагу одноліткові (81,25% усіх відповідей), рідше – старшому (12,5%) і зовсім рідко (6,25%) молодшому. У дівчат на першому місці також має перевагу ровесниця, проте дівчата частіше, ніж хлопці віддають перевагу старшим, а молодших не вибирають зовсім.

Взаємини з іншою статтю у старшому шкільному віці стають більш значущими з появою кохання, що характеризуються більшою емоційною насиченістю, ніж дружба. Опитування старшокласників показало, що 80,92% із них зустрічаються з другом/подругою, проте закоханих хлопців – тільки 31,25%, а закоханих дівчат – 61,54%. Головні очікування тих й інших пов’язані з “взаєморозумінням”.

Часто юнацька мрія про міжстатеві взаємини виражає, передусім,

жадання емоційного контакту, розуміння, душевної близькості. Потреба в саморозкритті та інтимній людській близькості й чуттєво-еротичні бажання дуже часто не співпадають і можуть бути спрямовані на різні об'єкти. Психологічна близькість спочатку легше досягається з людиною власної статі, з якою підлітка пов'язує широке коло загальних значущих переживань, включаючи й еротичні.

Для хлопця або дівчини кохання – це, найчастіше, незнайоме почуття. Вони доки не знають, як вона приходить, і як іде. Поява предмета кохання – висока значуща подія в житті молодого людини, що викликає “бурю” емоцій, напружені переживання.

Велике місце в дослідженнях про кохання відводиться розділенню понять “любов” і “кохання”. З одного боку вони є спорідненими почуттями, тому що мають однакову емоційну спрямованість на прихильність до об'єкту своєї пристрасті, однак кохання при цьому виступає як почуття найсильнішої симпатії саме до особи протилежної статі. Любов розглядається в більш широкому плані – як стійка емоційна реакція на відоме джерело задоволення. Бажання бути ближче до об'єкту любові виражається в закоханості [148, с. 20–22].

Якщо порівнювати закоханість і кохання як два важливих прояви цього почуття в юнацькому віці, то старшокласники, на основі вивчення праці Л. Толстого “Війна і мир” зазначили, що закоханість – це одноцентричне почуття, спрямоване насамперед на себе (хочеться бачити кохану людину, щоб почути її голос, її слова, бачити її, що приємно насамперед собі самому), тоді як кохання – це двоцентричне почуття, спрямоване більше на кохану людину (хочеться бачитись з нею, щоб допомогти їй тощо), а вже опісля – свої егоцентричні бажання).

Для дослідження поведінки закоханих важливим є твердження старшокласників, що кохання – це “замкнення” багатьох потреб однієї особистості на іншій. З переживаннями кохання пов'язані певні відчуття,

приналежність яких саме до кохання не викликає сумнівів у їхніх носіїв. Так, до опису старшокласниками своїх відчуттів, які входять до набору таких переживань, можна віднести ейфорію, депресивні почуття, нахили до фантазії, порушення сну, загальне збудження і труднощі концентрації уваги.

Міжособистісне спілкування за участю закоханих осіб характеризується як взаємодія людей, за якої вони пізнають один одного, вступають у взаємини, розкриваючи один перед одним свої емоційні світи, виявляючи істотні особистісні характеристики. Таке саморозкриття і проникнення у внутрішній світ партнера по комунікації можливе тільки у площині інтимно-особистісного спілкування, до якого відноситься й комунікація людей, які відчують почуття кохання. Любов до іншої людини виступає як найперша і найгостріша потреба людини, тим дзеркалом, у якому проявляється справжня сутність особистості.

У ставленні старшокласників до зовнішності та одягання (власного і чужого), до частин чи повністю оголеного тіла, поцілунків і проявів залицяння проявляються значні спрощення й вільнодумство. І юнаки, й дівчата мало соромляться сторонніх осіб, досить визиваюче одягаються. Характерно, що велика частина питань, що задаються підлітками і юнаками, торкається нормативної сторони міжстатевих стосунків: як потрібно поводитися в ситуації залицяння, під час побачення, коли можна цілуватися і т. под.". Заклопотаність цією стороною справи іноді настільки сильна, що старшокласники часто глухі до переживань один одного, навіть їх власні почуття відступають перед питанням, чи "правильно" вони чинять з погляду норм своєї статевовікової групи. На їхню думку, залицяння як гра за правилами, досить невизначене, хоча їм нав'язують "старомодні" підходи.

У коханні особливо важливе місце займають сексуальні аспекти, без яких, напевно, не можна б було взагалі вести мову про відмінність між коханням і любов'ю. Розвиток сексуальності і розвиток здатності любити надають один на одного синергетичний (підсилюючий) ефект і є основою

кохання [308].

Найчастішою відповіддю і юнаків, і дівчат на питання: “Що ви вважаєте основним у сексуальних стосунках?” була – “кохання”. У дівчат таких відповідей виявилось 53,85%, у юнаків – 50,0%. Друге місце у юнаків (25,0%) і дівчат (30,77%) займає відповідь “пристрасть”, третє (в юнаків – 18,75%, у дівчат – 11,54%) – “задоволення фізіологічної потреби”. Про можливість таким чином зачати дитину не згадав ніхто з юнаків і дівчат. А для 6,25% юнаків і 3,85 % дівчат – це приємна розвага.

На питання: “Чи вважаєте ви обов’язковим для себе дошлюбний сексуальний досвід?” (*ставлення до сексуального дошлюбного досвіду та наслідків статевого спілкування*) відповіли позитивно 87,5% юнаків і 61,54% дівчат. Не хотіли б мати такий досвід 12,5 % юнаків і 38,46% дівчат. На питання “Чи хотіли б ви, щоб ваш майбутній шлюбний партнер мав сексуальний досвід до шлюбу?” позитивно відповіли 65,38% дівчат і 43,75 юнаків, негативно – відповідно у дівчат – 34,62%, у юнаків – 56,25%.

Наступне твердження у тесті незавершених речень: “Ваш перший сексуальний досвід відбувся...” (*ставлення до сексуального дошлюбного досвіду*) показало такі результати: за “згодою обох” він відбувся у 43,75 % юнаків і 61,54 % дівчат. “Це було бажання хлопця” відповіли 19,23% дівчат. “За алкоголізації” перший сексуальний досвід відбувся у 25,0% юнаків і у жодної дівчини. Такий досвід ще не відбувся у 19,23 % дівчат і в 31,25% юнаків.

На питання: “Як ви вважаєте, що таке цнотливість?” (*ставлення до розмов на статево-сексуальні теми*) було виявлено такі відповіді: анатомічна особливість (25,0 % юнаків і 19,23 % дівчат); цінність для дівчини (31,25 % юнаків і 46,15 % дівчат); природний стан (18,75% юнаків і 23,08% дівчат); рідкість (25,0 % юнаків і 11,54 % дівчат).

Більшість юнаків (50 %) і дівчат (76,92%) ідеальним віком для початку статевого життя (*ставлення до майбутнього чоловіка та дружини*) вважають

19-20 років, 31,25% юнаків – 17-18 років, 18,75% юнаків і 23,08% дівчат – після 21-го року.

Головним джерелом інформації щодо статевого життя (*ставлення до фактів і відомостей статевого спілкування*) для 57,69 % дівчат і 62,5% юнаків є друзі, для 50 % юнаків і 26,92% дівчат – телебачення та відео, для 12,5% юнаків і 19,23% дівчат – власний досвід і досвід партнера. 46,15% дівчат і 31,25% юнаків ствердили, що у них у школі не проводилося жодних заходів на тему статево-сексуальних відносин. Проте у 37,5% юнаків у школі відбувалися бесіди і проводилися тестування на відповідні теми, а 42,31% дівчат лікарі-гінекологи розповідали про менструальний цикл, захист від СНІДу, венеричних захворювань, про профілактику абортів. Про психологічну специфіку статевих відносин не згадувалось.

Аналізуючи рівні сформованості статевої культури самих майбутніх соціальних педагогів (використано експрес-методику на основі підходу “Кваліметричний профіль”), ми отримали, в основному низький та середній рівень сформованості якостей статевої культури особистості.

У таблицях 2.7 і 2.8 подано загальні результати обстежень рівня сформованості якостей статевої культури всіх 60 студентів третього та четвертого курсів.

Таблиця 2.7

Результати сформованості якостей статевої культури студентів III і IV курсів (№ = 60 осіб)

№ зп	Респондент	Коефіцієнт тесту “Модель поведінки”	Коефіцієнт тесту “Системна функція”	Компоненти статевих ставлень			Загальний коефіцієнт
				Пізнавальний	Емоційний	Регулятивний	
3 курс							
1	Юлія (1111)	0,75 (В)	0,8 (ДВ)	0,8	0,432	0,648	0,575 (Д)
2	Тетяна (0707)	0,7 (В)	0,85 (ДВ)	0,872	0,52	0,632	0,573 (Д)
3	Катерина(6677)	0,55 (С)	0,55 (С)	0,896	0,648	0,672	0,475 (С)
4	Тарас (8512)	0,75 (В)	0,8 (ДВ)	0,824	0,8	0,696	0,6 (Д)
5	Вадим (1144)	0,3 (Н)	0,5 (С)	0,696	0,568	0,56	0,375 (Н)
6	Людмила(1133)	0,8 (ДВ)	0,6 (Д)	0,848	0,576	0,616	0,55 (С)
7	Лілія (0812)	0,7 (В)	0,3 (Н)	0,824	0,488	0,584	0,425 (Н)
8	Катя (6912)	0,3 (Н)	0,3 (Н)	0,688	0,64	0,76	0,35 (Н)

Продовження табл. 2.7

9	Марія (1405)	0,45 (Н)	0,6 (Д)	0,792	0,456	0,544	0,45 (Н)
10	Ірина (2323)	0,4 (Н)	0,3 (Н)	0,84	0,624	0,568	0,375 (Н)
11	Остап (2318)	0,5 (С)	0,5 (С)	0,776	0,416	0,528	0,425 (Н)
12	Михайло (7360)	0,4 (Н)	0,2 (Н)	0,664	0,584	0,568	0,325 (Н)
13	Ольга (2121)	0,75 (В)	0,5 (С)	0,808	0,576	0,56	0,5 (С)
14	Тетяна(0411)	0,7 (В)	0,7 (В)	0,832	0,488	0,648	0,525 (С)
15	Олександра (3663)	0,45 (Н)	0,5 (С)	0,52	0,352	0,52	0,375 (Н)
16	Святослав (9922)	0,4 (Н)	0,7 (В)	0,808	0,472	0,568	0,55 (С)
17	Романія (4536)	0,1 (Н)	0,3 (Н)	0,784	0,672	0,584	0,3 (Н)
18	Петро (0410)	0,7 (В)	0,6 (Д)	0,776	0,472	0,456	0,5 (С)
19	Остап (1818)	0,75 (В)	0,8 (ДВ)	0,792	0,488	0,552	0,55 (С)
20	Василь (0112)	0,5 (С)	0,55 (С)	0,8	0,744	0,672	0,475 (С)
21	Богдан (1409)	0,75 (В)	0,4 (Н)	0,744	0,472	0,536	0,45 (Н)
22	Ірина (3344)	0,45 (Н)	0,55 (С)	0,728	0,56	0,624	0,425 (Н)
23	Іван (1245)	0,1 (Н)	0,3 (Н)	0,8	0,624	0,56	0,275 (Н)
	Середнє арифметичне	0,53	0,54	0,778	0,55	0,593	
Загальні результати: В – 0; Д – 3; С – 8; Н – 12							
4 курс							
1	Вікторія (9999)	0,85 (ДВ)	0,9 (ДВ)	0,888	0,56	0,632	0,625 (Д)
2	Анна (0099)	0,9 (ДВ)	0,75 (В)	0,84	0,672	0,488	0,6 (Д)
3	Ірина (3007)	0,7 (В)	0,65 (Д)	0,83	0,48	0,536	0,525 (С)
4	Уляна (4569)	0,7 (В)	0,55 (С)	0,8	0,704	0,68	0,525 (С)
5	Володимир (9214)	0,6 (Д)	0,45 (Н)	0,728	0,432	0,48	0,425 (Н)
6	Катерина (1213)	0,65 (Д)	0,95 (ДВ)	0,912	0,72	0,688	0,625 (Д)
7	Дмитро (1515)	0,6 (Д)	0,5 (С)	0,808	0,568	0,608	0,45 (Н)
8	Сергій (1010)	0,7 (В)	0,5 (С)	0,784	0,424	0,552	0,475 (С)
9	Катерина(0101)	0,75 (В)	0,55 (С)	0,824	0,544	0,552	0,5 (С)
10	Христина (1507)	0,7 (В)	0,75 (В)	0,84	0,536	0,6	0,55 (С)
11	Уляна (2113)	0,85 (ДВ)	0,5 (С)	0,872	0,584	0,608	0,525 (С)
12	Інна (1254)	0,6 (Д)	0,8 (ДВ)	0,84	0,6	0,656	0,55 (С)
13	Юрій (7711)	0,7 (В)	0,6 (Д)	0,792	0,488	0,528	0,5 (С)
14	Мирослава (4546)	0,5 (С)	0,3 (Н)	0,832	0,792	0,808	0,425 (Н)
15	Вікторія (0309)	0,7 (В)	0,85 (ДВ)	0,872	0,52	0,616	0,573 (Д)
16	Світлана (8899)	1,0 (ДВ)	1,0 (ДВ)	0,816	0,632	0,52	0,675 (В)
17	Марина (5554)	0,7 (В)	0,6 (Д)	0,888	0,72	0,64	0,525 (С)
18	Ігор (1824)	0,65 (Д)	0,8 (ДВ)	0,84	0,504	0,584	0,55 (С)
19	Максим (2069)	0,6 (Д)	0,8 (ДВ)	0,8	0,576	0,568	0,525 (С)
20	Олена (8877)	0,75 (В)	0,75 (В)	0,824	0,552	0,6	0,573 (Д)
21	Наталя (7000)	0,85 (ДВ)	0,5 (С)	0,824	0,504	0,528	0,5 (С)
22	Оля (8558)	0,5 (С)	0,3 (Н)	0,784	0,576	0,568	0,375 (Н)
23	Юля (4479)	0,6 (Д)	0,7 (В)	0,92	0,768	0,712	0,55 (С)
24	Мар'яна (1234)	0,8 (ДВ)	0,75 (В)	0,84	0,582	0,648	0,573 (Д)
25	Сергій (3645)	0,5 (С)	0,2 (Н)	0,616	0,632	0,64	0,35 (Н)
26	Анастасія (0204)	0,45 (Н)	0,6 (Д)	0,872	0,52	0,6	0,45 (Н)
27	Наталя (3300)	0,7 (В)	0,65 (Д)	0,816	0,512	0,576	0,525 (С)
28	Святослав (7171)	0,7 (В)	0,6 (Д)	0,792	0,472	0,536	0,5 (С)
29	Роман (0505)	0,75 (В)	0,65 (Д)	0,816	0,568	0,6	0,525 (С)

Продовження табл. 2.7

30	Віка (3020)	0,5 (С)	0,65 (Д)	0,688	0,632	0,528	0,475 (С)
31	Оля (4510)	0,4 (Н)	0,75 (В)	0,912	0,88	0,816	0,55 (С)
32	Діана (4510)	0,6 (Д)	0,45 (Н)	0,6	0,384	0,544	0,425 (Н)
33	Костянтин (5555)	0,6 (Д)	0,6 (В)	0,88	0,504	0,616	0,5 (С)
34	Олеся (7896)	0,9 (ДВ)	0,7 (В)	0,84	0,488	0,584	0,573 (Д)
35	Наталя (7887)	0,95 (ДВ)	0,6 (Д)	0,888	0,656	0,656	0,6 (Д)
36	Олександр (1155)	0,65 (Д)	0,5 (С)	0,744	0,472	0,52	0,45 (Н)
37	Юрій (5847)	0,6 (Д)	0,1 (Н)	0,728	0,472	0,552	0,325 (Н)
	Середнє арифметичне	0,66	0,617	0,815	0,573	0,598	
Загальні результати: В – 1; Д – 8; С – 19; Н – 9							

Із табл. 2.8 видно, що студенти першої типологічної групи за досліджуваною системною властивістю (високий рівень) складають всього 1,67%, достатній рівень сформованості статевої культури мають 18,33% студентів, середній рівень – 45,0% і низький рівень сформованості досліджуваної інтегральної властивості – 35,0% серед всіх обстежених студентів.

Таблиця 2.8

Типи студентів за рівнем сформованості статевої культури

Курс	В		Д		С		Н	
	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть
III	0	0	3	5,0	8	13,33	12	20,0
IV	1	1,67	8	13,33	19	31,67	9	15,0

Для порівняння у табл. 2.9 і 2.10.1-2 подаємо рівні сформованості якостей статевої культури юнака та дівчини, визначені за цією методикою.

Необхідно констатувати значно вищий рівень сформованості якостей статевої культури Світлани К., ніж Івана М., що природним чином можна обґрунтувати різними причинами, основна з яких – дівчата більш інтенсивно спілкуються з особами протилежної статі.

У кожного з них своєрідно проявляється певний рівень сформованості тих чи інших якостей, як окремих симптомокомплексів статевої культури особистості, так і їх складових. Зокрема, найвищими результатами для Світлани К. виявились сформовані такі статеві якості: жіночність (0,920),

делікатність (0,980), тактовність (0,860), відданість (0,800), чуйність (0,800), поступливість, співчутливість (по 0,790), емпатійність, кордоцентричність (по 0,770) та ін.

Таблиця 2.9

**Результати обстежень Світлани К.
(23 роки, батьківська сім'я – повна)**

						Підсумок
Коефіцієнт блоку “Модель поведінки”		1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Коефіцієнт блоку “Системна функція”		1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
	Ідентичність	Адаптивність	Відповідальність	Емпатійність	Інтимність	
<i>К</i> симптомо-комплексу якостей	0,280	0,640	0,320	0,360	0,400	0,080
Коефіцієнти ставлень Світлани К.						
Компоненти ставлень			Результати статевої діяльності			Підсумок
Когнітивний	Афективний	Регулятивний	1 випадок	2 випадок	3 випадок	
Ідент.:0,8	Ідент.: 0,4	Ідент.: 0,8	Ідент.: 0,4	Ідент.: 0,8	Ідент.: 0,0	0,640
Жіноч.:1,0	Жіноч.: 1,0	Жіноч.: 0,8	Жіноч.: 0,8	Жіноч.: 0,8	Жіноч.: 0,8	0,920
Чолов.:0,8	Чолов.: 0,4	Чолов.: 0,0	Чолов.: 0,4	Чолов.: 0,4	Чолов.:0,0	0,390
Жін. ч.:0,8	Жін. ч.:0,4	Жін. ч.:0,4	Жін. ч.:0,0	Жін. ч.:0,0	Жін. ч.:0,0	0,480
Цнотл.:0,8	Цнотл.:0,0	Цнотл.:0,0	Цнотл.:0,0	Цнотл.:0,0	Цнотл.:0,0	0,240
Адап.:0,8	Адап.: 0,8	Адап.:0,4	Адап.:0,4	Адап.:0,8	Адап.:0,4	0,650
Пост.:0,8	Пост.:0,8	Пост.:0,8	Пост.:0,8	Пост.:0,4	Пост.:0,8	0,790
Терп.:0,8	Терп.:0,4	Терп.:0,8	Терп.:0,8	Терп.:0,4	Терп.:0,8	0,670
Такт.:0,8	Такт.:1,0	Такт.:0,8	Такт.:0,8	Такт.:0,8	Такт.:0,8	0,860
Делік.:1,0	Делік.:1,0	Делік.:1,0	Делік.:0,8	Делік.:0,8	Делік.:0,8	0,980
Відп.:0,8	Відп.:0,4	Відп.:0,4	Відп.:0,4	Відп.:0,0	Відп.:0,4	0,510
Віддан.:0,8	Віддан.:0,8	Віддан.:0,8	Віддан.:0,8	Віддан.:0,8	Віддан.:0,8	0,800
Вірн.:0,8	Вірн.:0,4	Вірн.:0,8	Вірн.:0,4	Вірн.:0,4	Вірн.:0,8	0,650
Надійн.:0,8	Надійн.:0,8	Надійн.:0,4	Надійн.:0,8	Надійн.:0,8	Надійн.:0,4	0,670
Стрим.:0,8	Стрим.:0,0	Стрим.:0,0	Стрим.:0,0	Стрим.:0,0	Стрим.:0,0	0,240
Емпат.:0,8	Емпат.:0,8	Емпат.:0,8	Емпат.:0,4	Емпат.:0,4	Емпат.:0,8	0,770
Кордо.:0,8	Кордо.:0,8	Кордо.:0,8	Кордо.:0,4	Кордо.:0,4	Кордо.:0,8	0,770
Душев.:0,8	Душев.:0,8	Душев.:0,4	Душев.:0,4	Душев.:0,4	Душев.:0,4	0,640
Чуйн.:0,8	Чуйн.:0,8	Чуйн.:0,8	Чуйн.:0,8	Чуйн.:0,8	Чуйн.:0,8	0,800
Співч.:0,8	Співч.:0,8	Співч.:0,8	Співч.:0,8	Співч.:0,4	Співч.:0,8	0,790
Інтим.:0,8	Інтим.:0,8	Інтим.:0,4	Інтим.:0,8	Інтим.:0,4	Інтим.:0,8	0,670
Прив.:0,8	Прив.:0,8	Прив.:0,4	Прив.:0,0	Прив.:0,4	Прив.:0,8	0,640
Ніжн.:0,8	Ніжн.:0,4	Ніжн.:0,0	Ніжн.:0,0	Ніжн.:0,0	Ніжн.:0,4	0,370
Грайл.:0,8	Грайл.:0,4	Грайл.:0,4	Грайл.:0,4	Грайл.:0,4	Грайл.:0,4	0,520
Сором.:0,8	Сором.:0,8	Сором.:0,4	Сором.:0,4	Сором.:0,4	Сором.:0,4	0,640
Загальний коефіцієнт ставлень						0,640
Загальний коефіцієнт співгармонійності груп якостей статевої культури Світлани К.						0,675

У Івана М. найвищий рівень сформованості статевих якостей отримали такі: відданість (0,990), кордоцентричність (0,980), співчутливість (0,970), інтимність (0,910), делікатність (0,870), відповідальність та емпатійність (по 0,850), чоловічність, тактовність, вірність (по 0,800) та ін.

Таким чином, загальний коефіцієнт співгармонійності груп статевих якостей виявився достатнього рівня сформованості у Світлани К. (0,640) за рахунок досить вагомих коефіцієнтів майже усіх симптомокомплексів статевих якостей – емпатійності (0,770), інтимності (0,670), адаптивності (0,650), статевої ідентичності (0,640) та низьким у Івана М. (0,275) через низькі рівні сформованості коефіцієнтів блоку “Модель поведінки” (0,100), “Системна функція” (0,300) і особливо низького загального коефіцієнта симптомокомплексів якостей статевої культури (0,072).

Таблиця 2.10.1

**Результати обстежень Івана М.
(22 роки, батьківська сім'я – повна)**

		Потребова сфера	Ціннісно-нормативна	Самооцінка	Мотиваційна сфера	Підсумок
Коефіцієнти блоку “Модель поведінки”		0,400	0,000	0,000	0,000	0,100
Спрямованість		Займаність-доступність; Лицемірність-лукавість	Провинність; Неблагородність-нешляхетність	Непорочність; Порядність	Цнотливість; Достойність	
Коефіцієнти блоку “Системна функція”		0,000	0,400	0,400	0,400	0,300
	Ідентичність	Адаптивність	Відповідальність	Емпатійність	Інтимність	
К симптомокомплексу якостей	0,440	0,600	0,760	0,440	0,360	0,072
Коефіцієнти ставлень Івана М.						
Компоненти ставлень			Результати статевої діяльності			Підсумок
Когнітивний	Афективний	Регулятивний	1 випадок	2 випадок	3 випадок	
Ідент.:0,8	Ідент.: 0,4	Ідент.: 0,4	Ідент.: 0,4	Ідент.: 0,4	Ідент.: 0,4	0,4
Чолов.:1,0	Чолов.: 0,8	Чолов.: 0,8	Чолов.: 0,8	Чолов.: 0,8	Чолов.: 0,8	0,8
Жіноч.:0,4	Жіноч.: 0,4	Жіноч.: 0,0	Жіноч.: 0,0	Жіноч.: 0,0	Жіноч.:0,0	0,120
Чол. ч.:0,8	Чол. ч.:0,4	Чол. ч.:0,0	Чол. ч.:0,0	Чол. ч.:0,0	Чол. ч.:0,0	0,120
Цнотл.:0,8	Цнотл.:0,8	Цнотл.:0,0	Цнотл.:0,0	Цнотл.:0,0	Цнотл.:0,0	0,240
Адап.:1,0	Адап.: 0,4	Адап.:0,4	Адап.:0,4	Адап.:0,4	Адап.:0,4	0,580
Пост.:0,8	Пост.:0,4	Пост.:0,8	Пост.:0,8	Пост.:0,8	Пост.:0,4	0,670
Терп.:0,8	Терп.:0,8	Терп.:0,4	Терп.:0,4	Терп.:0,4	Терп.:0,4	0,640
Такт.:0,8	Такт.:0,8	Такт.:0,8	Такт.:0,8	Такт.:0,8	Такт.:0,8	0,800
Делік.:0,8	Делік.:0,8	Делік.:1,0	Делік.:0,8	Делік.:1,0	Делік.:1,0	0,870

Продовження табл. 2.10.1

Відп.:1,0	Відп.:0,8	Відп.:0,8	Відп.:0,8	Відп.:0,4	Відп.:0,8	0,850
Віддан.:1,0	Віддан.:1,0	Віддан.:1,0	Віддан.:1,0	Віддан.:0,8	Віддан.:1,0	0,990
Вірн.:0,8	Вірн.:0,8	Вірн.:0,8	Вірн.:0,8	Вірн.:0,8	Вірн.:0,8	0,800
Надійн.:0,8	Надійн.:0,4	Надійн.:0,4	Надійн.:0,8	Надійн.:0,4	Надійн.:0,8	0,550
Стрим.:0,8	Стрим.:0,8	Стрим.:0,4	Стрим.:0,8	Стрим.:0,4	Стрим.:0,8	0,670
Емпат.:1,0	Емпат.:0,8	Емпат.:0,8	Емпат.:0,8	Емпат.:0,4	Емпат.:0,8	0,850
Кордо.:1,0	Кордо.:1,0	Кордо.:1,0	Кордо.:0,8	Кордо.:0,8	Кордо.:0,8	0,980
Душев.:0,8	Душев.:0,8	Душев.:0,8	Душев.:0,8	Душев.:0,8	Душев.:0,8	0,800
Чуйн.:0,8	Чуйн.:0,8	Чуйн.:0,8	Чуйн.:0,4	Чуйн.:0,8	Чуйн.:0,4	0,770
Співч.:1,0	Співч.:1,0	Співч.:1,0	Співч.:0,4	Співч.:0,8	Співч.:1,0	0,970
Інтим.:1,0	Інтим.:1,0	Інтим.:0,8	Інтим.:0,8	Інтим.:0,4	Інтим.:0,8	0,910
Прив.:0,8	Прив.:0,8	Прив.:0,4	Прив.:0,8	Прив.:0,4	Прив.:0,4	0,650
Ніжн.:1,0	Ніжн.:0,4	Ніжн.:0,0	Ніжн.:0,4	Ніжн.:0,0	Ніжн.:0,0	0,430
Грайл.:0,4	Грайл.:0,0	Грайл.:0,0	Грайл.:0,4	Грайл.:0,0	Грайл.:0,0	0,130
Сором.:0,8	Сором.:0,8	Сором.:0,4	Сором.:0,8	Сором.:0,4	Сором.:0,8	0,670
Загальний коефіцієнт статевих ставлень						0,650
Загальний коефіцієнт співгармонійності груп якостей статевої культури Івана М.						0,275

Отримані дані (див. табл. 2.10.2) засвідчують про зовсім мінімальний досвід статевих взаємин у Івана М., хоча при оцінюванні статевих дійствлень у попередньому досвіді статевих стосунків він дав їм досить високу самооцінку – відповідальність (0,850), емпатійність (0,850) та інтимність (0,910).

Таким чином, можемо констатувати вкрай низькі результати рівня сформованості якостей статевої культури студентів: середній і низький рівень сформованості цієї інтегральної властивості складають 80,0%. Можливо, саме в цьому закладені кризові явища в сучасній українській сім'ї. Навіть якщо б зазначити про малу вибірку для дослідження в загальноукраїнському масштабі (для цього потрібно обстежити близько 1200 студентів), однаково ці дані є досить загрозливими для нашого суспільства.

Таблиця 2.10.2

Рівень сформованості якостей статевої культури студентів С. та І.

Студент	Курс	Модель поведінки	Системна функція	Когнітивний к-т	Емоційний к-т	Регулятивний к-т
Світлана (8899)	IV	1,0	1,0	0,816	0,632	0,52
Іван (1245)	III	0,1	0,3	0,8	0,624	0,56

Продовження таблиці 2.10.2

Студент	Світлана (8899)	Іван (1245)
Курс	IV	III
Модель поведінки	1,0	0,1
Системна функція	1,0	0,3
Когнітивний к-т	0,816	0,8
Емоційний к-т	0,632	0,624
Регулятивний к-т	0,52	0,56
Загальний показник	0,675	0,275

Аналізуючи рівень готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників ми отримали такі результати. У процесі констатувального етапу експерименту встановлено, що 28,53% студентів третіх курсів не змогли назвати форми діяльності для здійснення статевого виховання старшокласників; 64,65% відповіли, що можуть це зробити за допомогою тренінгових вправ; 6,82% дали різні відповіді (консультування, інформування тощо). Виявлено, що 21,46% соціальних педагогів-практиків не вдалось назвати сутність та етапи статевого виховання старшокласників. Зафіксовано, що із 43 соціальних педагогів-практиків лише 24,46% надавали консультативну допомогу з питань статевого виховання старшокласників. З'ясовано, що і соціальні педагоги-практики, і майбутні соціальні педагоги відчувають відчутний дефіцит у практико-зорієнтованих знаннях і уміннях здійснення статевого виховання старшокласників.

На констатувальному етапі дослідження виявлено, що з 340 учасників експерименту 40,88% (139 осіб) виявили низький рівень готовності майже за всіма критеріями, середній рівень готовності – 27,94% (95 осіб), достатній рівень готовності – 20,0% (68 осіб) та високий – тільки 11,18% (38 осіб).

Проаналізуємо результати констатувального етапу за всіма компонентами готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого

виховання старшокласників, продемонстровані нами в таблицях 2.11.1, 2.11.2 та на діаграмі рисунку 2.1.

За показниками когнітивного компоненту – знання основ соціально-педагогічної діяльності з питань статевого виховання старшокласників (СВС), використання ефективних діагностичних методик, знання специфічних форм і методів взаємодії зі старшокласниками та батьками – студенти експериментальних та контрольних груп виявили приблизно однакові результати: у підгрупах з високим і достатнім рівнем знань студентів з питань СВС виявилось 29,41% студентів КГ та 33,65% студентів ЕГ.

Таблиця 2.11.1

**Рівень сформованої готовності майбутніх соціальних педагогів
до статевого виховання старшокласників
за показниками когнітивного та мотиваційного компонентів**

Рівні	Когнітивний компонент				Мотиваційний компонент			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%
1. Знання основ соціально-педагогічної діяльності з питань статевого виховання особистості					1. Спрямованість майбутніх соціальних педагогів до здійснення СПД			
Високий	11	10,78	13	12,5	11	10,78	15	14,42
Достатній	19	18,63	22	21,15	17	16,67	20	19,23
Середній	40	39,22	33	31,73	44	43,14	42	40,39
Низький	32	31,37	36	34,62	30	29,41	27	25,96
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100
2. Використання ефективних діагностичних методик					2. Інтерес та усвідомлене бажання здійснювати СВС			
Високий	10	9,80	10	9,62	10	9,80	12	11,54
Достатній	18	17,65	20	19,23	16	15,69	19	18,27
Середній	46	45,10	39	37,5	42	41,18	40	38,46
Низький	28	27,45	35	33,65	34	33,33	33	31,73
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100
3. Знання специфічних форм і методів взаємодії зі старшокласниками та батьками					3. Налаштованість на реалізацію стратегічних і тактичних цілей статевого виховання старшокласників			
Високий	12	11,76	13	12,5	6	5,88	9	8,65
Достатній	20	19,61	24	23,08	15	14,71	18	17,31
Середній	40	39,22	42	40,38	37	36,27	36	34,62
Низький	30	29,41	25	24,04	44	43,14	41	39,42
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100

Продовження таблиці 2.11.1

Середні значення за показниками когнітивного компоненту					Середні значення за показниками мотиваційного компоненту			
Високий	11	10,78	12	11,54	9	8,82	12	11,54
Достатній	19	18,63	22	21,15	16	15,69	19	18,27
Середній	42	41,18	38	36,54	41	40,20	39	37,5
Низький	30	29,41	32	30,77	36	35,29	34	32,69
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100

Приблизно однаковими результатами характеризуються майбутні соціальні педагоги за здатністю до використання ефективних діагностичних методик: у групі з високим та достатнім рівнем за цим показником перебувало 27,45% студентів КГ та 28,85% студентів ЕГ. За рівнем сформованості знань специфічних форм і методів взаємодії зі старшокласниками та їхніми батьками студенти контрольної групи мають дещо нижчі показники: у підгрупах із високим і достатнім рівнем цієї якості студентів КГ було 31,37%, а студентів ЕГ – 35,58%, що засвідчує загалом про недостатній рівень готовності їх до соціально-педагогічної діяльності за цією педагогічною компетентністю.

Нижчі результати зафіксовані за показниками мотиваційного компоненту. На початок експерименту високий та достатній рівень спрямованості майбутніх соціальних педагогів до здійснення соціально-педагогічної діяльності складав: у студентів експериментальних груп – 33,65%, контрольних – 27,45%. Тобто, тільки приблизно третина студентів має достатній потенціал емоційно-емпатійної налаштованості на педагогічну діяльність, проте загалом серед усіх досліджуваних студентів близько 40% проявляється середній рівень сформованості глибини емоційної емпатії (за методикою А. Мехрабіана та Н. Епштейна), що засвідчує про можливість корекції цієї якості навіть у студентському віці.

Інтерес та усвідомлене бажання здійснювати статеве виховання старшокласників на високому та достатньому рівні проявилось у 25,49% студентів контрольних та в 29,81% – експериментальних груп. Нижчими є результати готовності студентів до означеного виду діяльності за показником

налаштованості на реалізацію стратегічних і тактичних цілей статевого виховання старшокласників: у студентів КГ – 20,59%, ЕГ – 25,96%. Загалом за мотиваційним компонентом результати готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників в ЕГ виявились на 5,3% вищими за КГ.

За організаційно-комунікативним компонентом (табл. 2.11.2) високий та достатній рівень за першим – третім показниками виявився приблизно однаковим у контрольних та експериментальних групах (різниця в межах 1% – 2%). Нерівнозначними виявилися результати готовності студентів до статевого виховання старшокласників за іншими трьома показниками – установкою на цілеспрямовані дії, комфортність у спілкуванні, усвідомленням основ методики контактної взаємодії та оволодінням навичками діалогічного спілкування. У студентів контрольних груп ці результати виявились значно вищими, ніж у студентів експериментальних: за четвертим показником на 11,37%, п'ятим – на 16,09%, шостим – на 18,97%. Таку невідповідність можна пояснити хіба тим, що на другому курсі студенти обох груп вивчали “Методику контактної взаємодії” Л. Філонова, більш успішне засвоєння якої виявилось у студентів контрольних груп. Вищі результати за показниками організаційно-комунікативного компоненту в порівнянні з когнітивним та мотиваційним компонентами можна пояснити наслідком комунікативних здібностей майбутніх соціальних педагогів та практичною реалізацією своєї комунікативної діяльності на молодших курсах педагогічного інституту. Цей висновок підтверджується високим та достатнім рівнями результатів комунікативної активності студентів (використано тест А. Чупрова), які проявляються за різними шкалами (“широта – вузькість”, “легкість – напруженість”, “енергійність – пасивність”, “самостійність – залежність”). Загалом за вивченням готовності студентів до статевого виховання старшокласників за показниками організаційно-комунікативного компоненту одержано такі результати:

високий та достатній рівні склав у студентів КГ 40,2%, а в студентів ЕГ – 35,58%.

Приблизно однаковими результатами готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників за показниками діяльнісно-технологічного компоненту: у студентів експериментальних груп – знання координаційних можливостей діяльності соціального педагога у залученні всіх причетних осіб та організацій за досліджуваним видом їхньої професійної діяльності, знання дольової участі соціальних інституцій до розв’язання проблем статевого виховання старшокласників, аналіз і проектування поетапної координаційної діяльності – по 34,61%; трансформація набутих знань у технологію практичної діяльності – 26,93%; володіння уміннями й навичками консультування та засобами корекційного впливу – 23,08%; оволодіння культурою здійснення означеного виду діяльності та веденням документації – 25,0%. У студентів контрольних груп ці результати склали: за першим показником – 34,31%, другим – 31,38%, третім – 27,45%, четвертим – 29,41%, п’ятим – 24,51%, шостим – 23,53% (див. табл. 2.11.2).

Таблиця 2.11.2

Рівень сформованої готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників за показниками організаційно-комунікативного та діяльнісно-технологічного компонентів

Рівні	Організаційно-комунікативний компонент				Діяльнісно-технологічний компонент			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%
1. Оволодіння організаторськими здібностями					1. Знання координаційних можливостей діяльності СП у залученні причетних осіб та організацій до статевого виховання старшокласників			
Високий	20	19,61	20	19,23	14	13,72	16	15,38
Достатній	24	23,53	26	25,00	21	20,59	20	19,23
Середній	37	36,27	33	31,73	39	38,24	39	37,50
Низький	21	20,59	25	24,04	38	37,25	29	27,89
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100

Продовження таблиці 2.11.2

2. Налагодження контактних стосунків із старшокласниками					2. Знання дольової участі причетних соціальних інституцій до розв'язання проблем статевого виховання старшокласників			
Високий	20	19,61	18	17,31	12	11,77	15	14,42
Достатній	23	22,55	24	23,08	20	19,61	21	20,19
Середній	35	34,31	34	32,69	38	37,25	39	37,50
Низький	24	23,53	28	26,92	32	31,37	29	27,89
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100
3. Осмислення труднощів встановлення взаємин із старшокласниками та їхніми батьками					3. Трансформація набутих знань у технологію практичної діяльності			
Високий	18	17,65	18	17,31	12	11,76	12	11,54
Достатній	23	22,55	24	23,08	16	15,69	16	15,39
Середній	34	33,33	34	32,69	41	40,20	41	39,43
Низький	27	26,47	28	26,92	33	32,35	25	24,04
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100
4. Установка на цілеспрямовані дії, комфортність у спілкуванні					4. Аналіз і проектування поетапної координаційної діяльності в процесі статевого виховання старшокласників			
Високий	18	17,65	16	15,39	11	10,78	17	16,34
Достатній	24	23,53	15	14,42	19	18,63	19	18,27
Середній	34	33,33	36	34,62	39	38,24	38	36,54
Низький	26	25,49	37	35,57	33	32,35	30	28,85
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100
5. Усвідомлення основ методики контактної взаємодії					5. Володіння уміннями й навичками консультування та засобами корекційного впливу			
Високий	16	15,67	13	12,5	9	8,82	12	11,54
Достатній	22	21,57	9	8,65	16	15,69	12	11,54
Середній	32	31,38	42	40,39	44	43,14	41	39,42
Низький	32	31,38	40	38,46	33	32,35	39	37,50
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100
6. Оволодіння навичками діалогічного спілкування					6. Оволодіння культурою здійснення статевого виховання старшокласників, особливостями ведення документації			
Високий	16	15,67	11	10,58	8	7,84	12	11,54
Достатній	22	21,57	8	7,69	16	15,69	14	13,46
Середній	32	31,38	55	52,88	45	44,12	42	40,38
Низький	32	31,38	30	28,85	33	32,35	36	34,62
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100
Середні значення за показниками організаційно-комунікативного компоненту					Середні значення за показниками діяльнісно-технологічного компоненту			
Високий	18	17,65	16	15,39	11	10,78	14	13,46
Достатній	23	22,55	21	20,19	18	17,65	17	16,35
Середній	34	33,33	39	37,5	41	40,20	40	38,46
Низький	27	26,47	28	26,92	32	31,37	33	31,73
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100

Цю своєрідність показує діаграма середніх значень за всіма компонентами готовності на початок експерименту за відповідними компонентами готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників (рис. 2.1).

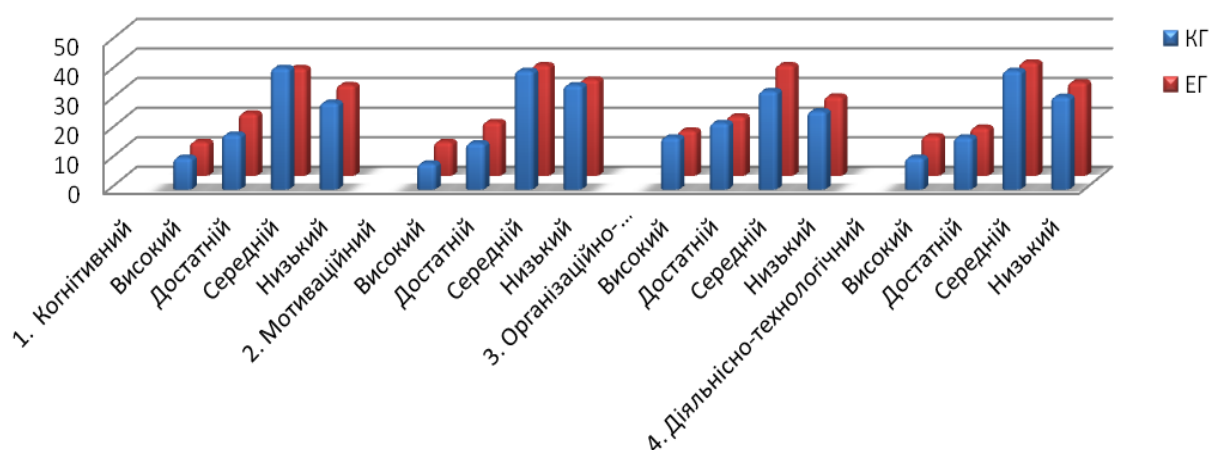

Рис. 2.1. Діаграма рівнів готовності студентів експериментальних та контрольних груп за досліджуваними компонентами на початок експерименту

Наявні результати констатувального етапу дослідження (недостатність професійних умінь, значний відсоток студентів із низьким рівнем готовності) спонукали до розробки експериментальної моделі підготовки соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників (розділ 3, рис. 3.1).

Висновки з другого розділу

Розроблена нами експрес-методика для оцінювання рівня сформованості інтегративних статевоїх якостей, яка включає 4 блоки опитувальників, що виявляють: 1) модель поведінки (на потребово-мотиваційному, ціннісно-орієнтаційному рівнях); 2) особливості прояву статевоїх дій-ставлень; 3) рівень статевоїх якостей особистості; 4) рівень статевої спрямованості), дає змогу оперативно оцінювати співгармонійність розвинених статевоїх якостей

у кожному з блоків, а також на основі цього діагнозу прогнозувати доцільність включення юнаків і дівчат у ту сферу статевих стосунків, щоб максимально розвивалися необхідні для майбутнього соціального педагога статевої якості.

Результати дослідження показують, що зовсім немає студентів із високим рівнем сформованості якостей статевої культури, високий рівень має 1,67% студентів, достатній – 18,33%, середній – 45,0% і низький рівень сформованості досліджуваної інтегральної властивості – 35,0% серед всіх обстежених майбутніх соціальних педагогів.

Результати дослідження показують, що студенти перебувають у різних типологічних групах за різним рівнем сформованості якостей статевої культури. Отримані дані дають змогу бачити домінантні вияви тієї чи іншої спрямованості статевої культури, різні рівні сформованості якостей статевої культури, що дає підставу прогнозувати відповідні аспекти і напрями просвітницької, консультативної та корекційної роботи з майбутніми соціальними педагогами в процесі підготовки їх до статевого виховання старшокласників.

Отримані негативні результати констатувального експерименту (недостатність професійних умінь, визначених проектом Державного галузевого стандарту, змістових модулів, значний відсоток студентів із низьким рівнем готовності до статевого виховання старшокласників) спонукали до розробки й перевірки організаційно-педагогічних умов ефективної підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників.

Готовність майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників та методичні аспекти з питань вивчення рівня сформованості статевої культури старшокласників розкрито нами в таких наукових працях [43, с. 86–94; 44, с. 78–83; 45, с. 81–90; 48; 51, с. 143–149; 60, с. 17–23].

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЕФЕКТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Організаційно-педагогічні умови ефективної підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників необхідно розглядати як сукупність взаємозумовлених чинників забезпечення цього процесу. До них віднесено: збагачення змісту підготовки з урахуванням сутності статевої культури особи, рівня сформованості якостей статевої культури старшокласників; розробку та реалізацію програми підготовки з урахуванням рівня готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників; удосконалення технології підготовки студентів до статевого виховання під час навчальних і позааудиторних занять, збагачення їхнього практичного досвіду; корекцію набутих професійних умінь і навичок роботи з питань статевого виховання старшокласників у процесі різних видів соціально-педагогічної практики і форм професійної діяльності майбутніх соціальних педагогів. Основними технологічними координаційно-виховними етапами були: проектування індивідуально-групової програми статевого виховання старшокласників; застосування особистісно-розвивального підходу в міжсуб'єктній взаємодії з вихованцями та їхніми батьками; моніторинг та оцінка результатів діяльності [8, с. 11–15; 21; 68, с. 121–126; 77; 95; 101, с. 80–87; 137, с. 138–141; 144; 279].

3.1. Розробка і реалізація моделі підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників

На основі проведеного й вище представленого дослідження рівня сформованості якостей статевої культури старшокласників та майбутніх соціальних педагогів, недостатнього рівня сформованості відповідних

компетентностей студентів вищих навчальних закладів до статевого виховання старшокласників, недоліків у системі навчального планування і навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах України нами розроблена експериментальна модель [96] підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників (рис. 3.1).

У розробці моделі реалізації підготовки майбутніх соціальних педагогів (МСП) до статевого виховання старшокласників нами виокремлено такі основні блоки: цільовий модуль, модуль взаємодії, змістовий модуль і технологічний модуль. Цільовий модуль містив *мету* – формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників; *завдання* – формування когнітивного, мотиваційного, організаційно-комунікативного, діяльнісно-технологічного компетентностей майбутніх соціальних педагогів для статевого виховання старшокласників (СВС) – і результат – досягнення сформованої готовності соціального педагога (високий, достатній, середній, низький рівні) до означеного виду діяльності.

Модуль взаємодії представляв координаційно-виховну взаємодію соціального педагога з найближчим оточенням старшокласників – батьками, родичами, освітніми установами, психологічними й соціальними службами. Значне місце займає в поінформованості старшокласників із питань міжстатевих відносин також вулиця, друзі, референтні групи, до яких входять старшокласники.

Звичайно, найбільший вплив на дітей в процесі включення їх у різнобічні види статевих відносин, розвитку відповідних статевих якостей та статевої спрямованості особистості мають батьки. По це доказано різними дослідженнями, особливо тими, що присвячені відсутності батьківського / материнського впливу на дитину. Зокрема, В. Костів, вивчаючи моральну вихованість дітей із повних і неповних сімей [118, с. 136–139], показує таку картину для старших підлітків (8 клас): індекс емоційного сприйняття

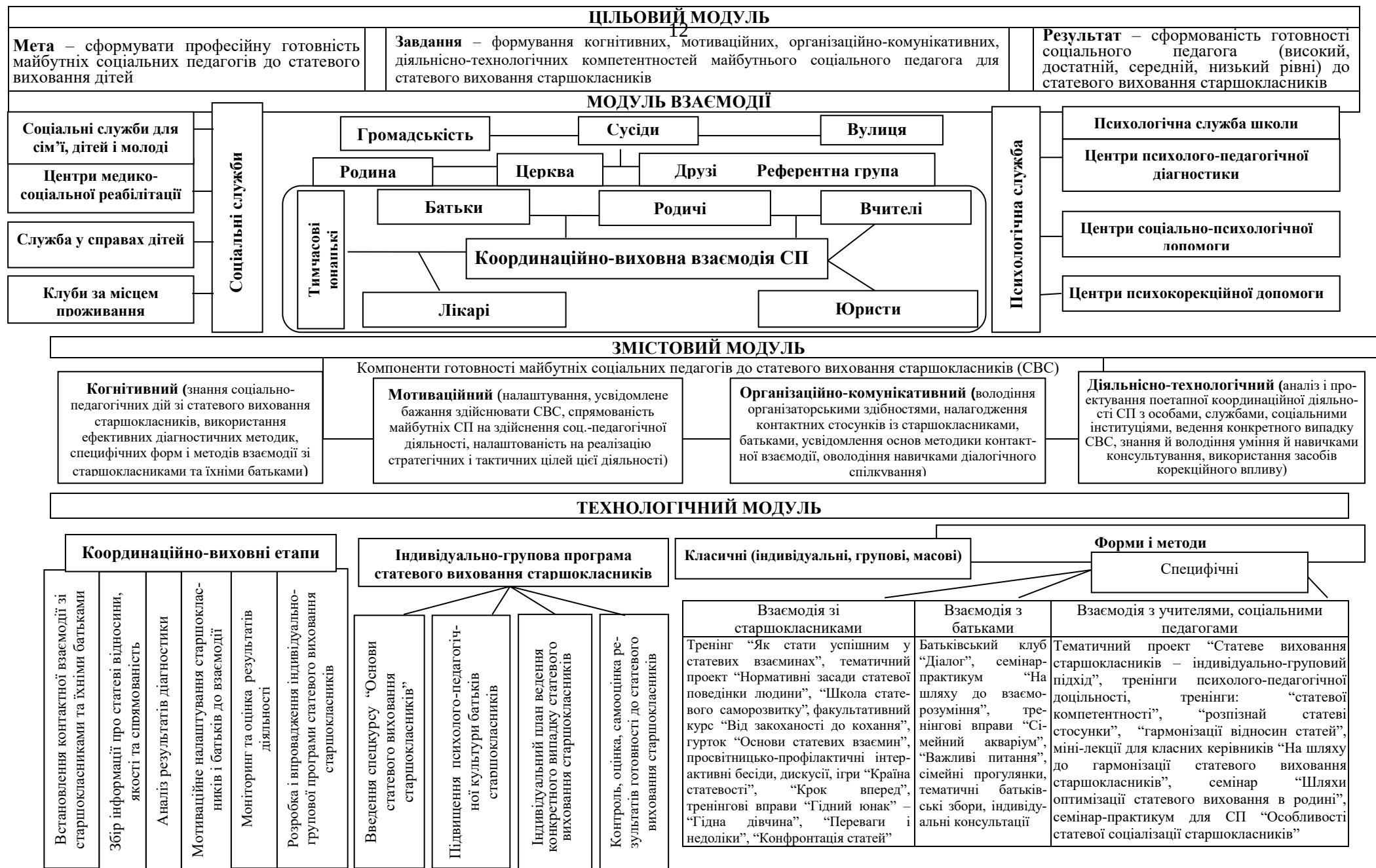

Рис. 3.1. Модель підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників

хлопчиками із повних сімей усіх дівчат складає 0,21, хлопчиками із неповних сімей до всіх дівчат – 0,07. Тобто в умовах неповних сімей вже зі старшого підліткового віку простежується втричі гірше ставлення до осіб протилежної статі з боку хлопчиків. Проте найбільшу непідготовленість до емоційного сприйняття осіб протилежної статі показують дівчата з неповних сімей: індекс емоційної сприйнятливості (симпатій і антипатій за методикою соціометричного дослідження) складає у дівчат із повних сімей +0,18, тоді як у дівчат із неповних – -0,20. Найбільші відхилення в емоційному ставленні до осіб протилежної статі зафіксовані у дівчат із неповних сімей: число відкидань (антипатій або прихильного ставлення (симпатій) у них складає 56%, причому антипатій втричі більше, ніж симпатій, у той час як у дівчат із повних сімей воно становить лише 25%. Тобто, уже в підлітковому віці проглядається тенденція майбутнього неприйняття жінками своїх чоловіків, умови неповноти сім'ї перешкоджають формувати правильні взаємини юнаків і дівчат у старшому шкільному віці, а в майбутньому – збереженню їх повної сім'ї. У таких результатах найбільший негативний вплив на старшокласника чинять їхні матері (94% дітей проживають у материнських неповних сім'ях): несприйняття ними своїх чоловіків, розлучення, проживання в позашлюбній, осиротілій чи дистантній сім'ї відповідним чином передається їх дітям.

Як зазначає В. Кравець [127, с. 119] лише 40,6% опитаних юнаків і 47,3% дівчат вважали сімейний досвід своїх батьків взірцем для наслідування і хотіли б будувати свої подружні взаємини аналогічно. У підготовці дітей до сімейного життя велике значення має формування досвіду нестатевої любові, в процесі якого пріоритетна роль батьків незаперечна. Автор стверджує, що з почуттям любові дитина знайома з перших днів свого життя; вона любить маму, батька, бабусю, рідних. Тому дуже важливо зберегти в дитині це чисте щире почуття, навчити її проявляти увагу, турботу, ніжність до близьких людей. Важливо, щоб дитина зростала у сім'ї, де панує дух любові, поваги,

взаємної допомоги і розуміння [127, с. 119–120; 124, с. 33–45].

Саме тому в умовах формувального етапу експерименту ми приділяли надзвичайної уваги усвідомленню майбутніми соціальними педагогами важливої участі у статевому вихованні старшокласників їхніх батьків. У процесі засвоєння студентами знань з таких предметів як “Основи родинної педагогіки”, “Соціально-педагогічна діяльність з неповною сім’єю”, “Основи психолого-педагогічної культури батьків”, “Соціальний супровід сімей” та ін. вони вивчали можливості батьківської сім’ї у розвитку статевих якостей дітей різного віку; відповіді батьків на запитання дитини про статеві взаємини, вимоги оцінки таких відповідей, які мають бути за своїм змістом правдивими; за обсягом інформації і формою її подачі – на рівні доступному розумінню дитини, вичерпними, щоб дитина була задоволена і не шукала інших джерел; цікавими, щоб дитина з черговим запитанням звернулася саме до батьків; коректними, навіть якщо запитується щось не зовсім пристойне з точки зору педагогіки; спонукальними до пізнання чогось нового, з використанням наукових термінів (насічник, матка, статевий орган, секс, лібідо тощо), що стосується вже сексуальних, інтимних стосунків; позбавленими менторського тону і грубих залякувань; спокійними за тоном, доброзичливими за характером [127]. Саме ці позиції науковців і практиків із питань статевих виховання майбутні соціальні педагоги засвоювали, готуючись до статевих виховання старшокласників та дітей інших вікових груп.

Аналогічно вивчались можливості дольової участі у статевому вихованні старшокласників лікарів, юристів, працівників освітніх закладів, психологічної служби школи, центрів психолого-педагогічної діагностики, соціально-психологічної та корекційної допомоги, соціальних служб для сім’ї, дітей і молоді, служб у справах дітей, різних клубів за місцем проживання, центрів медико-соціальної реабілітації тощо.

Кожна з цих інституцій і кожний працівник певною мірою причетні й відповідальні за окремі аспекти діагностики, моніторингу, профілактики,

підтримки, корекції статевої поведінки та формування статевої якості старшокласників. Особливо вирішальну роль вони відіграють у процесі ведення складних випадків статевого виховання окремих старшокласників, у прогнозуванні й побудові їхніх міжстатевих взаємин, у вирішенні їх майбутнього сімейного життя. Належне місце у цьому займають всі учасники такої взаємодії, а координаційну роль беруть на себе соціальні педагоги / соціальні працівники.

Змістовий модуль підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників складав оволодіння відповідними, виокремленими у підрозділі 2.1 компетенціями, побудованими за когнітивним, мотиваційним, організаційно-комунікативним і діяльнісно-технологічним компонентами готовності до досліджуваного виду діяльності. Формування означених компетенцій майбутніх соціальних педагогів складало змістову частину експериментальної моделі, яке технологічно відбувалось протягом таких координаційно-виховних етапів: 1) встановлення контактної взаємодії зі старшокласниками та їхніми батьками, 2) збір інформації про статеві взаємини, якості та спрямованість старшокласників; 3) мотиваційне налаштування старшокласників і батьків до педагогічної взаємодії у вирішенні проблем їхніх міжстатевих взаємовідносин; 4) моніторинг та оцінка результатів діяльності; 5) розробка і впровадження індивідуально-групової програми статевого виховання старшокласників у процесі ведення конкретних, у т. ч. складних випадків.

Комплексна індивідуально-груповою програма статевого виховання старшокласників охоплювала введення спецкурсу “Основи статевого виховання старшокласників”, програми підвищення психолого-педагогічної культури батьків, індивідуального плану ведення конкретного випадку статевого виховання старшокласників, контроль, оцінка, самооцінка результатів готовності майбутніх соціальних педагогів до цього виду діяльності.

Охарактеризуємо коротко окремі важливі складові технологічного модулю підготовки.

В експериментальній моделі змістове забезпечення якостей підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників відображено у навчальних курсах “Основи родинного виховання” “Соціальний супровід сім’ї”, спецкурсах “Основи статевого виховання старшокласників”, “Основи сексології і сексопатології”, частково в окремих предметах – “Соціальна психолого-педагогічна діяльність з неповною сім’єю”, “Практика індивідуального консультування в сім’ї”; завданнях різних видів практик, у науково-дослідницькій роботі студентів і формах їхньої позааудиторної роботи.

Відповідні курси та спецкурси передбачено в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника у навчальному плані підготовки майбутніх соціальних педагогів із 2010 року.

Спецкурс “Основи статевого виховання старшокласників” призначений для опанування майбутніми соціальними педагогами змістом і особливостями статевого виховання старшокласників та учнів інших вікових груп. Головна увага приділялась його різнобічним аспектам, що давало можливість глибше осмислити особистісні проблеми, виправити помилки та прорахунки, підвищити ефективність діяльності сучасних фахівців зі статевого виховання учнівської молоді.

Головна мета спецкурсу – розкрити сучасні наукові уявлення у студентів про доцільні шляхи й форми здійснення статевого виховання старшокласників, оволодіти основами соціально-психологічних аспектів діяльності батьків, учителів і всіх причетних осіб та інституцій до статевого виховання учнівської молоді, сформуванню у майбутніх соціальних педагогів адекватне ставлення до розвитку статево-сексуальної культури старшокласників, певні вміння і навички роботи з різними категоріями школярів із питань їхнього статевого розвитку, формування та виховання,

підготувати їх до консультування батьків із питань статевого виховання.

Засвоюючи матеріал спецкурсу, студенти не тільки отримали систему наукових знань з основ формування статевої культури й статевого виховання старшокласників, але й засвоїли досягнення вітчизняної та зарубіжної фахової думки для використання їх у своїй практичній діяльності.

Важливою основою професійної майстерності соціального педагога з означеної проблематики є *професійні знання: загальнопедагогічні* (знання основ статевого виховання та їх висвітлення у вітчизняній та зарубіжній літературі); *етнопедагогічні* (знання української родинної психології і педагогіки статево-сексуальних стосунків та історико-логічної трансформації поглядів на культуру міжособистісних взаємин статей); *психолого-педагогічні* (знання психофізіологічних особливостей статевого розвитку дітей різних вікових груп, сучасних технологій взаємодії школи з сім'єю та підвищення результативності виховної діяльності батьків); *соціально-педагогічні* (знання сучасних соціально-педагогічних проблем сім'ї та дитинства, законодавчо-нормативної бази щодо соціальних прав, захисту і розвитку міжстатевих взаємин у сім'ї, освітніх закладах та інших соціальних інституціях); *педагогічні вміння: гностичні* (аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури з питань статевих взаємин, вивчення перспективного педагогічного досвіду, оцінка виховних можливостей батьків, учителів, інших); *проектувальні* (проектування педагогічних цілей і завдань, методів і прийомів педагогічної діяльності з проблем статевого виховання зі старшокласниками та їхніми батьками); *конструктивні* (методика побудови занять і виховних заходів із учнями та батьками); *комунікативні* (здатність налагоджувати педагогічно доцільні взаємини зі старшокласниками та їхніми батьками, підвищувати рівень культури родинної взаємодії).

Спецкурс “Основи статевого виховання старшокласників” зорієнтований на підготовку соціального педагога до роботи не тільки з цією категорією учнівської молоді, але й із дітьми різних вікових груп. Тому

тут більше уваги приділено закономірностям формування статевої культури особистості, змісту, формам і методам підготовки соціальних педагогів до статевого виховання учнівської молоді у системі навчальних і позааудиторних занять.

У результаті засвоєння навчального матеріалу зі спецкурсу “Основи статевого виховання старшокласників” *студенти повинні знати:*

- зміст основних понять з питань формування статевої культури особи, міжстатевих взаємовідносин, статевого розвитку й виховання особистості;
- вікові, психолого-педагогічні особливості статевого розвитку та виховання дітей від народження до юнацького віку, специфіку прояву статевої поведінки представників різної статі;
- сучасні тенденції та особливості організації статевого, сексуального та гендерного виховання;
- сутність, зміст, форми і методи статевого виховання у навчальних закладах освіти та родинного статевого виховання;
- становлення статево компетентної особистості дитини, з урахуванням її індивідуальних особливостей та зони актуального статевого розвитку й сформованості статевих якостей і статевої спрямованості особистості.
- психолого-педагогічні моделі статевого виховання.

А також уміти:

- ідентифікувати психолого-педагогічні особливості статевого виховання дітей різного віку та забезпечувати їх урахування у здійсненні професійної діяльності;
- створювати умови, що сприятимуть формуванню адекватних статевих уявлень у дітей різного віку;
- аналізуючи знання нормативно-правових та методичних документів, добирати оптимальні форми статевого виховання старшокласників, застосовувати їх у практиці життєдіяльності дітей та молоді;

- включати різні форми роботи зі статевого виховання до навчально-виховного процесу відповідно до віку й індивідуальних особливостей вихованців та учнів;
- організовувати та проводити просвітницьку (виховну) роботу серед молоді в процесі підготовки її до сімейного життя.
- вільно й адекватно спілкуватися з особами протилежної статі;
- аналізувати життєві ситуації взаємин між статями та приймати раціональні рішення, знаходити шляхи виходу з проблемних ситуацій;
- проводити бесіди та консультації з дітьми на означені теми, різні форми роботи в означеному аспекті;
- проводити профілактичну роботу з попередження статевих девіацій старшокласників;
- організовувати процес статевого виховання у закладах освіти та надавати консультативну допомогу батькам з приводу статевого виховання їхніх дітей;
- згуртовувати виховні впливи різних установ (педагогічних працівників, батьків, представників громадських організацій, служб соціального захисту та ін.);
- адекватно оцінювати стандартні й інтерактивні форми статевого виховання старшокласників під час лекційних та семінарсько-практичних занять із використанням ідеї культурологічно-синергетичного підходу, включення старшокласників у ситуативно-виховний процес вчинкової статевої діяльності особистості;
- визначаючи роль педагогічної спадщини науковців, педагогів-практиків, виявляти їх провідні ідеї та вплив на процес педагогічної взаємодії батьків і старшокласників у їхньому статевому вихованні;
- організовувати процес самовиховання й самовдосконалення особистості з метою забезпечення саморозвитку й самореалізації статевих якостей старшокласників.

- обґрунтовувати необхідність та перспективність використання інноваційних методик у процесі статевого виховання старшокласників.

Навчальний матеріал спецкурсу розподілено за темами. Спецкурс “Основи статевого виховання старшокласників” складається з трьох модулів:

- 1) Статева культура в структурі загальної культури особистості;
- 2) Підготовка соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників;
- 3) Культура педагогічної взаємодії соціального педагога з питань статевого виховання старшокласників. Як форма навчання планується і самостійна робота, що має на меті вивчення запропонованої літератури, пошук відповідей на проблемні питання (в т.ч. підготовка до підсумкового контролю).

Розділи спецкурсу [48] містять такі теми : *перший – Статева культура в структурі загальної культури особистості*: 1) Статева культура особистості як соціально-педагогічний феномен; 2) Місце статевої культури серед інших інтегральних властивостей у структурі базової культури особистості; 3) Особливості статевого розвитку і поведінки дітей різних вікових груп; 4) Структура статевої культури особистості старшокласника; 5) Динаміка розвитку інтегративних статевих якостей старшокласників; 6) Нормативно-правові документи про статеве виховання старшокласників); 7) Особливості психолого-педагогічної культури батьків та інших родинних вихователів з питань статевого виховання старшокласників; 8) Характеристика батьківської позиції та стилів батьківської статевої поведінки; *другий – Підготовка соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників*: 1) Збагачення змісту підготовки соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників; 2) Удосконалення форм і методів підготовки соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників у системі навчальних і позааудиторних занять; 3) Включення майбутніх соціальних педагогів у систему практичної підготовки до статевого виховання старшокласників; г) Корекція професійних умінь і навичок роботи з питань статевого виховання

старшокласників; *третій – Культура педагогічної взаємодії соціального педагога з особами та соціальними інституціями зі статевого виховання старшокласників*: 1) Культура професійної педагогічної взаємодії соціального педагога з батьками; 2) Моделі і технології батьківсько-материнського статевого виховання; 3) Основи психолого-педагогічної допомоги у сімейному статевого вихованні дітей).

Контрольні заходи щодо визначення якості вивчення спецкурсу “Основи статевого виховання старшокласників” містили поточний та підсумковий контроль.

Програму та орієнтовну структуру змісту навчального курсу укладено згідно з вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах й узгоджено з Європейською Кредитно-Трансферною Системою (ECTS).

Теоретичний матеріал курсу тематично поглиблював і розширював питання, пов’язані із загальними особливостями статевого розвитку і поведінки старшокласників, що містяться у таких базових курсах як “Основи родинної педагогіки”, “Соціальний супровід сімей”, “Психологія сім’ї”, “Підготовка молоді до сімейного життя” та у спецкурсах “Основи сексології та сексопатології”, але не розкриті повністю [48].

Одержані результати впровадження такого спецкурсу в ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” виявили значні можливості збагачення професійних якостей майбутніх соціальних педагогів, які стали успішними в соціально-педагогічній діяльності зі статевого виховання учнівської молоді.

У структурі технологічного модулю реалізації індивідуально-групової програми статевого виховання старшокласників важливе місце займає підвищення психолого-педагогічної культури батьків з питань міжстатевих взаємин юнаків і дівчат. Сучасні батьки в основному слабо володіють знаннями з питань статевого виховання та дошлюбної підготовки

старшокласників, пасивно ставляться до своїх виховних функцій, байдужі до організації міжстатевого спілкування своєї дитини; у їхньому досвіді проявляються типові помилки статевого виховання дітей – відсутні єдині вимоги, ігнорування статевиими особливостями дітей, залякування небажаними наслідками міжстатевих контактів, небажання відповідати на питання дітей щодо проблем статі, шлюбу та сім'ї. Батьки часто застосовують невдалі стилі у батьківсько-дитячих стосунках, проявляють несформованість батьківських установок “прийняття (схвалення) та любові”, у ставленні до дітей займають не завжди адекватну батьківську позицію [14; 127, с. 119–120; 124, с. 33–45; 160, с. 10–16; 176; 204, с. 350–358; 230, с. 143–146; 271, с. 16–18; 286].

Зважаючи на невисокий рівень психолого-педагогічної культури батьків, у підготовці майбутніх соціальних педагогів у Педагогічному інституті та Навчально-науковому інституті післядипломної освіти і дистанційного навчання ПНУ імені Василя Стефаника було введено новий предмет “Основи педагогічної культури батьків”, а також виокремлено три теми спецкурсу “Основи статевого виховання старшокласників”: “Культура професійної педагогічної взаємодії соціального педагога з батьками”, “Моделі й технології батьківсько-материнського статевого виховання”, “Основи психолого-педагогічної допомоги у сімейному статевого вихованні дітей”. За результатами вивчення цих предметів студенти: засвоїли форми взаємодії батьків зі своїми дітьми, свідомого вибору в поляризації батьківського ставлення до дитини (любові, довір'я, безумовного прийняття дитини, прагнення до її захисту і безпеки та вимогливості, контролю, здійснення необхідних санкцій); здобули навички розрізнення демократичного, авторитарного, ліберального стилів сімейного виховання, властивостей батьківської позиції (адекватності, динамічності, прогностичності, незалежності) – [48].

3.2. Збагачення змісту, форм і методів підготовки з урахуванням особливостей статевого розвитку старшокласників, зони актуального рівня сформованості їхніх статевоїх якостей

Збагачення змісту, форм і методів підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи з майбутніми соціальними педагогами зі статевого виховання старшокласників базувалося нами на основі наукових праць І. Богданової [8, с. 11–15], О. Будник [16], Р. Вайноли [20], О. Главацької [34], М. Єрофєєвої [76, с. 148–155], А. Капської [91, с. 19–29], О. Карпенко [95], О. Кікінежді [100, с. 29–31], Н. Кічук [101, с. 80–87]; І. Ковальчук [104], Б. Ковбаса [107], Н. Лисенко [143, с. 49–56], Ф. Малькової [158], М. Марусинець [162], Л. Міщик [173], І. Овсієнко [190], В. Петровича [207, с. 234–244], В. Поліщук [214], О. Рибалки [234; 235, с. 285–294], Л. Розової [239, с. 205–207], С. Харченка [279, 282], В. Чайки [289], М. Чорній [292], Р. Чубука [293], А. Шиделко [297], Л. Ядвіршіс [302], С. Яшник [304] та ін.

Ефективність формування готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників залежить від дотримання окремих умов: майбутні соціальні педагоги успішно засвоїли зміст і програму формування відповідних якостей; проводиться підбір дидактичних засобів і прийомів подачі матеріалу; використовуються активні методи й організаційні форми занять (орієнтаційно-рольові ігри, дискусії, обговорення педагогічних завдань-ситуацій, тестування тощо); забезпечується активна участь студентів у засвоєнні відповідних знань, здійснюється їх самовдосконалення у процесі аудиторної та позааудиторної діяльності, відбувається поглиблення міжпредметних зв'язків; забезпечується тісний взаємозв'язок усіх названих компонентів системи; і все це разом спрямоване на підготовку студентів до статевого виховання старшокласників.

Наведемо орієнтовну тематику диспутів та основних питань для обговорення зі старшокласниками на тему “Кохання як найвище людське

почуття”. Такі диспути на формувальному етапі дослідження ми проводили з майбутніми соціальними педагогами в процесі проведення практичних занять із предметів “Етика і психологія сімейного життя” (розділ “Основи сімейних взаємовідносин”), “Основи статевого виховання”, “Соціально-педагогічна діяльність з неповними сім’ями” (тема “Позашлюбна сім’я”) та ін. Окремі теми диспутів виносились на обговорення в позааудиторний час і проводились як у гуртожитках, так і під час навчально-ознайомлювальних практик (наприклад, на лісовій поляні кохання в дитячому оздоровчому таборі с. Микуличин під час табірної збори першокурсників).

Диспут “*Як бути коханою (-им)?*” містив такі питання:

1. Що краще – кохати чи бути коханою (-им)?
2. Що таке кохання?
3. В якому віці можна закохатись?
4. Чи можна покохати двох (одночасно, з часом)?
5. За що можна покохати людину?
6. Чим відрізняється кохання від закоханості?
7. Що важливіше в коханні: фізичний потяг чи духовні устремління?
8. Чи можна покохати людину, значно старшу чи молодшу за тебе?
9. Коли любов возвеличує?
10. Зовнішні прояви кохання. Чи варто їх соромитись?
11. Як випробувати кохання?
12. Чи згодні Ви з твердженням, що кохання випробовується розлукою?
13. Що можна дозволити коханій людині ?
14. Як зберегти кохання?
15. Перше кохання – єдине кохання?
16. Що таке честь і гідність у коханні?
17. Як заслужити кохання?
18. Чи згодні Ви з твердженням Ж.-Ж. Русо, що “любити глибоко – це значить забути про себе?

Особливо активно обговорювалися питання диспуту *“Чи вмирає кохання?”* серед майбутніх соціальних педагогів у ННІ післядипломної освіти та дистанційного навчання ПНУ імені Василя Стефаника. Тут, серед студентів, які здобувають другу вищу освіту, багато вже заміжніх (одружених), які мають відповідний стаж і сімейний досвід, у деяких із них їхні діти знаходяться вже у старшому шкільному віці. Приклади питань, що обговорювалися:

1. Чи можна кохати вічно?
2. Чи потрібна вірність у коханні?
3. Чого не можна пробачити коханій людині?
4. Чи справедливе твердження, що в сім'ї кохання переходить у звичку?
5. Чи можна помилитись у коханій людині?
6. Чи згодні Ви з словами О. Уальда, що любов повинна прощати всі гріхи, тільки не гріх проти кохання?
7. Що робити, коли кохання відходить?
8. Що може вбити кохання?
9. Чи згодні Ви з твердженням, що істинне кохання не терпить чужих очей?

Іншою темою диспуту, яка активно обговорювалась на аудиторних заняттях чи в позааудиторний час, була тема *“Що означає бути вільним у коханні?”*. На обговорення студентів ми виносили такі питання:

1. Що таке свобода?
2. В чому різниця свободи від вседозволеності?
3. Що таке свобода вибору у коханні і шлюбі?
4. Чи стоїть на перешкоді свободи у коханні обов'язок?
5. Як Ви розумієте твердження, “що шлюб, сім'я – важкі кайдани”?
6. Чому не можна бути вільним у коханні?
7. Наведіть приклади неправильного розуміння свободи у коханні.
8. Яка співвідносність понять “свобода у коханні” та “вірність”?

9. Що таке свобода у коханні?

У процесі підготовки до таких занять студенти вивчали відповідну рекомендовану літературу, ретельно відбирали ведучих диспуту, обговорювали правила учасника диспуту, підбирали наочні матеріали.

За результатами проведення таких диспутів майбутні соціальні педагоги зіставляли свої знання, думки, погляди з таких питань як ставлення до себе та осіб протилежної статі, до дружби та кохання, до вибору майбутнього нареченого, звіряли свої статеві якості з прикладами із реального життя, з героями літератури, кіно тощо. Дедалі впевненішими були їхні розповіді про сутність справжньої дружби, кохання, вони навчилися розпізнавати почуття закоханих.

Учасникам диспуту “Як бути коханим (-ою)?” до душі припали висловлювання, присвячені сутності почуття кохання, різниці між закоханістю й коханням, наведені ними з прикладу освідчення князя А. Болконського до Н. Ростової (роман “Війна і мир” Л. Толстого), переростання закоханості в справжнє кохання, коли в Андрія в душі перевернулося щось, він відчув величезну відповідальність за ту довіру, якою відповіла йому Наташа, прагнення допомагати їй, віддавати всього себе коханій.

Обговорення навчально-виховних ситуацій. Студентам пропонували різні ситуації для того, щоб вони висловили своє ставлення до різних варіантів розв’язку цієї ситуації. Наведемо приклади подібних ситуацій.

1. Лист до редакції газети від старшокласників.

Добрий день, “Комсомолец”. Ми – “шведи”! Ні, не за національністю. Просто ми прихильники так званих “шведських сімей”. Ви, напевно, знаєте, що це означає. Це груповий секс. Але склад групи, як ми думаємо, повинен бути постійним. Ви тільки подумайте, який це ефективний засіб боротьби зі СНІДом. Адже жити з одним статевим партнером дуже скучно, з іншого боку, безладні статеві зв’язки ведуть до зараження СНІДом та іншими

венеричними захворюваннями.

Тому зараз настав час створювати багаточисленні “шведські сім’ї”. Член такої сім’ї зобов’язується вступати в статеві зв’язки тільки всередині своєї сім’ї. Сім’я утворюється на основі взаємної згоди її членів. Всі члени сім’ї повинні бути здорові. В сім’ю можуть прийматись нові члени, також здорові, які повинні мати медичну довідку. На наш погляд, оптимальне число членів шість-вісім чоловік.

Не треба закривати очі на те, що такі сім’ї вже давно існують. Ми закликаємо молодь створювати такі сім’ї. Тоді ніякий СНІД не страшний !

Ми, московські школярі, комсомольці, займаємося спортом, ведемо активну громадську роботу. Членам нашої сім’ї 15-16 років.

“Шведи”: Марина, Оля, Лена, Руслан, Віктор, Ігор.

2. *Ситуація*. “У десятикласниці Тані був день народження, на який вона запросила своїх подруг і товаришів по класу. Батьки Тані зробили всі приготування, купили їй подарунок, але, щоб не заважати своєю присутністю друзям дочки, на дні народження не були присутні, а пішли до своїх знайомих”.

(Чи правильно поступили батьки ? Чи потрібен контроль за поведінкою з боку дорослих під час таких подій ?)

3. *Проблемна ситуація*. “Мати восьмикласниці Алли дізналась, що вона ходила з хлопцем із IX класу в кіно, і стала її дорікати за те, що вона це приховала. На ці докори дочка відповіла: “Та ти і так би не дозволила”. На репліку дочки мати сказала: “Рано ще ходити з хлопцями в кіно, старайся краще вчитися, а це від тебе не втече”.

Чи права мати ? Чи можна дружити й зустрічатися з хлопцем у такому віці ?

4. *Педагогічний практикум*. Попросіть батьків задуматись над такими варіантами їхніх взаємин із своїми дітьми-старшокласниками.

Ситуація 1. “У перший раз я запитала маму, що таке кохання, коли мені

було 12 років. Можливо, чиясь мати і сказала б своїй дочці: “Мала ти ще про такі речі запитувати !” А мама... Вона подумала трішки і почала розказувати мені про кохання – про відносини до батьків, до природи, до тварин, до всього, що оточує людину. Ми розмовляли, як подруги. Я розповіла про школу, про друзів. Мама – про себе, про своє дитинство, юність. Розповіла вона і про свою перше кохання – про тата. І я зовсім по-іншому подивилась на тата, ще більше полюбила його. Скільки пам’ятаю, мама ніколи не відмовлялась від таких задушевних бесід”.

Ситуація 2. “Мені 16 років, вчусь у IX класі. Моя мама – людина, яку поважають на роботі, працює інженером. Я маму люблю, поважаю і горджусь нею, але все-таки мені не вистачає її ласки, її дружньої участі.

Мені здається, я дуже рано подорослішала, стала самостійною. І якось з дитинства звикла багато тримати від мами в таємниці. Багато про що, напевно, мені мала би розказати мама, я про це дізнавалась від подруг у школі або на вулиці. А на днях мама, чомусь посміхаючись, запитусь мене, хто мені подобається. Виявляється їй хтось розповів, що я дружу з хлопцем. Вона стала посміюватись наді мною – “Романи крутиш”. Я сказала “Чого ти посміхаєшся, адже тобі має бути соромно, що ти дізнаєшся про це від когось, а не від мене”. А у відповідь почула: “Навіщо мені це знати, все одно приведеш коли-небудь”. Мені стало образливо...

Мама вважає: досить того, що вона мене вдягає, купляє мені все, що захочу – гітару, магнітофон. Але мені хочеться отримувати від неї не тільки речі, я хочу людської участі, материнської ласки, розуміння. Я хочу розказати мамі, як першому другу, про все, що на душі, порадитись. А вона вважає, що я вже доросла, що мені такого не треба і я повинна бути сама по собі. Невже я так багато від неї вимагаю.

Ситуація 3. Попросіть батьків обговорити ситуацію, яку можна назвати “любовний лист”.

“Я прибирала кімнату. Раптом побачила: в кутку за письмовим столом

валяється конверт. Розгорнула і з подивом прочитала лист, адресоване дочці-восьмикласниці: “Ліда! Давай дружити. Приходь завтра в чотири години на відкис, туди, де ми зустрілись після приїзду з табору. А пам’ятаєш нашу сосну?.. Приходь, чекаю! Коля”.

Ось така несподіванка ! Як же мені вчинити?”. Допоможіть відповісти на запитання матері.

У процесі підготовки до різних видів виробничих практик майбутні соціальні педагоги апробували інтерактивну гру “Країна Статевості”, побудовану нами на основі посібника “Країна гідності”, створеного у рамках міжнародного проекту “Enter! – забезпечення доступу до соціальних прав для молоді” (2009) та святкування 50-річчя Європейської соціальної хартії, виданого вперше у 2012 р.

“Країна статевої” – це карткова гра, в якій гравців як членів парламенту вигаданої однойменної країни просять прийняти рішення про державну політику з питань міжстатевих взаємин молоді щодо її соціальних прав у рамках плану розвитку на найближчі п’ять років. Добираючи аргументи під час прийняття рішення, гравці більше дізнаються про міжстатеві стосунки молоді, соціальні нормативні права та їх зв’язки з соціальною політикою в уявній державі.

Гра проходила у групах із 3, 5, 7 гравців, також був передбачений один фасилітатор (особа, яка забезпечує успішну групову комунікацію, стежить за дотриманням правил гри, дотриманням регламентної процедури). У студентських групах було декілька підгруп, тому кожна з них мала окремого фасилітатора і достатньо наборів карток для кожного гравця. Виконуючи роль члена парламенту, кожний гравець вигаданої країни приймав рішення щодо стратегій, які стосуються соціальних прав, у рамках плану розвитку на найближчі 5 років.

Завданням гри є підвищення обізнаності особи про взаємозалежність, універсальність прав людини з питань статевих взаємовідносин; покращення

розуміння учасниками соціальних прав і соціальної політики держави у сфері міжстатевих відносин, розгляд реалій, політики та напрацювань у галузі соціальних гендерних прав.

Для кожного учасника гри ми видавали один набір із 21 ігрової картки, а також одну картку з описом Країни Статевості.

Опис країни. “Країна статевої відома як земля червоних дощових хмар. Це парламентська демократія, заснована в другій половині двадцятого століття. Загальна численність населення складає 36 мільйонів, основний продукт експорту – сільськогосподарське виробництво. Офіційна мова у взаєминах статей – “гідна”, нею розмовляє 67% населення. 33% населення розмовляють “мовою людей”. 40% населення володіють обома мовами. 30% учнівської молоді мають досвід статевого життя. 25% із числа тих, хто має досвід статевих стосунків не користуються презервативом. Смертність немовлят становить 11 осіб на 1000 жителів. Середня тривалість життя 65 років. Молодшає вік початку статевого життя, для більшості він знизився з 15 до 14 років. 25% населення – віком до 30 років, проте населення швидко старіє. Згідно офіційних даних, кількість ВІЛ-інфікованих – серед молоді – 19%.

У зв’язку зі швидкими змінами в суспільстві, процесами глобалізації та європейської інтеграції Країна Статевості має труднощі з поєднанням стабільного демографічного зростання та підтримки системи соціального забезпечення на належному рівні. З метою подолання цих викликів та досягнення максимального соціального і політичного консенсусу відбулася серія консультацій з громадськими організаціями. В результаті було прийняте рішення зберегти і, якщо доречно, в подальшому розвивати сім соціальних прав. Однак ресурси країни обмежені, тому лише одна (не дуже затратна) із можливих стратегій забезпечення прав може бути реалізована в найближчі п’ять років. Комітет із соціальних питань парламенту підготував картки з можливими варіантами стратегій забезпечення прав. Остаточне

рішення прийматиме парламент”.

Фасилітатор керувався таблицею результатів, у якій вказана кількість балів кожної картки [табл. 3.1].

Критеріями оцінювання є вибір в 1, 2 і 3 бали: 2 бали – ідеальний вибір (загалом за 7-ма видами прав це складає 14 балів), високий рівень складає 13 або 15 балів, достатній рівень – 12 чи 16 балів, середній рівень – 11 – 17 балів; низький рівень – 7 – 10 чи 18– 21 балів вибору парламентаріїв.

Покрокові інструкції для проведення гри подані нами в методичному посібнику “Основи статевого виховання старшокласників” [48].

Таблиця 3.1

Таблиця результатів вибору парламентського рішення учасників гри

			Учас- ник 1	Учас- ник 2	Учас- ник 3	Учас- ник 4	Учас- ник 5	Гру- па
Право на одностатеві шлюби	Схвалення закону про одностатеві шлюби у межах окремих територій країни	1	√			√		
	Схвалення парламентського закону про одностатеві шлюби у межах всієї країни	3		√			√	√
	Підтримка окремих осіб на вільний вибір статі у шлюбі	2			√			
Право на захист від хвороб, що передаються статевим шляхом	Кримінальна відповідальність вірусоносіїв хвороб, що передаються статевим шляхом	3		√		√		
	Схвалення законодавчих принципів відповідальності за поширення ВІЛ/СНІДу	1					√	
	Забезпечення комплексних заходів для запобігання розповсюдженню хвороб, що передаються статевим шляхом	2	√		√			√
Право на охорону здоров'я	Схвалення законів протидії шкідливих виробництв	3				√		
	Схвалення законодавства про охорону дитинства	1	√				√	
	Схвалення загальнодержавної цільової програми “Здорова нація”	2		√	√			√
Право на усиновлення дітей в гомосек- суальній сім'ї	Надання підтримки для усиновлення / удочеріння дітей одностатевим парам у рамках окремих випадків	2	√				√	
	Законодавче закріплення права на усиновлення дитини одностатевим парам у країні	3		√	√			√
	Регіональне законодавче закріплення права на усиновлення дитини одностатевим парам	1				√		

Продовження таблиці 3.1

Право на вільний вибір статевого партнера	Схвалення права вільного вибору статевого партнера без обмеження віку	3			√			
	Закріплення права на вільний вибір статевого партнера в межах окремих установ, клубів, пляжів тощо	1		√				
	Підтримка права на вільний вибір статевого партнера у межах встановленого шлюбного віку	2	√			√	√	√
Право на вільний вибір засобів контрацепції	Законодавче закріплення права на вільний вибір засобів контрацепції	3			√	√		
	Закріплення права на вільний вибір засобів контрацепції для осіб шлюбного віку	1		√			√	√
	Природне регулювання вибору засобів контрацепції в рамках забезпечення дітородної функції сім'ї	2	√					
Право на зменшення шлюбного віку	Закріплення права зменшення шлюбного віку в рамках індивідуальних свобод особи	3					√	
	Підтримка права зменшення шлюбного віку в індивідуальних випадках у закладах районного, обласного підпорядкування	1	√		√			
	Законодавче закріплення права на зменшення шлюбного віку у випадках вагітності дівчини	2		√		√		√

У кожному наборі з 21 картки представлено сім різних соціальних прав. Для кожного соціального права існує три різних стратегії реалізації. Всього кожен учасник має 21 картку однакового кольору з тильного боку.

На кожній картці зазначено:

- соціальне право (наприклад право на захист від хвороб, що передаються статевим шляхом);
- відповідну стратегію його реалізації (наприклад, схвалення законодавчих принципів відповідальності за поширення ВІЛ/СНІДу);
- два аргументи, які учасники можуть використовувати, приймаючи рішення (аргумент ЗА позначений знаком “+” – забезпечує гарантований мінімум ресурсів для кожної людини; аргумент ПРОТИ позначений знаком “–” – дорого, допомогою можуть зловживати, що знижуватиме мотивацію до схвалення документу).

Гра проходить у два етапи: 1) індивідуальний вибір; тут учасники

індивідуально обирають набір із семи карток зі стратегіями, які на їхню думку, найкращі для країни. Для цього вони мають 10 хвилин. Після індивідуального вибору гравці представляють іншим учасникам обрані ними стратегії. Фасилітатор занотовує їх вибір карток у таблиці результатів; 2) групове рішення; група учасників прийматиме рішення щодо спільного набору з семи карток, які, на їхню думку, найкращі для країни (тривалість обговорення близько 30 хвилин).

Для полегшення аналізу гри ми використовували подані нижче запитання за такими чотирма етапами:

1) *Соціальні права – соціальна політика.* Чому ви обрали саме ці стратегії для реалізації соціальних прав? У яких сферах політики та які стратегії було найпростіше і найскладніше обрати? Чи враховували ви зв'язки й узгодженості між різними правами та стратегіями їх реалізації, обираючи картки?

2) *Зв'язок із реальним життям.* Чи спостерігалася схожість між Країною Статевості та вашими власними реаліями (на місцевому, національному або міжнародному рівнях)? У чому різниця? Чи є зв'язок між грою та реальним життям? З якими викликами стикаються молоді люди у доступі до соціальних прав? Яким чином права гарантовані / не гарантовані і просуваються / не просуваються в Україні? Хто несе відповідальність за виконання і моніторинг такої політики у нас? Чи є звіти щодо дотримання прав людини, чи організації, з якими консультуються для реалізації політики міжстатевих відносин? Які зв'язки між молодіжною та соціальною політикою у наших реаліях?

3. *Подальші дії.* Яких заходів необхідно вжити для просування соціальних прав та реалізації соціальної політики з питань міжстатевих відносин? Що можуть зробити молоді люди? Чи бачите ви можливість впливати на розвиток соціальної політики у наших умовах (з погляду підвищення обізнаності, лобіювання законодавчих ініціатив, участі в їх

реалізації, оцінюванні їх ефективності тощо? Які кроки необхідно для цього зробити?

4. *Про гру.* Чи є пропоновані стратегії просування соціальних прав реалістичними? Чи відповідають вони очікуванням учасників? Чи було щось нове для вас? Що ви дізналися з цієї гри? Чи є гра реалістичною?

Результатом гри постало зростання мотивації учасників до просування соціальних прав із питань міжстатевих взаємовідносин. Ми підтримували майбутніх соціальних педагогів у плануванні невеличких дій, наприклад, інформаційно-просвітницьких заходів, вивчення стану дотримання соціальних прав на місцевому або загальнонаціональному рівнях, зустрічей та обговорень з організаціями громадянського суспільства та політичними партіями. Майбутні соціальні педагоги зверталися до депутатів парламенту, обласних або місцевих рад, відповідальних за соціальну політику з питань міжстатевих взаємин юнацтва. Брили участь у проведенні тренінгів про соціальні права для інших молодих людей або організацій громадянського суспільства з метою озброєння знаннями та інструментами для просування соціальних прав людини. А найголовніше – майбутні соціальні педагоги долучалися до проведення такої гри для старшокласників у загальноосвітніх закладах, тим самим впливаючи на зростання рівня сформованості статевої культури учнівської молоді.

Участь майбутніх соціальних педагогів і старшокласників у проведенні цієї гри показала ефективність професійної підготовки соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників, що забезпечується сукупністю умов, спрямованих на обґрунтування соціальної державної політики та її виконання (законодавство, державні заклади, стандарти вимог до соціальних педагогів тощо).

У процесі дослідження ми прийшли до важливого висновку про те, що збагачення змісту, форм і методів підготовки має виходити з урахування особливостей статевого розвитку старшокласників, зони актуального рівня

сформованості їхніх статевих якостей. У такому випадку на основі результатів діагностики здійснюється індивідуально-групова діяльність усіх причетних до статевого виховання осіб та організацій. Це дає можливість прогнозувати на основі одержаних діагностичних даних сформованості відповідних якостей статевої культури конкретного старшокласника його подальше включення у педагогічно доцільні види статевих дій-ставлень, наступний розвиток відповідних статевих якостей. Наведемо приклад постановки такого прогнозування, апробованого нами в процесі формувального етапу науково-дослідної роботи.

У табл. 3.2 подаємо дані оцінок десятикласниці П.Л. за результатами констатувального етапу експерименту. Тут використано такі умовні скорочення: ЗК – загальний коефіцієнт сформованості статевої культури, МП – модель поведінки, СФ – системна функція, прояви відносин у сфері відповідних якостей (*Іден* – ідентичність, *ЖН* – жіночність, *Чл* – чоловічність, *Жч* – жіноча честь, *Цн* – цнотливість, *Ад* – адаптивність, *Пос* – поступливість, *Тер* – терпеливість, *Так* – тактовність, *Де* – делікатність, *Відп* – відповідальність, *Відд* – відданість, *Вір* – вірність, *Над* – надійність, *Стр* – стриманість, *Емп* – емпатійність, *Кор* – кордоцентричність, *Душ* – душевність, *Чуй* – чуйність, *Сп* – співчутливість), *Інт* – інтимність, *Пр* – привабливість, *Ніж* – ніжність, *Гр* – грайливість, *Сор* – сором'язливість).

Таблиця 3.2

Самооцінка рівня прояву статевих відносин (респондентка П.Л.)

МП	Іден	ЖН	Чл	Жч	Цн	Ад	Пос	Тер	Так	Де	Відп	Відд	Сор
0,90	0,64	0,44	0,72	0,84	0,92	0,18	0,87	0,55	0,12	0,00	0,00	0,88	0,99
СФ	Вірн	Над	Стр	Емп	Кор	Душ	Чуй	Сп	Інт	Пр	Ніж	Гр	ЗК
0,70	0,93	0,99	0,87	0,93	0,93	0,93	0,93	0,82	0,81	0,93	0,86	0,93	0,625

За результатами підрахунків, визначено такі коефіцієнти гармонійності статевих відносин у сфері відповідних статевих якостей: найвищі результати старшокласниці П.Л. виявлено у сформованості якостей надійності та сором'язливості (по 0,99), вірності, емпатійності, кордоцентричності, душевності, чуйності, привабливості, грайливості (по 0,93), цнотливості

(0,92), відданості (0,88), стриманості й поступливості (0,87), ніжності (0,86), жіночої честі (0,84). Найнижчими, хоча й достатньо високими коефіцієнтами гармонійності виявлено у сфері делікатності (0,00), відповідальності (0,00), тактовності (0,12), адаптивності (0,18). Зіставляючи отримані результати у сформованості статевих якостей, можна помітити що старшокласниця П.Л. досить високо самооцінює їх у блоку емпатійності (кордоцентричності, душевності, чуйності, співчутливості), адже всі якості цього блоку отримали високі коефіцієнти.

Другий висновок стосується ставлень старшокласниці у сфері статевих якостей блоків адаптивності та відповідальності (отримані найнижчі результати сформованості статевих якостей делікатності й низькі – тактовності й адаптивності) засвідчують про те, що П.Л. важче буде проявити себе в результативності своїх статевих якостей, оскільки сама здатність респонденти до емоційного прояву в статевих взаєминах, ще не може гарантувати необхідних високих результатів у її статевому самовизначенні, тим більше, що деякі інші параметри, наприклад жіночність (0,44), терпеливість (0,55) та ідентичність (0,64) так само виявились найнижчими у ставленнях старшокласниці.

Підсумовуючи отримані результати, виведемо *загальний статевий профіль* П.Л. Її характеризує: 1) висока достойна, цнотлива поведінка у міжстатевих відносинах, прояви статевої гідності, незайманості, високий рівень сформованості статевих якостей (у 17 із 25 якостей), прояв найвищих позитивних якостей у взаєминах із представниками своєї та протилежної статей; 2) свідоме й цілеспрямоване формування своїх потреб на основі різнобічних прагнень, вміння ставити цілі й досягати їх виконання, не зупинятися на досягнутому, збіг переконань з її вчинками, розв'язання суперечливих ситуацій переважно на основі внутрішньої спонуки, ціннісних переконань, невизнання вузьких рамок оточення; адекватне усвідомлення свого „Я”, сприйняття себе в різних міжстатевих ситуаціях, високий ступінь

самоповаги, здатність контролювати свої вчинки, вносити корективи; усвідомлене значення своїх мотиваційних спонук, прояв спонтанних, незапланованих дій, скерування своїх вчинків принципами „хочу й можу”, аніж „треба і буду”; 3) високий ступінь включення в ситуативні статеві дії-відношення, які сприяли високому рівню сформованості її статевих якостей – сором’язливості, надійності, вірності, емпатійності, кордоцентричності, душевності, чуйності, привабливості, грайливості, цнотливості, відданості, стриманості й поступливості, ніжності, жіночої честі.

Аналізуючи загальні результати, необхідно зазначити про широту отриманих даних. Зіставляючи їх разом, можна звертати увагу П.Л. на ті об’єктивні сторони її статевих якостей, які допоможуть їй проявити себе в міжстевих стосунках юнаків і дівчат, а також аналізувати ті аспекти нижчих результатів, над якими необхідно попрацювати, займаючись самовдосконаленням, включаючись у відповідні види стевих відносин із метою досягнення співгармонійності її статевих якостей, прямуючи до свого повного стевого самовизначення. Зокрема, для П.Л. такими перспективами є корегування адаптивних якостей, включення у відносини, які поглиблюють відповідальність дівчини у сфері стевих відносин.

Загалом зазначимо, що результати обстежень показують: кожен старшокласник, отримавши коефіцієнти співгармонійності за всіма 25 стевими якостями та відповідними стевими відносинами, профілем „моделі поведінки” та „системної функції” може одержати обґрунтовану консультацію стосовно майбутнього включення у відповідні види відносин, вибору адекватної моделі стеві поведінки на даному етапі своєї життєдіяльності та цілеспрямованої корекції стеві спрямованості своїх учинків у формуванні довершених якостей стеві культури особистості. У цьому вбачаємо перспективу реалізації успішного стевого виховання старшокласників, скоординовану соціальними педагогами через діяльність батьків, освітян, соціальних працівників та інших осіб й організацій.

3.3. Удосконалення технології підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників під час аудиторних та позааудиторних занять

Враховуючи те, що соціально-педагогічні технології [8; 21; 32; 77; 91; 101; 132; 138; 144; 171; 279; 282] у контексті нашого дослідження є сукупністю прийомів і методів, які застосовуються соціальними педагогами разом з усіма іншими особами та організаціями, причетними до статевого виховання старшокласників у процесі взаємодії з учнями та їхніми батьками з метою ефективності процесу статевої соціалізації майбутнього покоління, ми аналізували зміст, форми, методи, прийоми, дії, процедури для вирішення теорії і практики підготовки майбутнього соціального педагога до статевого виховання старшокласників.

Зміст професійної підготовки майбутнього соціального педагога виступає основним компонентом його особистісного розвитку, оскільки зміст навчальних дисциплін, що пропонується для засвоєння студентам, створює підґрунтя для емоційно-мотиваційного, ціннісного, фахового становлення майбутніх соціальних педагогів у вищому навчальному закладі.

Основними завданнями, які ми обговорювали з викладачами щодо змісту підготовки соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників, були: 1) усвідомлення студентами механізму вчинкової діяльності особи в сфері міжстатевих відносин; 2) формування в майбутніх соціальних педагогів професійної спрямованості щодо розвитку й саморозвитку статевих якостей особистості; 3) оволодіння студентами знаннями основних положень державних нормативних документів із питань міжстатевих взаємин учнівської молоді та статевого виховання старшокласників; 4) набуття студентами вмінь і навичок аналізу [48].

Формування готовності студентів до реалізації статевого виховання старшокласників здійснювалося за допомогою: розробки і впровадження

індивідуально-групової програми статевого виховання старшокласників; включення студентів у реальну соціально-педагогічну діяльність із досліджуваної проблематики, встановлення контактної взаємодії зі старшокласниками та членами їхніх сімей, дослідження актуального рівня сформованості якостей статевої культури особистості; мотиваційного налаштування суб'єктів таких відносин до педагогічної взаємодії, моніторингу й оцінки результатів їхньої діяльності.

Методи індивідуально-групової навчальної діяльності майбутніх соціальних педагогів ми розглядали як спосіб реалізації завдань навчально-виховного процесу, технологічний компонент забезпечення підготовки студентів до статевого виховання старшокласників та як засіб впливу на особистісно-професійну сферу майбутнього соціального педагога. Такі вимоги до методів зіставлялися з потребою майбутніх соціальних педагогів у самоосвіті, саморозвитку, самовдосконаленні, опануванні міцних і глибоких знань і реалізовувались у процесі аудиторних та позааудиторних занять та організації самостійної роботи студентів. Розуміння ролі самостійної навчальної роботи в процесі професійної підготовки майбутнього фахівця та визначення особливостей особистісного розвитку майбутнього соціального педагога в процесі самостійної роботи постало ключовим завданням у використанні традиційних та інноваційних підходів у статевому вихованні старшокласників [32, с. 23].

Засвоюючи матеріал основних фахових предметів, спецкурсів “Основи статевого виховання”, “Основи сексології та сексопатології”, студенти не тільки отримали певну систему наукових знань, але й всебічно засвоїли досягнення вітчизняної й зарубіжної фахової думки, використовуючи її в своїй практичній діяльності.

Для прикладу, наведемо тезово зміст основних положень із першого розділу цього спецкурсу (“Статева культура в структурі загальної культури особистості”). Зміст перших двох теми містить такі основні складники: роль

статевої культури в системі базової культури особистості, її співзалежність з гендерною, сексуальною, репродуктивною та інтимною культурами, як найбільш близькими структурними складовими базової культури особи; характеристика структурних компонентів статевої культури на рівні всіх трьох підсистем цілісної її системи, функціональний взаємозв'язок елементів трьох підсистем, взаємоперехід природних, соціальних і системних якостей особистості в процесі розв'язання конкретної проблемної ситуації вибору вчинкової статевої діяльності у контексті дихотомічного зіставлення основи ціннісного самовизначення – гідності та негідності у статевій діяльності. У засвоєнні змісту цих тем студенти вивчали основні компоненти підсистеми ціннісно-смислової регуляції статевої поведінки особистості – потреби, норми, ідеали, цінності, рівень домагань, самооцінка, установки, мотиви, стимули, дії-реакції-ставлення [11, с. 16–19; 17; 21; 27, с. 11–13; 94; 163; 170, с. 105–117; 178; 179].

Принципово важливою методологічною позицією розгляду цих тем і технологічних етапів підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників було розмежування статевої та сексуальної культури особистості, включення до статевої культури тільки тих компонентів, які складають автентичну сутність саме статевої, а не сексуальних відносин, статевої, а не сексуальних якостей, статевої, а не сексуальної спрямованості особистості [52; 55]. Хоча у розгляді окремих аспектів статевого виховання старшокласників ми включали й елементи сексуальної культури, адже особистість формується в цілісності окремих її інтегральних властивостей, проте ключовими для старшого шкільного віку вважаємо домінантні положення статевої, а не сексуальної просвіти учнівської молоді. Формування елементів сексуальної культури також відбувається в різні періоди становлення особистості: у дошкільному, молодшому шкільному й підлітковому віці, проте вони складають окрему сферу соціально-педагогічної діяльності, присвячену сексуальному

вихованню зростаючого покоління.

Аналогічним чином виокремлено зміст основних положень іншим тем, що відображає специфіку розвитку, статевої поведінки старшокласників, своєрідні особливості змісту, форм і методів означеного виду діяльності [48].

У результаті дослідження виявлено, що вагомим підґрунтям виховання в особистості якостей статевої культури є зміст, форми та методи статевоосвітньої та статовиховної роботи, що проектується і впроваджуються в загальноосвітній школі відповідно до актуальних проблем становлення особистості старшокласника [307, с. 234; 318; 320].

У статевому вихованні старшокласників практикується сьогодні потужний арсенал форм і методів, які застосовуються в урочній, позаурочній та позашкільній видах навчально-виховної діяльності. У процесі дослідження ми використовували різнобічні форми і методи, які проводились як соціальними педагогами, практичними психологами і вчителями освітніх закладів, в яких ми здійснювали експериментальне дослідження, а також безпосередньо самими майбутніми соціальними педагогами під час їхньої цілеспрямованої підготовки до статевого виховання старшокласників.

Охарактеризуємо коротко основні з них. Тематичні години спілкування як обмін інформацією за участі залучених фахівців (лікарів, психологів, юристів) відбувались із таких тем: “Пізнай себе”, “Твоє здоров’я в твоїх руках”, “Якщо піддаватись спокусі”, “Твій вибір. Вільні статеві стосунки: так – ні”; вечори запитань-відповідей з демонстрацією слайдів, плакатів, діаграм, відеоматеріалів під час спілкування з кваліфікованими спеціалістами (вчителями, психологами, соціальними педагогами/працівниками та ін.); інтерактивні бесіди, дискусії, агітаційний театр, диспути, ігри, турніри – “За чисте кохання” (дод. Ж) , “Дружба, закоханість, кохання” (дод. З), “Як, чому, яким чином?” (дод. К), “Крок вперед”, “Міфи і факти про статевість”, “Чи передаються статеві якості генетично”, “Поле чудес”, “Без табу”, “Відверто про головне”, “Про близькість, яка забирає життя”; міні-конференції

(“Механізми вчинкової діяльності особи у міжстатевих стосунках”, “Умови розвитку статевих відносин і якостей старшокласників”, “Шляхи статевого виховання дітей в умовах сім’ї та школи”), круглі столи (“Дівоча честь, чоловіча гідність”, “Насолода проходить, проблеми залишаються”) та ін.

У проведенні міні-конференцій, круглих столів студенти залучались до науково-пошукової роботи, глибокого вивчення проблеми міжстатевих відносин юнацтва. Часто така діяльність завершувалась продовженням майбутніми соціальними педагогами теми бакалаврського, дипломного чи магістерського дослідження.

Поповнення вмінь і знань старшокласників, перевірку норм, ідей, цінностей, зіставлення рівня їх домагань і самооцінки, формування свідомих установок і регуляція мотиваційної сфери особи успішно відбувалась у процесі проведення тренінгових занять. Учасники тренінгу перевіряли свої ставлення, статеву поведінку, рівень сформованості своїх статевих якостей із метою їх зміни, оновлення, трансформації і корекції. У контексті нашого дослідження проведено цикли тренінгових завдань як із майбутніми соціальними педагогами (тренінги “статевої компетентності”, “розпізнай статеві відносини”, “гармонізації відносин статей”), так із участю старшокласників (“Як стати успішним у статевих взаєминах”, “Гідний юнак – гідна дівчина”, “Конфронтація статей”).

Різноманітність форм і методів статевого виховання старшокласників, відображена у вітчизняній та зарубіжній літературі з проблем статевих взаємовідносин [12, с. 49–52; 33, с. 22–25; 71, с. 26–27; 80, с. 81–84; 92, с. 208–210; 97, с. 281–294; 102; 120; 125; 126; 128; 130; 147, с. 14–16; 161, с. 129–135; 165, с. 88–99; 166; 174, с. 121–124; 188; 191, с. 66–71; 192; 199; 205, с. 7–9; 206, с. 259–270; 209; 210; 216; 229, с. 2–6; 230, с. 143–146; 235, с. 285–294; 236; 243, с. 42–45; 245, с. 13–15; 249, с. 93–98; 256; 264, с. 57–65; 268, с. 22–31; 271, с. 16–18; 294, с. 58–63; 299, с. 114–118; 300, с. 140–143], які використовували майбутні соціальні педагоги в процесі підготовки й

реалізації статевого виховання старшокласників, дали змогу виокремити в цьому підрозділі специфічні форми й методи роботи з майбутніми соціальними педагогами, батьками і старшокласниками у статевому вихованні учнівської та студентської [31, с. 167–172; 65; 276] молоді (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Специфічні форми і методи статевого виховання старшокласників

Взаємодія зі старшокласниками	Взаємодія з батьками	Взаємодія з учителями, соціальними педагогами
Тренінг “Як стати успішним у статевих взаєминах”, тематичний проект “Нормативні засади статевої поведінки людини”, “Школа статевого саморозвитку”, факультативний курс “Від закоханості до кохання”, гурток “Основи стевих взаємин”, просвітницько-профілактичні інтерактивні бесіди, дискусії, ігри “Країна стевості”, “Крок вперед”, тренінгові вправи “Гідний юнак” – “Гідна дівчина”, “Переваги і недоліки”, “Конфронтація статей”	Батьківський клуб “Діалог”, семінар-практикум “На шляху до взаєморозуміння”, тренінгові вправи “Сімейний акваріум”, “Важливі питання”, сімейні прогулянки, тематичні батьківські збори, індивідуальні консультації	Тематичний проект “Статеве виховання старшокласників – індивідуально-груповий підхід”, тренінги психолого-педагогічної доцільності, тренінги “статевої компетентності”, “розпізнай статеві стосунки”, “гармонізації відносин статей”, міні-лекції для класних керівників “На шляху до гармонізації статевого виховання старшокласників”, семінар “Шляхи оптимізації статевого виховання в родині”, семінар-практикум для соціальних педагогів “Особливості статевої соціалізації старшокласників”

Розглянемо коротко найбільш успішні з видів навчальних занять, проведені нами під час аудиторних та позааудиторних занять. На формувальному етапі експерименту майбутні соціальні педагоги брали активну участь в інтерактивній інтелектуальній грі – турнірі знавців “Як? Чому? Яким чином?” (тема “Міжстеві відносини юнаків і дівчат” [48]). Побудована вона за схемою гри “Що? Де? Коли?” з певними видозмінами. Правила гри, зміст обговорюваних питань готували самі студенти за допомогою викладачів (у різних аудиторіях по-різному звучали ці та інші нижче викладені подібні запитання). Цьому сприяло попереднє ознайомлення студентів зі змістом спецкурсу “Основи статевого виховання”.

Запитання для гри (текст турніру-гри див. додаток К).

1. Ситуація: Дівчина ставить межі в наших стосунках. Значить Вона мене не любить? Обґрунтуйте відповідь юнакові та дівчині.
2. Чи шкідливий онанізм? Якщо так, то чому? Якщо ні – чому? Обґрунтуйте свою думку.
3. Дайте відповідь матері у такій ситуації. Випадково мати 14-річної доньки знаходить записку: “Приходь під нашу сосну. Коля”. Як вчинити матері? Обґрунтуйте свою думку.
4. Чи корисним є дошлюбний сексуальний досвід юнаків і дівчат у старшому шкільному віці? Обґрунтуйте свою думку.
5. Як дівчині відповісти юнакові, якщо той каже: “Якщо ти мене любиш, –“докажи”? Обґрунтуйте свою думку.
6. Які характерні риси дружби проявляються між хлопчиками і дівчатками, між юнаками і дівчатами?
7. У чому сутність справжнього кохання? Обґрунтуйте свою думку.
8. Чим відрізняється кохання від закоханості? Наведіть характерні ознаки цих понять.
9. Як можуть “покарати” батьки дитину, коли побачили, що вона займається онанізмом? Якими мають бути їхні дії?
10. Чи мають діти споглядати часткову чи повну голизу тіла матері (батька)? Які вікові межі такого споглядання?
11. Які довірливі аргументи обережності для дочки-старшокласниці можуть навести її батьки, коли вона збирається на сільську вечірку, початок якої припадає на після опівночі?
12. Перелічіть вимоги до відповідей батьків стосовно запитань їхніх дітей із проблем міжстатевих відносин.
13. Які поради соціальний педагог може запропонувати дітям та їхнім батькам для попередження онанізму, мастурбації дітей?
14. Які аргументи відповідей дівчини на приставання до неї вона може запропонувати? Якими варіантами дівчині відповісти “ні”?

15. Назвіть неправильні типові варіанти статевої орієнтації представників різних статей, що застосовують батьки. Відповідь обґрунтуйте.

16. Прокоментуйте ситуацію. До соціального педагога звернулась десятикласниця Таня, яка звинувачує своїх батьків у негативному ставленні їх до її друга – Степана, не дає зустрічатися з ним, заявила його батькам, щоб Степан не впливав на Таню негативно, адже їй потрібно ще вчитися. На вашу думку, яке втручання має здійснити соціальний педагог?

Такі гострі запитання викликали жваву дискусію, особливо в тій аудиторії, де були присутні студенти-юнаки (не секрет, що на педагогічних спеціальностях навчаються в основному дівчата). Їхні аргументовані відповіді вислуховували й оцінювали авторитетні члени журі. За результатами гри відзначались переможці як у командному, так і в індивідуальному змаганні. Призами слугувала література з питань міжстатевих відносин юнацтва, підготовки молоді до сімейного життя.

Засвоюючи матеріал основних фахових предметів, спецкурсів “Основи статевого виховання”, “Основи сексології та сексопатології”, студенти не тільки отримали певну систему наукових знань, але й всебічно засвоїли досягнення вітчизняної й зарубіжної фахової думки, використовуючи її в своїй практичній діяльності [309; 310; 312].

Для прикладу, наведемо тезово зміст основних положень із першого розділу цього спецкурсу (“Статева культура в структурі загальної культури особистості”). Зміст перших двох теми містить такі основні складники: роль статевої культури в системі базової культури особистості, її співзалежність з гендерною, сексуальною, репродуктивною та інтимною культурами, як найбільш близькими структурними складовими базової культури особи; характеристика структурних компонентів статевої культури на рівні всіх трьох підсистем цілісної її системи, функціональний взаємозв’язок елементів трьох підсистем, взаємоперехід природних, соціальних і системних якостей

особистості в процесі розв’язання конкретної проблемної ситуації вибору вчинкової статевої діяльності у контексті дихотомічного зіставлення основи ціннісного самовизначення – гідності та негідності у статевої діяльності. У засвоєнні змісту цих тем студенти вивчали основні компоненти підсистеми ціннісно-сміслової регуляції статевої поведінки особистості – потреби, норми, ідеали, цінності, рівень домагань, самооцінка, установки, мотиви, стимули, дії-реакції-ставлення [11, с. 16–19; 17; 21; 27, с. 11–13; 94; 163; 170, с. 105–117; 178; 179].

3.4. Корекція професійних умінь і навичок роботи зі старшокласниками

Корекція професійних умінь і навичок соціально-педагогічної діяльності зі старшокласниками з означеної проблематики здійснювалась у процесі залучення студентів до інтерактивних занять в аудиторний і позааудиторний час, під час різних видів виробничих практик. Основними видами корекційної діяльності були індивідуально-групові тренінгові заняття.

Для батьків учителі, соціальні педагоги експериментальних навчальних закладів практикували роботу батьківського клубу “Діалог”, семінари-практикуми “На шляху до взаєморозуміння”, “Шляхи оптимізації статевого виховання в родині”, “Особливості статевої соціалізації старшокласників”, заняття з метою збагачення умінь і навичок батьків у налагодженні діалогічного спілкування зі своїми дітьми. На основі використання методики контактної взаємодії [274] майбутні соціальні педагоги разом із батьками навчались розпізнавати ознаки адекватного розвитку відносин на всіх послідовно наступаючих шести стадіях діалогічного спілкування зі своїми дітьми, засвоювали тактичні принципи і прийоми, які використовуються ініціатором контакту на кожній стадії. Це допомагало встановленню

довірливих відносин соціальних педагогів і батьків, батьків і старшокласників, невимушеному обговоренню міжстатевих взаємин юнаків і дівчат, досягненню результативності у педагогічній взаємодії.

Охарактеризуємо коротко зміст програми тренінгу “Як стати успішним у міжстатевих взаєминах”, проведеного в експериментальних групах, що сприяло набуттю ефективних знань, умінь та навичок; підвищення прагнення до самореалізації в професійній діяльності; оволодінню специфічними уміннями та навичками необхідними для статевого виховання старшокласників.

У змісті занять використано тренінгові вправи, розроблені фахівцями [72; 197; 198; 252; 288 та ін.].

У Робочому зошиті учасника тренінгу фіксувалися запитання для роздумів: Що таке стать? Які первинні статеві ознаки людини? Які якості притаманні юнакам? Які якості притаманні дівчатам? Твої запитання до теми.

Учасники тренінгу виокремлювали якості, притаманні хлопцям та дівчатам за такою інструкцією: Познач, чи погоджуєшся Ти з такими твердженнями:

Мужність – якість притаманна тільки чоловікові?

Тактовністю володіють здебільшого жінки?

Дівоча честь – якість, якою володіють дівчата?

Привабливість характеризується як жіноча честь?

Активність – здатність людини взаємодіяти з особами протилежної статі для встановлення контакту з протилежною статтю?

Чесність – якість, що є запорукою щасливих стосунків?

Чарівність – риса особистості, в якій поєднані природна вродливість та характеризується добротою, чуйною привітністю?

Емпатійність – якість, яка дає можливість відчувати думки та відчуття іншої людини, співпереживати з нею?

Поступливість – здатність людини в будь-чому поступатись особі протилежної статі?

Терпеливість – якість, яка більше притаманна жінкам, ніж чоловікам?

Впевненість – якість, притаманна чоловікові?

Ніжністю володіють здебільшого жінки?

Сором'язливість – якість, якою володіють дівчата?

Грайливість – характеризується як жіноча якість?

Емпатійність – здатність людини взаємодіяти з особами протилежної статі для встановлення контакту з протилежною статтю?

Вірність – якість, що є запорукою щасливих стосунків?

Делікатність – риса особистості, в якій поєднані природна вродливість та характеризується добротою, чуйною привітністю?

Відповідальність – риса, яка притаманна обом статям?

Поблажливість – якість, що передбачає слабкість?

Далі учасники записували в дві колонки 10 людських якостей, якими, на їхню думку, мають володіти дівчата та хлопці, й фіксували основні висновки.

Учасники тренінгу обговорювали, яким чином створюються стосунки, які формуються в процесі взаємодії людини із зовнішнім світом, тобто “вирастають” з педагогічної, медичної, іншої практики в процесі набуття людиною життєвого досвіду та встановлення міжособистісних стосунків. І робили висновки, що міжособистісні стосунки – це взаємозв'язки між окремими людьми (групами людей), які об'єктивно виявляються в характері і способах взаємних впливів людей один на одного в процесі різних видів спільної діяльності, зокрема спілкування, та суб'єктивно переживаються й оцінюються ними. Причому, підкреслювали позицію того, що на початковому етапі формування стосунків люди хочуть справити один на одного якнайкраще враження, тому намагаються проявляти свої сильні сторони та позитивні якості. Це цілком закономірно й нормально. Адже

помилка чи неприємна ситуація можуть відштовхнути, не давши шансу молодим людям розкритися та зрозуміти один одного краще.

Іншою групою завдань були роздуми, де, на думку учасників, можна познайомитись із представниками протилежної статі та як саме, що спільного та відмінного є в представників протилежної статі. Студентам пропонувалось записати сильні риси характеру, притаманні тільки хлопцям, тільки дівчатам та спільні для обох статей. Після цього таким же чином вони записували слабкі риси характеру, притаманні тільки хлопцям, тільки дівчатам та спільні для обох статей.

Із метою виокремлення суттєвих ознак і проявів статевої культури людини учасникам пропонували проаналізувати нижче наведені твердження про статеві стосунки та позначити ті з них, з якими вони погоджувались:

1. Мати статеві стосунки до шлюбу.
2. Мати статеві стосунки поза шлюбом.
3. Мати статеві стосунки тільки з любові.
4. Мати близькість, щоб довести своє кохання.
5. Не мати статевих стосунків, доки не готовий прийняти їх наслідки.
6. Тиснути на когось, щоб мати статеві стосунки.
7. Мати статеві стосунки тільки заради народження дітей.
8. Мати більше одного статевого партнера.
9. Бути відповідальним перед собою та коханою людиною за наслідки статевого життя.
10. Засвоїти правила безпечного статевого життя.
11. Бути одним із численних партнерів людини, яку кохаєш.
12. Мати засоби контрацепції із собою на побаченні.
13. Засвоїти правила безпечного статевого життя.

Учасники тренінгу робили висновки про те, що ранні статеві стосунки призводять до небажаних, часом навіть і трагічних наслідків. Серед поширених проблем аналізували не лише психологічні травми, а й

неплановані вагітності, зараження інфекціями, що передаються статевим шляхом, у т.ч. й ВІЛ/СНІДом, сифілісом, гепатитом та ін. [для цього використовували факти з джерел: 66, с. 35–51; 111, с. 1–8; 113, с. 12–13; 114; 172; 185; 220; 233, с. 1–6; 246, с. 7–38; 254; 284; 311; 313].

Для цього обговорювали типові запитання, що стосувалися успішності / неуспішності міжстатевих взаємин юнаків і дівчат у їхній безпосередній практиці:

Запитай себе, перед тим, як...

Як довго ви дружите чи зустрічаєтесь?

Ти пишаєшся цими стосунками?

У вас є спільні інтереси та цілі? Які?

Що ви можете робити разом?

Чи має місце у ваших стосунках насилля, образи, приниження?

Вам цікаво проводити час без інтимної близькості?

Ти нічого не приховуєш про себе, минулі стосунки?

Ти знайомий з родиною і друзями свого партнера?

Чи відчуваєш ти приниження, коли хто-небудь довідується про ваші стосунки?

Роби те, чим можеш потім пишатися!

Ти прагнеш зберегти свої стосунки з цією людиною?

Чи залишитися разом, якщо у вас не буде інтимності

Чи можете ви обоє піти до лікаря на обстеження?

Чи зміг (змогла б) сказати партнеру, що заразився (-лась) від нього/неї якоюсь хворобою?

Чи ви обоє готові до незапланованої вагітності?

Ви впевнені, що у вашої пари спільні цінності та життєві пріоритети?

Якщо ви не можете предметно відповісти на ці питання, то ваші стосунки швидше за все базуються на закоханості.

Що спонукає до ранніх статевих стосунків?

Якщо учасники тренінгового заняття сумнівалися, чи не могли відповідати на пропоновані питання, то здебільшого робили висновки триматися поки що подалі від таких статевих стосунків. Також аналізували, чому молоді люди погоджуються на ранню статеву близькість. Учасникам пропонували навколо слова “GO” – записати причини, які стимулюють до ранніх статевих стосунків, а навколо “Stop” – причини, що зупиняють [315].

Серед таких причин відзначали компенсацію тілесних контактів налагодженням емоційної безтілесної близькості, проявів своєї любові теплими словами, усмішками, обіймами [305; 306, с. 77;]. Так само вчилися проявити свої почуття різними способами без статевих стосунків (наприклад, робити сюрпризи, дарувати подарунки). Для обговорення цих та подібних питань використовували нижче наведені різноманітні вправи.

Вправа 1. Чоловіки та жінки.

Мета. У цій вправі старшокласники зможуть усвідомити власні впочування та установки, зв’язок з їхньою статевою приналежністю.

Вік: з 16 років. Тривалість: 50 хвилин. Матеріали: робочий листок “чоловіки й жінки”.

Інструкція: Я хочу запропонувати вам виконати вправу, яка прояснить, як ви розумієте свою статевою приналежність і що для Вас є важливим на даному етапі.

Перед Вами робочий листок, який Вам потрібно заповнити за 20 хв. Після чого зберіться в групи по 4 особи. Обговоріть свої записи і зверніть увагу на те, що Вам здається новим і постарайтесь прояснити важливі питання. У вашому розпорядженні 30 хв.

Робочий листок “Чоловіки та жінки”:

Інструкція: Дайте стільки відповідей, скільки прийде вам на думку (за необхідності візьміть ще одну нотатку): 1) Оскільки я дівчина/хлопець, я повинна/повинен...; 2) Я не повинна /повинен...; 3) Мені не варто...; 4) Мені варто...; 5) Якби я була б / був би чоловіком /жінкою, я могла б / міг би...; 6)

Я не могла б / не міг би...; 7) Як людині , мені б хотілось...; 8) Найважливіше в житті чоловіка – це...; 9) Найважливіше в життя жінки – це...

Вправа 2. Важливі питання.

Мета: Ця вправа дає можливість знайти відповіді на питання, що стосуються протилежної статі, які важко запитати прямо.

Вік: з 14 років. *Тривалість:* 1 година. *Матеріали:* карточки і олівці

Інструкція: Ця вправа допоможе вам отримати відповіді на деякі запитання, що стосуються статевої.

Подумайте, про що б Ви хотіли дізнатися від представників протилежної статі. Ви маєте можливість запитати анонімно. Напишіть своє питання на карточці, не вказуючи імені. Поясніть хлопчику чи дівчинці адресоване дане питання. У вас є 5 хвилин.

Ведучий збирає всі карточки і по черзі зачитує питання.

Підведення підсумків. Чи сподобалась Вам вправа? Чи сподобалась вам атмосфера в групі? Наскільки чесно ви прагнули відповісти? Що б ви хотіли ще додати?

Вправа 3. Конфронтація статей.

Мета: Ця вправа дозволить старшокласникам реалістично і чесно обговорити, що дратує і захоплює у представників протилежної статі.

Вік: з 16 років. *Тривалість* 2 год. 10 хв. *Матеріали:* папір для малювання, фломастери, крейда.

Інструкція: Хлопці та дівчата об'єднуються в дві різні групи. Кожна група повинна скласти два списки. У першому буде помічено, що саме група вважає захоплюючим у представників протилежної статі. У другому – все, що вас дратує. Прохання не сперечатися про те, що кожен пише, просто записувати думки. Окрім того обговоріть та сформулюйте питання яке б ви хотіли поставити протилежній групі. На роботу дається 20 хв.

Тепер зберіться разом. Нехай дівчата сядуть у середину кола, а хлопці будуть ззовні. Протягом 30 хв. дівчата повинні обговорити написане в обох

списах і поділитися своїми думками та висновками. Юнаки повинні мовчки слухати. Потім хлопці поміняються з дівчатами місцями і поговорять про те, що написали дівчата, а дівчата мовчки послухають (30 хв.).

Після обговорення, дівчата і хлопці об'єднувалися у пари і протягом 10 хв. обговорювали попередній етап роботи (ставились запитання: Чим Ви задоволені? Чим розчаровані? Яких результатів досягли?). Після цього поверталися у велике коло та обговорювали, з якими питаннями думки хлопців і дівчат співпадають, а з якими істотно відрізняються. Окрім того учасники тренінгового заняття обговорювали, які почуття, думки, асоціації виникли у кожного з них.

На завершення, кожна група ставила своє запитання і отримувала відповідь від представників протилежної групи (кількість учасників не перевищувала 20 осіб).

Підведення підсумків зіставляли з відповідями на такі питання: Чи сподобалась Вам ця вправа? Що для Вас є найважливішим на сьогоднішній день для хлопців у дівчат? Що для Вас є найважливішим на сьогоднішній день для дівчат у хлопців? Що я виокремив (-ла) для себе у ході заняття? Що би Ви хотіли ще додати?

Вправа 4. “Достойний” юнак – “достойна” дівчина.

Мета. Ця вправа допоможе старшокласникам усвідомити, які особливі вимоги ставили їм батьки, щоб навчити “належним” відносинам до протилежної статі

Вік: з 16 років. *Тривалість:* 1 година. *Матеріали:* робочий листок «“Пристойний” юнак – “пристойна” дівчина.

Інструкція: У суспільстві чоловікам та жінкам традиційно відводяться різні ролі. Класичним прикладом подібного розподілу є жінка, яка веде домашнє господарство, чоловік, що забезпечує сім'ю. ще один статево-рольовий стереотип – жінки м'які та вразливі, а чоловіки повинні бути

мужніми та стійкими. І хоча уявлення з часом міняються, багато з таких установок живуть і на сьогоднішній день.

У цій вправі Ви зможете перевірити, чого Вас навчили Ваші батьки : як згідно з їхньою думкою, повинні вести себе “правильні” юнаки і “правильні” дівчата, а як себе вести не варто. Наприклад, чи говорили Вам, що тільки дівчатка граються з ляльками і що тільки хлопчики складають конструктори?

Перед вами є робочий листок, який ви повинні заповнити. На це у Вас є 30 хв. А зараз об’єднайтеся у групи по 4 людини. У кожній підгрупі повинно бути по можливості однакова кількість юнаків та дівчат. Обговоріть вимоги, які вам здаються сумнівними, і вясніть, що про це думають інші. У Вашому розпорядженні 30 хв. Тепер повертайтеся у коло, щоб ми разом змогли обговорити цю вправу.

Робочий листок “Достойний” юнак – “достойна” дівчина. Напишіть у два стовпчики 10 вимог, які висувала ваші мати та батько, щоб виховати Вас “порядним” юнаком чи “порядною” дівчиною. Наскільки співпадають вимоги матері і батька?

Позначте ті вимоги обох батьків, яких Ви наслідуйте. А тепер дайте відповідь на запитання: “Які ви бачите в них переваги і недоліки?”

Вправа 5. “Переваги і недоліки”.

Мета: Вправа дає можливість подумати про плюси і мінуси приналежності до тієї чи іншої статі. Одночасно вони матимуть змогу дізнатись, які привілеї і труднощі існують у житті представників протилежної статі [316; 317].

Вік: із 16 років. Тривалість: 1 год. 20 хв. Матеріали: обгортковий папір, фломастери.

Інструкція: Об’єднайтеся у групи по шість осіб, які складаються тільки з хлопців або тільки з дівчат. Нехай кожна з групи візьме ватман і поділить його посередині однією вертикальною лінією. Юнаки нехай напишуть на лівій стороні паперу Чого добре бути жінкою, а на правій Чому погано бути

жінкою. Дівчата повинні написати на лівій стороні паперу Чого добре бути чоловіком, а на правій – Чому погано бути чоловіком.

Заповніть обидві сторони ватману. Записуйте лише ті формулювання, з якими згодні більшість учасників Вашої групи. На це у вас є 30 хв. Обміняйтесь своїми записами з групою протилежної статі. Обговоріть записи, зроблені протилежною групою. З якими твердженнями Ви згодні, а з якими – ні? Наскільки по-вашому, Ви розумієте один одного? Вам дається 15 хвилин.

Підведення підсумків. Чи сподобалась Вам вправа? Чи отримали Ви новий досвід? Чи відчуваю я (хлопець), що розумію дівчат? Чи відчуваю я (дівчина), що розумію хлопців? Чий виступ здався Вам найбільш вагомим? Які відносини складаються у цій групі між протилежними статями? Наскільки Ви доповнюєте один одного? Чи часто ви сперечаєтесь? Що я ще можу додати?

Крім того, в процесі дослідження ми успішно застосували елементи тренінгового заняття, розрахованого на дві години, розроблені О. Протас на основі опрацювання низки посібників під назвою “Прояви турботу та обачливість” [197]. Його метою було закріплення знань студентів про особливості статі, статеві стосунки, формування коректного ставлення до питань статевих стосунків під час спілкування з дітьми; розвиток умінь і навичок проведення бесід і консультацій з означеної тематики, проведення різних форм соціально-педагогічної діяльності зі статевого виховання, розвиток умінь брати відповідальність за власне життя і становлення активної особистісної життєвої позиції [311; 318; 319].

За результатами тренінгових занять майбутні соціальні педагоги засвоїли зміст основних понять із міжстатевих взаємин юнаків і дівчат, психологічні особливості представників різної статі, особливості статевого виховання у старшому шкільному віці, моделі статевого виховання; ефективні форми і методи роботи у здійсненні статевого виховання.

Заняття сприяли засвоєнню навичок вільного й адекватного спілкування з особами протилежної статі; аналізу життєвих ситуацій міжстатевих взаємовідносин, прийняттю раціональних рішень, знаходженню шляхів виходу з проблемних ситуацій, проведенню бесід і консультацій з дітьми з означеної тематики.

Наведемо коротко зміст і структуру тренінгового заняття. Перелік завдань та вправ: 1) Вітання. Вправа “Побажання”; 2) Очікування від тренінгу (груповий плакат); 3) Вправа “Незакінчені речення”; 4) Інформаційне повідомлення “Кохання у нашому житті”; 5) Вправа “Особливості статі”; 6) Розминальні вправи; 7) Інформаційне повідомлення “Відповідальність у коханні і ставлення до неї”; 8) Вправа “Дівчата-хлопці”; 9) Вправа “Обговорення ситуації”; 10) Вправа “Консультація”. Розігрування ролей; 11) Конкурс на кращу модель статевого виховання; 12) Підведення підсумків заняття – висловлення учасників по колу про свої відчуття і справдження очікувань.

Серед застосованих джерел були такі посібники: 1. Ворник Б. Модуль “Прояви турботу та обачливості” : навч.-метод. посіб. / Б. Ворник, О. Голоцван, В. Коломієць, К. Талалаєв. – К. : Навч. книга, 2002. – 152 с.; 2. Дяченко В. Коллективно-групповые способы обучения / В. Дяченко // Педагогика. – 1998. – № 2. – С. 43–45; 3. Збереження та зміцнення репродуктивного здоров’я підлітків та молоді: потенціал громади : метод. матеріали до тренінгу / авт.-упоряд. Н. Зимівець ; за заг.ред. Г. Лактіонової. – К. : Наук. світ, 2004; Литовченко Н. Професійно-орієнтований тренінг самопізнання та саморегуляції : навч.-метод. матеріали для тренінгових занять студ. пед. вузів / Н. Литовченко. – Ніжин, 2002. – 72 с.

Тренер підсумовувала відповіді учасників, зокрема ті, в яких прозвучали думки про те, що відповідальність у коханні (сьоме запитання) – це: відповідальність за почуття іншої людини, за збереження її гідності, морального здоров’я; відповідальність за підтримку і збереження почуттів;

відповідальність за збереження фізичного здоров'я закоханих [319]; відповідальність за почуття батьків, близьких людей, що переживають за долю закоханих [198, с. 31–41]; кохання в юнацькому віці – це одна з найважливіших подій цього періоду; пам'ять про нього зберігається, як правило, на все життя, завдяки яскравим і незнайомим переживанням; юнацький вік характеризується новим типом спілкування, предметом якого є сама молода людина як суб'єкт стосунків; тому і в коханні, і в дружбі розвивається самосвідомість хлопця/дівчини, оформляються їхні життєві плани; юнацька мрія про кохання виражає, передусім, бажання емоційного контакту, розуміння, душевної близькості; потребу в саморозкритті та інтимній людській близькості; чуттєво-еротичні бажання дуже часто не співпадають і можуть бути спрямовані на різні об'єкти [305; 314].

Учасники тренінгу коментували частинками також образні висловлювання про кохання англійського поета П. Шеллі: “Ти запитуєш, що таке кохання? Це – могутній потяг до всього, що ми уявляємо, чого боїмося і на що сподіваємося зовні нас; коли виявляємо в собі зяючу порожнечу незадоволення і прагнемо пробудити в усьому суцтоту щось загальне з тим, що випробовуємо самі. Якщо міркуємо, то хочемо бути зрозумілими; якщо вдаємося до гри уяви, – хочемо, щоб повітряні створення нашої фантазії знову народжувалися в мозку іншого; якщо відчуваємо, – хочемо, щоб інша душа трепетала в унісон із нашою, щоб чийсь очі спалахували нам назустріч, лили своє світло у наших, щоб губи, палаючі жаркою кров'ю серця, не зустрічали губ крижаних і нерухомих. Ось що таке кохання.

Це – узи і таїнство, що сполучає людину не тільки з людиною, але і з усім живим... Знайти свою відповідність; зустріти розум, здатний оцінити твій; уява, здатна зрозуміти щонайтонші невлімові відтінки почуттів, які ти таємно лелієш; тіло, чийі нерви вібрують разом із твоїми, подібно до струн двох лір, що супроводжують прекрасний голос співака; знайти усе це в тому поєднанні, якого жадає наша душа, – ось невидима і недосяжна мета, до якої

прагне кохання; щоб досягти цієї мети, вона спонукає людину ловити хоча б слабку тінь того, без чого не знаходить спокою серце, де воно запанувало.

...У трепеті весняного листя, у синьому повітрі знаходимо тоді таємні співзвуччя своєму серцю. У без'язиковому вітрі є красномовство, у шумі струмка й очеретів, що облямовують його, є мелодія; і незбагнений зв'язок їх із чимось усередині нас народжує в душі захоплення, від якого призупиняється дихання; викликає на очі сльози незрозумілої ніжності, такої ж, яку будить патріотична гордість або голос улюбленої, співаючої для тебе одного” [295, 705–707].

Узагальнення вище означених видів діяльності в процесі перевірки результативності моделі підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників підтвердили реалізацію мети й ефективність соціально-педагогічних умов, змісту і форм підготовки студентів до статевого виховання старшокласників.

3.5. Перевірка результативності моделі підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників

Формувальний етап експерименту проводили шляхом організації цілеспрямованої підготовки студентів і соціальних педагогів. Його програму реалізовували на базі ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка і Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя упродовж 2010–2014 років на спеціальностях “Соціальна педагогіка”.

В експериментальних групах роботу проводили за логікою моделі підготовки до статевого виховання старшокласників, у контрольних – за традиційною системою підготовки. На формувальному етапі експерименту

особливу увагу звертали на розвиток професійних компетентностей майбутніх соціальних педагогів; поінформованість про специфіку професійної діяльності соціального педагога зі статевого виховання (з'ясування моделі формування статевої культури особистості, можливості залучення закладів освітньої сфери, психологічних і соціальних служб до взаємодії в процесі статевого виховання старшокласників).

Змістове забезпечення якостей підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників відображено у навчальних курсах “Основи статевого виховання школярів”, “Основи родинного виховання”, “Основи сексології і сексопатології”, “Соціальний супровід сімей”, частково в окремих темах предметів “Соціальна психолого-педагогічна діяльність з неповною сім’єю”, “Практика індивідуального консультування в сім’ї”; завданнях різних видів практик, у науково-дослідницькій роботі студентів і формах їхньої позааудиторної роботи. Змістову складову підготовки студентів забезпечували низкою лекційних та практичних занять (“Статева культура особистості як психолого-педагогічний феномен”, “Специфіка статевого виховання дітей різних вікових груп”, “Особливості статевого розвитку і поведінки старшокласників”, “Нормативно-правові документи з питань статевого виховання школярів” та ін.).

Комплексна програма підготовки включала спецкурс “Основи статевого виховання”, програми підвищення психолого-педагогічної культури батьків, індивідуальний план супроводу конкретних випадків статевого виховання старшокласників. Формування готовності студентів до статевого виховання старшокласників здійснювали поетапно, що загалом відповідало логіці технологічного модулю з: встановлення контактної взаємодії зі старшокласниками та їхніми батьками, збір та аналіз інформації про статеві відносини, статеві якості та статеву спрямованість старшокласників, мотиваційне налаштування старшокласників та їхніх батьків до педагогічної взаємодії, розробка і впровадження індивідуально-групової програми

статевого виховання, моніторинг та оцінка результатів діяльності.

Контрольний зріз здійснено за методиками констатувального етапу і встановлено, що за всіма критеріями оцінки готовності майбутніх соціальних педагогів до статевих виховання старшокласників в ЕГ кількість студентів високого рівня зросла на 9,61%, що становить 20,19% (проти 10,58% до початку експерименту); 40,38% опитаних перебували на достатньому рівні (проти 20,19% до початку експерименту), показник середнього рівня знизився на 3,84%, що становить 29,81% (проти 33,65% до початку експерименту); кількість студентів низького рівня готовності зменшилась на 25,96%, що становить 9,62% (проти 35,58% до початку експерименту).

У контрольній групі динаміка рівнів не була помітною, кількість студентів високого рівня зросла лише на 3,93% і становила 15,69%; достатнього – на 1,96%, що становить 26,47%; середнього – зменшилась на 0,99% і становила 33,33%. Результати низького рівня зменшилися на 4,9% і становили 24,51% проти 29,41% до початку експерименту, що свідчить про незначні позитивні зміни.

Порівняння двох незалежних вибірок (експериментальної та контрольної груп) за рівнем сформованості виокремлених компонентів готовності майбутніх соціальних педагогів до статевих виховання старшокласників спонукало до використання ϕ^* -критерія кутового перетворення Фішера.

Наведемо розрахунки показника критерію Фішера за кожним із виокремлених компонентів готовності майбутніх соціальних педагогів до статевих виховання старшокласників. А саме:

1. Когнітивний компонент. Сформулюємо статистичні гіпотези:

H_0 : кількість студентів, у яких рівень готовності за когнітивним компонентом у ЕГ не вищий, аніж у КГ після формувального етапу експерименту;

H_1 : кількість студентів, у яких рівень готовності за когнітивним компонентом у ЕГ вищий, аніж у КГ після формувального етапу

експерименту.

Переходимо до робочої таблиці для обрахунку φ^* -критерію кутового перетворення Фішера за когнітивним компонентом. За таблицею [Сидоренко Є., 1996, с. 331] визначаємо $\varphi_e. (69,2\%) = 1,965$, $\varphi_k. (36,3 \%) = 1,293$.

Визначаємо емпіричне значення компоненту:

$$\varphi_{\text{емп}}^* = (1,965 - 1,293) \times \sqrt{\frac{104 \times 102}{104 + 102}} = 4,822$$

Зіставляємо одержаний результат із критичними значеннями (формула 6):

$$4,822 > 2,31 (\varphi_{\text{емп}}^* > \varphi_{\text{кр}}^*)$$

Отже, H_0 відхиляється – приймається H_1 . Кількість студентів ЕГ, у яких підвищився рівень готовності за когнітивним компонентом, більша за КГ після формувального експерименту.

2. *Мотиваційний компонент.* Переходимо до робочої таблиці для обрахунку φ^* -критерію кутового перетворення Фішера за мотиваційним компонентом. За таблицею [Сидоренко Є., 1996, с. 331] визначаємо:

$$\varphi_e. (59,6 \%) = 1,764$$

$$\varphi_k. (30,4 \%) = 1,168$$

Визначаємо емпіричне значення компоненту:

$$\varphi_{\text{емп}}^* = (1,764 - 1,168) \times \sqrt{\frac{104 \times 102}{104 + 102}} = 4,277$$

Зіставляємо одержаний результат із критичними значеннями:

$$4,277 > 2,31 (\varphi_{\text{емп}}^* > \varphi_{\text{кр}}^*)$$

Отже, H_0 відхиляється – приймається H_1 . Кількість студентів ЕГ, у яких підвищився рівень готовності за мотиваційним компонентом, більша за КГ після формувального експерименту.

3. *Організаційно-комунікативний компонент.* Переходимо до робочої таблиці для обрахунку φ^* -критерію кутового перетворення Фішера за організаційно-комунікативним компонентом. За таблицею [Сидоренко Є., 1996, с. 331] визначаємо:

$$\varphi_e. (74,0 \%) = 2,071$$

$$\varphi_{\text{к.}} (43,1 \%) = 1,432$$

Визначаємо емпіричне значення компоненту:

$$\varphi_{\text{емп}}^* = (2,071 - 1,432) \times \sqrt{\frac{104 \times 102}{104 + 102}} = 3,867$$

Зіставляємо одержаний результат із критичними значеннями:

$$3,867 > 2,31 (\varphi_{\text{емп.}}^* > \varphi_{\text{кр.}}^*)$$

Отже, H_0 відхиляється – приймається H_1 . Кількість студентів ЕГ, у яких підвищився рівень готовності за організаційно-комунікативним компонентом, більша за КГ після формувального експерименту.

4. Діяльнісно-технологічний компонент.

Переходимо до робочої таблиці для обрахунку φ^* -критерію кутового перетворення Фішера за діяльнісно-технологічним компонентом. За таблицею [Сидоренко Є., 1996, с. 331] визначаємо:

$$\varphi_{\text{е.}} (60,0 \%) = 1,784$$

$$\varphi_{\text{к.}} (33,3 \%) = 1,230$$

Визначаємо емпіричне значення компоненту:

$$\varphi_{\text{емп}}^* = (1,784 - 1,230) \times \sqrt{\frac{104 \times 102}{104 + 102}} = 3,975$$

Зіставляємо одержаний результат із критичними значеннями:

$$3,975 > 2,31 (\varphi_{\text{емп.}}^* > \varphi_{\text{кр.}}^*)$$

Отже, H_0 відхиляється – приймається H_1 . Кількість студентів ЕГ, у яких підвищився рівень готовності за діяльнісно-технологічним компонентом, більша за КГ після формувального експерименту.

Враховуючи критичні значення $\varphi_{\text{кр.}}^*$, що відповідають прийнятим у психолого-педагогічних дослідженнях рівням статистичної значущості

$$\varphi_{\text{кр.}}^* = \begin{cases} 1,64 & (p \leq 0,05) \\ 2,31 & (p \leq 0,01) \end{cases},$$

наведені результати показують: найбільше значення $\varphi_{\text{емп}}^*$ зафіксовано за когнітивним компонентом (4,822), дещо нижчі рівні мотиваційного (4,277), діяльнісно-технологічного (3,975) та організаційно-комунікативного (3,867) –

(табл. 3.4.1).

Таблиця 3.4.1

Значення ϕ^* -критерію кутового перетворення Фішера
для перевірки запропонованої методики

№ з/п	Компоненти готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників	Значення $\phi^*_{\text{емп}}$
1	Когнітивний	4,822
2	Мотиваційний	4,277
3	Організаційно-комунікативний	3,867
4	Діяльнісно-технологічний	3,975

Результати розрахунків критерію Фішера за виокремленими нами компонентами готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників наведено у табл. 3.4.2.

Одержані результати засвідчують про істотні якісні відмінності між рівнями готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників між експериментальними та контрольними групами за всіма чотирма компонентами.

Таблиця 3.4.2

Результати розрахунків ϕ^* -критерію кутового перетворення Фішера
для перевірки запропонованої методики

Компоненти	Значення частки, коли “С ефект”, %		Кутове пере-творення		Емпіричне значення критерію, $\varphi^*_{\text{емп}}$	Рівень значущості критерію, p	Значущість критерію
	групи		групи				
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ			
Когнітивний	69,2	36,3	1,965	1,293	4.822	0,01	$\varphi^*_{\text{емп.}} > \varphi^*_{\text{кр.}}$, приймається гіпотеза H_1
Мотиваційний	59,6	30,4	1,764	1,168	4,277	0,01	$\varphi^*_{\text{емп.}} > \varphi^*_{\text{кр.}}$, приймається гіпотеза H_1
Організаційно-комунікативний	74,0	43,1	2,071	1,432	3,867	0,01	$\varphi^*_{\text{емп.}} > \varphi^*_{\text{кр.}}$, приймається гіпотеза H_1
Діяльнісно-технологічний	60,6	33,3	1,784	1,230	3,975	0,01	$\varphi^*_{\text{емп.}} > \varphi^*_{\text{кр.}}$, приймається гіпотеза H_1

У таблицях 3.5.1 – 3.5.4 фіксуємо результати сформованої готовності студентів до означеної діяльності за показниками всіх чотирьох компонентів. Табл. 3.3 містить такі результати в контрольних та експериментальних групах за когнітивним компонентом.

Таблиця 3.5.1

**Рівень сформованої готовності майбутніх соціальних педагогів
до статевого виховання старшокласників
за показниками когнітивного компоненту**

Рівні	На початок експерименту				На кінець експерименту			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%
1. Знання соціально-педагогічної діяльності з питань статевого виховання особистості								
Високий	11	10,78	13	12,5	16	15,69	30	28,85
Достатній	19	18,63	22	21,15	23	22,55	47	45,19
Середній	40	39,22	33	31,73	38	37,25	21	20,19
Низький	32	31,37	36	34,62	25	24,51	6	5,77
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100
2. Використання ефективних діагностичних методик								
Високий	10	9,80	10	9,62	14	13,73	24	23,08
Достатній	18	17,65	20	19,23	20	19,61	46	44,23
Середній	46	45,10	39	37,5	36	35,29	26	25,00
Низький	28	27,45	35	33,65	32	31,37	8	7,69
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100
3. Знання специфічних форм і методів взаємодії зі старшокласниками та батьками								
Високий	12	11,76	13	12,5	15	14,71	27	25,96
Достатній	20	19,61	24	23,08	23	22,55	45	43,27
Середній	40	39,22	42	40,38	37	36,27	25	24,04
Низький	30	29,41	25	24,04	27	26,47	7	6,73
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100
Середні значення для когнітивного компоненту								
Високий	11	10,78	12	11,54	15	14,71	27	25,96
Достатній	19	18,63	22	21,15	22	21,57	45	43,27
Середній	42	41,18	38	36,54	37	36,27	24	23,08
Низький	30	29,41	32	30,77	28	27,45	8	7,69
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100

Графічно одержані результати сформованої готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників за показниками когнітивного компоненту представлено у діаграмах (рис. 3.2.1.1 та рис. 3.2.1.2).

Одержані результати засвідчують, що у студентів контрольних груп відсутня істотна різниця в готовності до статевого виховання старшокласників на початку та в кінці експерименту (різниця складає 2–3%), а в студентів експериментальних груп відбулися значні зміни: високий та достатній рівні готовності склали на початок експерименту 32,69%, на кінець

експерименту – 69,23%.

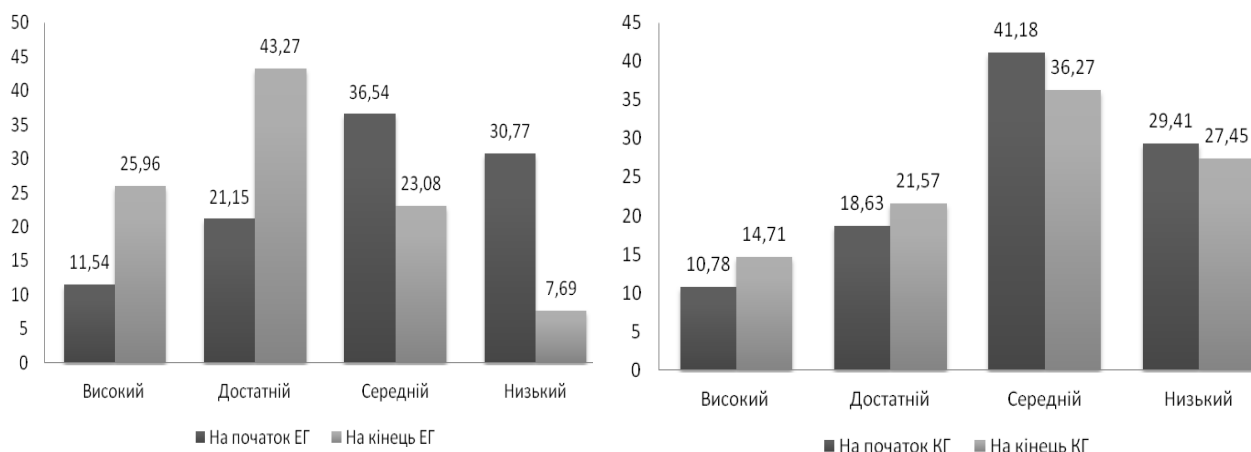

Рис. 3.2.1.1. Рівень сформованої готовності майбутніх соціальних педагогів (ЕГ) до статевого виховання старшокласників за показниками когнітивного компоненту (початок та кінець експерименту)

3.2.1.2. Рівень сформованої готовності майбутніх соціальних педагогів (КГ) до статевого виховання старшокласників за показниками когнітивного компоненту (початок та кінець експерименту)

Табл. 3.5.2 містить результати сформованої готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників за показниками мотиваційного компоненту.

Таблиця 3.5.2

Рівень сформованої готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників за показниками мотиваційного компоненту

Рівні	На початок експерименту				На кінець експерименту			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%
1. Спрямованість майбутніх соціальних педагогів до здійснення СПД								
Високий	11	10,78	15	14,42	14	13,72	25	24,04
Достатній	17	16,67	20	19,23	18	17,65	40	38,46
Середній	44	43,14	42	40,39	41	40,20	34	32,69
Низький	30	29,41	27	25,96	29	28,43	5	4,81
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100
2. Інтерес та усвідомлене бажання здійснювати статево виховання старшокласників								
Високий	10	9,80	12	11,54	13	12,74	23	22,12
Достатній	16	15,69	19	18,27	18	17,65	40	38,46
Середній	42	41,18	40	38,46	39	38,24	32	30,77
Низький	34	33,33	33	31,73	32	31,37	9	
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100

Продовження таблиці 3.5.2

3. Налаштованість на реалізацію стратегічних і тактичних цілей статевого виховання старшокласників								
Високий	6	5,88	9	8,65	12	11,76	21	20,19
Достатній	15	14,71	18	17,31	18	17,65	37	35,58
Середній	37	36,27	36	34,62	43	42,16	30	28,85
Низький	44	43,14	41	39,42	29	28,43	16	15,38
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100
Середні значення для мотиваційного компоненту								
Високий	9	8,82	12	11,54	13	12,74	23	22,12
Достатній	16	15,69	19	18,27	18	17,65	39	37,5
Середній	41	40,20	39	37,5	41	40,20	32	30,77
Низький	36	35,29	34	32,69	30	29,41	10	9,61
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100

Графічно ці результати представлені на діаграмах рис. 3.2.2.1 та 3.2.2.2. Одержані результати показують, що за показниками мотиваційного компоненту у студентів контрольних груп немає різниці в готовності на початок та кінець експерименту, а в студентів експериментальних груп ця різниця складає більш, як у два рази: високий та достатній рівні у КГ – 30,39%, в експериментальних – 59,62%.

Рис. 3.2.2.1. Рівень сформованої готовності майбутніх соціальних педагогів (ЕГ) до статевого виховання старшокласників за показниками мотиваційного компоненту (початок і кінець експерименту)

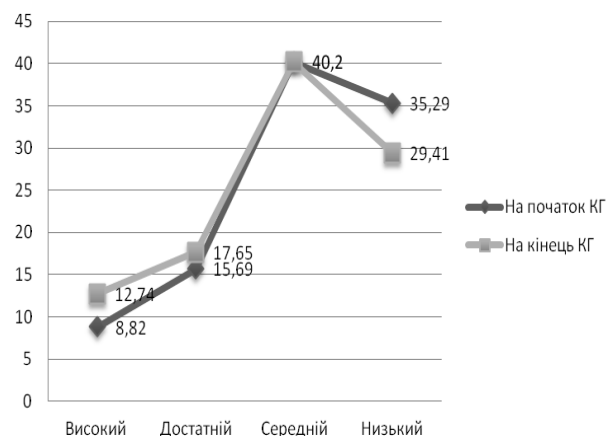

Рис. 3.2.2.2. Рівень сформованої готовності майбутніх соціальних педагогів (КГ) до статевого виховання старшокласників за показниками мотиваційного компоненту (початок та кінець експерименту)

У табл. 3.5.3 представлено результати рівня сформованої готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників за показниками організаційно-комунікативного компоненту.

Таблиця 3.5.3

**Рівень сформованої готовності майбутніх СП до статевого виховання
старшокласників за показниками організаційно-комунікативного компоненту**

1. Оволодіння організаторськими здібностями								
Рівні	На початок експерименту				На кінець експерименту			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%
Високий	20	19,61	20	19,23	22	21,57	38	36,54
Достатній	24	23,53	26	25,00	27	26,47	46	44,23
Середній	37	36,27	33	31,73	35	34,31	17	16,35
Низький	21	20,59	25	24,04	18	17,65	3	2,88
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100
2. Налагодження контактних стосунків із старшокласниками								
Високий	20	19,61	18	17,31	21	20,59	36	34,61
Достатній	23	22,55	24	23,08	25	24,51	46	44,23
Середній	35	34,31	34	32,69	33	32,35	17	16,35
Низький	24	23,53	28	26,92	23	22,55	5	4,81
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100
3. Осмислення труднощів встановлення взаємин із старшокласниками та їхніми батьками								
Високий	18	17,65	18	17,31	20	19,61	37	35,57
Достатній	23	22,55	24	23,08	25	24,51	44	42,31
Середній	34	33,33	34	32,69	32	31,37	18	17,31
Низький	27	26,47	28	26,92	25	24,51	5	4,81
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100
4. Установка на цілеспрямовані дії, комфортність у спілкуванні								
Високий	18	17,65	16	15,39	22	21,57	36	34,62
Достатній	24	23,53	15	14,42	26	25,49	46	44,23
Середній	34	33,33	36	34,62	34	33,33	16	15,38
Низький	26	25,49	37	35,57	20	19,61	6	5,77
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100
5. Усвідомлення основ методики контактної взаємодії								
Високий	16	15,67	13	12,5	18	17,65	29	27,88
Достатній	22	21,57	9	8,65	21	20,59	39	37,50
Середній	32	31,38	42	40,39	33	32,35	23	22,12
Низький	32	31,38	40	38,46	30	29,41	13	12,50
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100
6. Оволодіння навичками діалогічного спілкування								
Високий	16	15,67	11	10,58	17	16,67	28	26,92
Достатній	22	21,57	8	7,69	20	19,61	37	35,57
Середній	32	31,38	55	52,88	32	31,37	23	22,12
Низький	32	31,38	30	28,85	33	32,35	16	15,39
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100
Середні значення для організаційно-комунікативного компоненту								
Високий	18	17,65	16	15,39	20	19,61	34	32,69
Достатній	23	22,55	21	20,19	24	23,53	43	41,35
Середній	34	33,33	39	37,5	33	32,35	19	18,27
Низький	27	26,47	28	26,92	25	24,51	8	7,69
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100

Графічно результати сформованої готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників за організаційно-комунікативним компонентом представлено на рис. 3.3.1.1 та 3.3.1.2.

Вони засвідчують, що високий та достатній рівень готовності МСП до статевого виховання старшокласників за цим компонентом у студентів експериментальних груп на кінець експерименту складає 74,04%, на початок експерименту було 35,58% (різниця – 38,46%), тоді як у контрольних групах ця різниця складає тільки 2,94%, тобто приблизно в 13 разів менша. Очевидно, що таке збагачення організаційно-комунікативних компетенцій майбутніх соціальних педагогів у експериментальних групах відбулося за рахунок більш ефективного засвоєння методики контактної взаємодії та оволодіння навичками діалогічного спілкування.

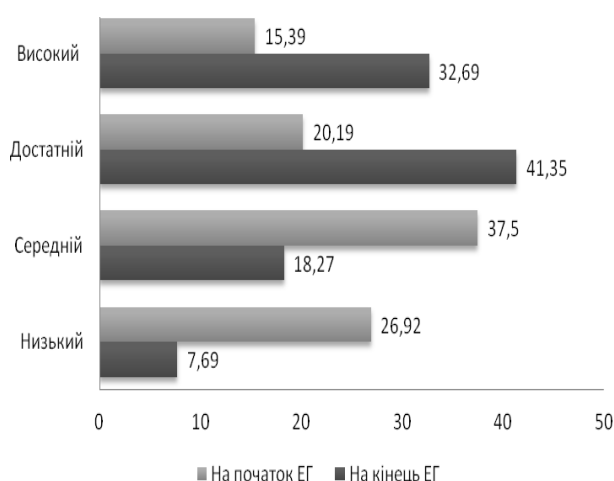

Рис. 3.3.1.1. Рівень сформованої готовності майбутніх соціальних педагогів (ЕГ) до статевого виховання старшокласників за показниками організаційно-комунікативного компоненту (початок і кінець експерименту)

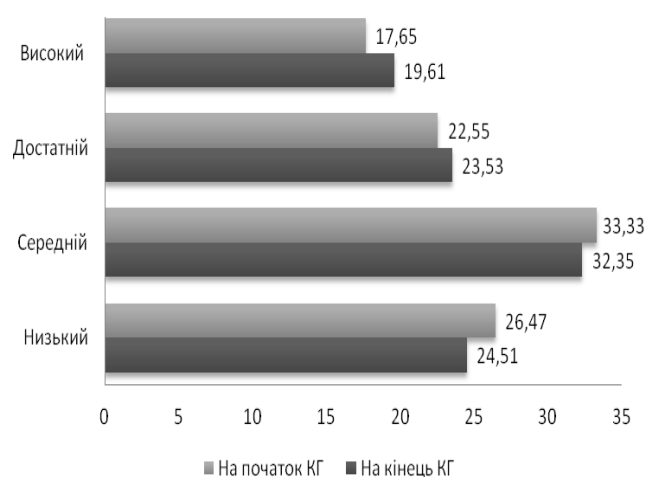

Рис. 3.3.1.2. Рівень сформованої готовності майбутніх соціальних педагогів (КГ) до статевого виховання старшокласників за показниками організаційно-комунікативного компоненту (початок і кінець експерименту)

У табл. 3.5.4 наведено результати формувального етапу експерименту за діяльнісно-технологічним компонентом, що графічно представлено на рис. 3.3.2.1 та рис. 3.2.2.2. За показниками діяльнісно-технологічного компоненту (високий та достатній рівні) на початок та кінець експерименту в студентів ЕГ проявляється різниця в 30,76%, тоді як КГ – тільки 4,9%.

Таблиця 3.5.4

Рівень сформованої готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників за показниками діяльнісно-технологічного компоненту

1. Знання координаційних можливостей діяльності соціального педагога у залученні всіх причетних осіб та організацій до статевого виховання старшокласників								
Рівні	На початок експерименту				На кінець експерименту			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%	К-сть студ.	%
Високий	14	13,72	16	15,38	16	15,69	33	31,73
Достатній	21	20,59	20	19,23	22	21,57	39	37,50
Середній	39	38,24	39	37,50	38	37,25	28	26,92
Низький	38	37,25	29	27,89	26	25,49	4	3,85
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100
2. Знання дольової участі всіх причетних соціальних інституцій до розв'язання проблем статевого виховання старшокласників								
Високий	12	11,77	15	14,42	15	14,71	32	30,77
Достатній	20	19,61	21	20,19	21	20,59	40	38,46
Середній	38	37,25	39	37,50	37	36,27	27	25,96
Низький	32	31,37	29	27,89	29	28,43	5	4,81
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100
3. Трансформація набутих знань у технологію практичної діяльності								
Високий	12	11,76	12	11,54	13	12,74	26	25,00
Достатній	16	15,69	16	15,39	19	18,63	32	30,77
Середній	41	40,20	41	39,43	40	39,22	32	30,77
Низький	33	32,35	25	24,04	30	29,41	14	13,46
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100
4. Аналіз і проектування поетапної координаційної діяльності в процесі статевого виховання старшокласників								
Високий	11	10,78	17	16,34	14	13,72	30	28,85
Достатній	19	18,63	19	18,27	21	20,59	36	34,61
Середній	39	38,24	38	36,54	39	38,24	30	28,85
Низький	33	32,35	30	28,85	28	27,45	8	7,69
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100
5. Володіння уміннями й навичками консультування та засобами корекційного впливу								
Високий	9	8,82	12	11,54	13	12,74	23	22,12
Достатній	16	15,69	12	11,54	19	18,63	31	29,81
Середній	44	43,14	41	39,42	43	42,16	27	25,96
Низький	33	32,35	39	37,50	27	26,47	23	22,11
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100
6. Оволодіння культурою здійснення статевого виховання старшокласників, особливостями ведення документації								
Високий	8	7,84	12	11,54	13	12,74	24	23,08
Достатній	16	15,69	14	13,46	18	17,65	32	30,77
Середній	45	44,12	42	40,38	43	42,16	28	26,92
Низький	33	32,35	36	34,62	28	27,45	20	19,23
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100

Продовження таблиці 3.5.4

Середні значення за показниками діяльнісно-технологічного компоненту								
Високий	11	10,78	14	13,46	14	13,72	28	26,92
Достатній	18	17,65	17	16,35	20	19,61	35	33,65
Середній	41	40,20	40	38,46	40	39,22	32	30,77
Низький	32	31,37	33	31,73	28	27,45	9	8,66
Усього	102	100	104	100	102	100	104	100

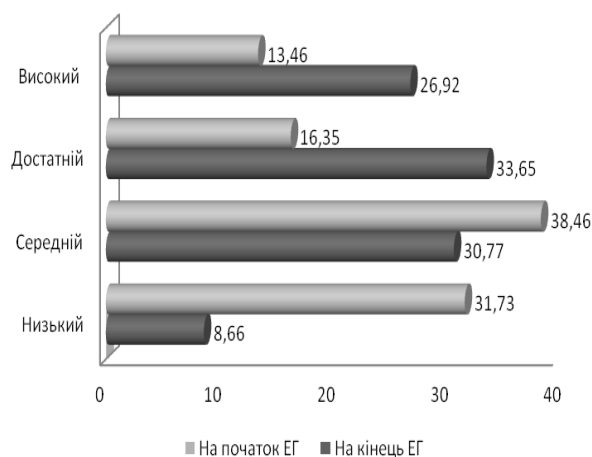

Рис. 3.3.2.1. Рівень сформованої готовності майбутніх соціальних педагогів (ЕГ) до статевих виховання старшокласників за показниками діяльнісно-технологічного компоненту (початок і кінець експерименту)

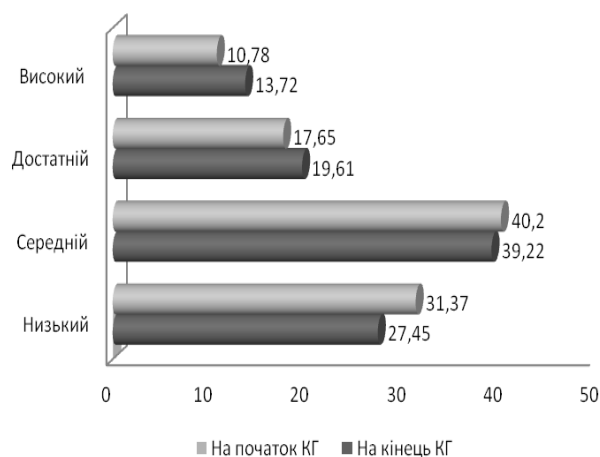

Рис. 3.3.2.2. Рівень сформованої готовності майбутніх соціальних педагогів (КГ) до статевих виховання старшокласників за показниками діяльнісно-технологічного компоненту (початок і кінець експерименту)

За результатами порівняльного аналізу даних констатувального і формувального етапів експерименту в ЕГ та КГ встановлено, що після завершення формувального етапу експерименту 20,19% студентів ЕГ проти 15,69% КГ досягли високого рівня готовності (кількість зросла на 4,5%); у 40,38% студентів ЕГ проти 26,47% КГ – достатній рівень (показник збільшився на 13,91%). Кількість студентів із середнім рівнем показника знизилась на 3,52%, і становить 29,81%; низького рівня знизився відповідно на 14,89%, і становив 9,62% студентів ЕГ проти 24,51% КГ. Зафіксовану динаміку рівнів готовності студентів ЕГ до і після формувального етапу експерименту відображено на рис. 3.4.

Кореляційний аналіз застосовувався до всіх чотирьох компонентів, які відповідно характеризують рівень готовності майбутніх соціальних педагогів

до статевого виховання старшокласників (рис. 3.5). Зафіксовано сильні кореляційні взаємозв'язки між усіма компонентами цієї готовності (подаємо їх у порядку спадання): між мотиваційним та діяльнісно-технологічним – сильний ($r=0,95$; $p<0,05$); між когнітивним і організаційно-комунікативним – сильний ($r=0,95$; $p<0,05$); між когнітивним і мотиваційним – сильний ($r=0,91$; $p<0,05$), між когнітивним і діяльнісно-технологічним – сильний ($r=0,88$; $p<0,05$), між організаційно-комунікативним і діяльнісно-технологічним – сильний ($r=0,79$; $p<0,05$); між мотиваційним та діяльнісно-технологічним – сильний ($r=0,76$; $p<0,05$).

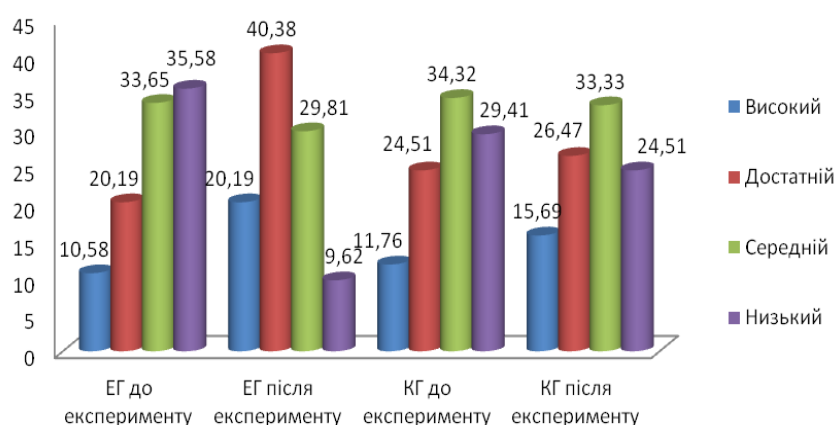

Рис. 3.4. Готовність студентів ЕГ та КГ до статевого виховання старшокласників

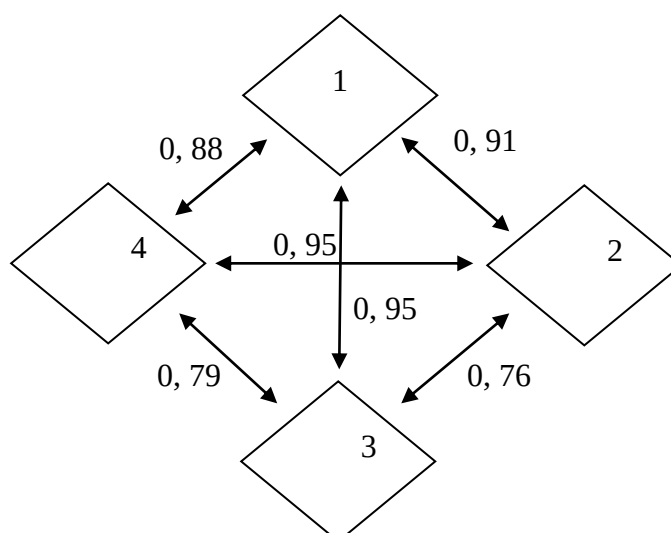

Рис. 3.5. Кореляційні взаємозв'язки між компонентами готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників

Отже, можна стверджувати, що між усіма компонентами готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників виявлено досить сильні взаємозв'язки. Наявність таких взаємозв'язків між компонентами зумовлює доцільність застосування впровадженої нами моделі підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників у контексті впровадження цього проекту в умовах навчально-виховного процесу підготовки майбутніх соціальних педагогів.

Висновки з третього розділу

Для статистичної обробки даних використали ϕ^* -критерій кутового перетворення Фішера. Наведені результати засвідчують про істотні якісні відмінності між рівнями готовності за чотирма компонентами: найбільше значення $\phi^*_{\text{смп}}$ зафіксовано за когнітивним компонентом (4,822), дещо нижчі рівні мотиваційного (4,277), діяльнісно-технологічного (3,975) та організаційно-комунікативного (3,867).

Виявлені результати дослідницько-експериментальної роботи підтвердили реалізацію мети й ефективність організаційно-педагогічних умов, змісту і форм підготовки студентів до статевого виховання старшокласників.

Організаційно-педагогічні умови ефективної підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників висвітлені нами в статтях [40, с. 53–56; 45, с. 81–90; 48; 54, с. 22–28; 56, с. 204–210; 60, с. 17–23; 61, с. 126–128].

ВИСНОВКИ

Результати дослідження засвідчили про розв'язання поставлених завдань, на підставі яких доходимо до таких загальних *висновків*:

1. Встановлено, що проблема підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників недостатньо ґрунтовно представлено в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях.

Розкрито сутність професійної підготовки соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників: це ступеневий процес передачі спеціальних знань, формування відповідних умінь, навичок, професійних цінностей і особистісних якостей майбутнього фахівця. Сукупно вони свідчать про його готовність до статевого виховання старшокласників і охоплюють спеціальні знання з порушеної проблеми – статевого виховання зростаючого покоління; професійну спрямованість на відповідну діяльність; комплекс професійно-важливих особистісних якостей; стійку професійну орієнтацію на розв'язання проблем статевого виховання старшокласників та уміння взаємодіяти з ними; уміння вибирати ефективні технології здійснення означеного напрямку діяльності.

Сформульовано визначення поняття “статеве виховання старшокласників” як двосторонній процес взаємодії соціально-педагогічних працівників із старшокласниками та їхніми батьками, що охоплює комплекс цілеспрямованих, перманентних, послідовних соціальних психолого-педагогічних дій. Вони сприяють усвідомленню старшокласниками механізмів функціонування ціннісно-сміслової регуляції їхньої статевої поведінки, розкриттю й активізації особистісного потенціалу, розширенню соціального досвіду, збагаченню особистісних статевоїх якостей.

2. Визначено основні компоненти – когнітивний, мотиваційний, організаційно-комунікативний та діяльнісно-технологічний – та відповідні для них показники сформованості готовності студентів до статевого

виховання старшокласників. Окреслено рівні готовності майбутніх соціальних педагогів до означеного виду діяльності (високий, достатній, середній, низький) і встановлено, що 7,65% студентів ЕГ перебували на високому рівні за означеними критеріями; 20,29% – достатньому, 31,18% – середньому та 40,88% – на низькому, що підтвердило доцільність цілеспрямованого формування готовності студентів до статевого виховання старшокласників.

3. Розроблено і впроваджено модель підготовки студентів до статевого виховання старшокласників, яка охоплювала взаємодію низки структурних елементів: мети (формування готовності до статевого виховання), завдань (формування компетентностей: діагностично-аналітичних умінь, педагогічної взаємодії зі старшокласниками та батьками; наявність когнітивних, мотиваційних, організаційно-комунікативних та діяльнісно-технологічних компетенцій), модуля взаємодії (працівників закладів освітньої сфери, різновидів психологічних і соціальних служб), технологічних етапів (включення студентів у реальну діяльність зі статевого виховання старшокласників, встановлення контактної взаємодії з ними, збору та аналізу інформації, мотиваційного налаштування старшокласників до педагогічної взаємодії, розробки і впровадження комплексної програми статевого виховання старшокласників – введення спецкурсу, програми підвищення психолого-педагогічної культури батьків старшокласників, індивідуального плану ведення конкретного випадку статевого виховання старшокласників); контролю, оцінки, самооцінки результатів підготовки й готовності до означеного напрямку діяльності.

4. Обґрунтовано організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників: впровадження моделі їхньої підготовки до означеного виду діяльності, збагачення змісту, форм і методів охоплення майбутніми соціальними педагогами практичною підготовкою, корекція професійних умінь і навичок

роботи зі статевого виховання старшокласників; перевірка результативності запровадженої моделі. Змістова складова (спецкурс “Основи статевого виховання старшокласників”, курси “Основи родинних взаємовідносин”, “Основи родинного виховання”), проведення форм і методів роботи зі студентами і старшокласниками (цикл занять: тренінг “Як стати успішним у статевих взаєминах”, тематичний проект “Нормативні засади статевої поведінки людини”, “Школа статевого саморозвитку”, інтерактивні дискусії, ігри “Країна статевої”, “Крок вперед”); завдання різних видів практик (ознайомлювальної – в освітніх навчальних закладах; волонтерської та практики в закладах опікунського типу; організаційно-дозвілєвої – у закладах дитячих оздоровчих і соціальної реабілітації; виробничої практик – у загальноосвітніх закладах і закладах інтернатного типу та соціальної реабілітації); напрями науково-дослідницької та позааудиторної роботи студентів. Змістова складова підготовки забезпечувалася низкою лекційних і практичних занять: “Статева культура особистості як психолого-педагогічний феномен”, “Особливості статевого розвитку і поведінки старшокласників”, “Нормативно-правові документи з питань статевого виховання учнівської молоді” та ін.

На основі зіставлення результатів проведеної експериментальної роботи й одержаних результатів доведено, що впровадження означених організаційно-педагогічних умов підготовки майбутніх соціальних педагогів, зумовили суттєві статистичні зміни в кожному з критеріїв готовності та рівнях сформованості готовності студентів до статевого виховання старшокласників: в ЕГ зафіксовано збільшення числа респондентів з високим і достатнім рівнем за чотирма показниками готовності відповідно з 30,77% до 60,57% (у 2 рази); а також зменшився відсоток респондентів з низьким рівнем з 35,58% до 9,62% (більше у 3,7 рази). Водночас у КГ ці рівні сформованої готовності майже не зазнали змін.

Запропоновані результати дослідження не вичерпують розв’язання усіх

аспектів проблеми підготовки студентів до статевого виховання старшокласників. *Перспективним для подальших наукових досліджень* вбачаємо у: вдосконаленні соціально-педагогічних умов формування готовності студентів до статевого виховання старшокласників; технологізації підготовки соціальних педагогів за означеним напрямом діяльності; психолого-педагогічний супровід статевого виховання дітей різних вікових груп.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. Модернізація освіти: політика і практика / В. Андрущенко // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 3. – С. 12–15.
2. Безпалько О. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / [О. Безпалько, І. Зверєва, Т. Веретенко]; за ред. О. Безпалько. – К. : Акадевидав, 2014. – 312 с.
3. Бех І. Виховання особистості: У 2 кн. : навч.-метод. вид. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – 280 с.; Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – 344 с.
4. Бжинська Ю. Статеве виховання як невід’ємна частина морального виховання / Ю. Бжинська // Рідна школа. – 2001. – № 3. – С. 41.
5. Библер С. Культура. Диалог культур / С. Библер // Вопр. философии. – 1989. – № 6. – С. 31–42.
6. Блауберг И. Становление и сущность системного подхода / И. Блауберг, Э. Юдин. – М. : Наука, 1973. – 270 с.
7. Богданова І. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / І. Богданова. – 2-ге вид., переробл. та доп. – Х. : Бурун Книга, 2011. – 160 с.
8. Богданова І. Технологічний аспект процесу формування професійно-педагогічної компетентності майбутніх соціальних педагогів / І. Богданова // Вісник Черкаського університету. – Черкаси, 2009. – Вип. 144. Педагогічні науки. – С. 11–15.
9. Божович Л. Личность и ее формирование в детском возрасте : психологическое исследование / Л. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 464 с.
10. Бойко А. Сучасні конкуруючі парадигмальні напрями виховання: варіанти вибору / А. Бойко, В. Пашенко // Філософія освіти ХХІ ст.: Проблеми і перспективи : зб. наук. праць. – К., 2000. – Вип. 3. – С. 234–238.
11. Болгаріна В. Ідеал: цінність і духовний вектор / В. Болгаріна, Ю. Терещенко // Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. / за заг. ред. О. Сухомлинської. – К., 1997. – С. 16–19.

12. Бондар Г. Основи статевого виховання : (учнівський всеобуч) / Г. Бондар // Виховна робота в школі. – 2007. – № 1. – С. 49–52.
13. Боришевський М. Виховання у дітей статевої самосвідомості / М. Боришевський // Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини : науково-методичний збірник. – К. : ІЗМН, 1996. – С. 17–24.
14. Борман Р. Родителям о половом воспитании: о подготовке подростков к браку и формированию семьи / Р. Борман, Г.-И. Шиле ; [пер. с нем.]. – М. : Педагогика, 1979. – 77 с.
15. Бочарова В. Профессиональная социальная работа: личностно-ориентированный подход / В. Бочарова. – М. : ИПСР РАО, АСОПиР РФ, 1999. – 184 с.
16. Будник О. Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи до соціально-педагогічної діяльності: теорія і методика : монографія / О. Будник. – Дніпропетровськ : Середняк Т.К., 2014. – 484 с.
17. Бурова-Илиева М. Ценностные ориентации и их роль в формировании личности несовершеннолетних правонарушителей : автореф. дис. ... канд. пед. наук / М. Бурова-Илиева. – М. 1982. – 17 с.
18. Бурцева Ю. Статеве виховання молодших школярів засобами українського фольклору : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.07 – теорія і методика виховання / Ю. Бурцева // Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2006. – 20 с.
19. Бутузова Л. Психологічні особливості особистісних ставлень підлітків до небезпеки ураження віл статевим шляхом : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07 – Педагогічна та вікова психологія / Л. Бутузова. – Одеса, 2004. – 22 с.
20. Вайнола Р. Особистісний розвиток майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки : монографія / Р. Вайнола ; за ред. С. Сисоевої. – Запоріжжя : Хортиц. навч.-реабілітац. багатопроф. центр, 2008. – 460 с.

21. Вайнола Р. Технологізація соціально-педагогічної роботи: теорія та практика : навч. посібник / за ред С. Сисоєвої. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. – 134 с.

22. Варій М. Вікові й статеві особливості емоційної сфери особистості / М. Варій // Психологія особистості : навч. пос. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С. 265–276.

23. Василенко О. Від теорії до практики статевого виховання школярів / О.Василенко // Рідна школа. – 2005. – № 4. – С. 32–36.

24. Васильєв Я. Ситуативний підхід у психології та рівнева структура особистості / Я. Васильєв // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 2. – С. 5–10.

25. Васютинський В. Хлопці і дівчата: статево-рольове виховання у родині / В. Васютинський // Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини : наук.-метод. зб. / за ред. Т. Говорун. – К. : Ін-т змісту і методів навчання, 1996. – 168 с.

26. Васянович Г. Педагогічна етика : навч. посібник / Г. Васянович. – К. : Академвидав, 2011. – 256 с.

27. Ваховський Л. Аксіологія / Л. Ваховський // Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-ге вид. / за заг. ред. І. Зверєвої. – Київ–Сімферополь : Універсум, 2013. – С. 11–13.

28. Ващенко Г. Вибрані педагогічні твори / Г. Ващенко. – Дрогобич : Видавнича фірма “Відродження”, 1997. – 214 с.

29. Выготский Л. Вопросы детской (возрастной) психологии / Л. Выготский // Сборник сочинений. – Т. 4. – М. : Педагогика, 1982. – С. 244–385.

30. Габора Л. Соціально-педагогічні умови профілактики віл/сніду серед старшокласників : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 „Соціальна педагогіка / Л. Габора. – К., 2010. – 21 с.

31. Галецька І. Індивідуальні цінності та сексуальна поведінка студентської молоді / І. Галецька // Проблеми освіти. – 2006. – Вип. 48. – С. 167–172.
32. Галагузова М. Методика и технология работы социального педагога / М. Галагузова, Л. Мардахаев. – М. : Академия, 2006. – 192 с.
33. Гаубас С. Особливості статевого виховання дітей різного віку в сучасних умовах / С. Гаубас // Все для вчителя. – 2006. – № 1-2. – С. 22–25.
34. Главацька О. Проблема підготовки майбутніх учителів до статевого виховання учнів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / О. Главацька. – Тернопіль, 2000. – 20 с.
35. Главацька О. Психолого-педагогічні аспекти підготовки батьків до статевого виховання дітей / О. Главацька // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка. – Тернопіль, 2005. – № 3. – С. 70–75.
36. Говорун Т. Батькам про статеve виховання дітей / Т. Говорун, О. Шарган. – К. : Радянська школа, 1990. – 160 с.
37. Говорун Т. Соціалізація статі та сексуальності : монографія / Т. Говорун. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2001. – 240 с.
38. Говорун Т. Стать та сексуальність: психологічний ракурс : навч. посіб. / Т. Говорун, О. Кікінежді. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 1999. – 384 с.
39. Головач Л. Антон Макаренко про статеve виховання дітей / Л. Головач // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. Вип. 26–27. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 29–35.
40. Головач Л. Вплив батьківської сім’ї на становлення гендерної ідентичності підлітків / Л. Головач // Формування гендерної культури молоді: проблеми та перспективи : збірник матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф., 30–31 жовтня 2003 р. – Тернопіль : Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2003. – С. 53–56.

41. Головач Л. Гендерна ідентичність підлітків / Л. Головач // Гендерна освіта – ресурс розвитку паритетної демократії : збірник матеріалів наук.-практ. конф., 27-29 квітня 2011 р., м. Тернопіль. – К., 2011. – С. 649–650.

42. Головач Л. Етнопедагогічні ідеї формування статевої культури особистості / Л. Головач // Українська етнопедагогіка у контексті розвитку сучасних теорій виховання та навчання / за ред. Н. Лисенко. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 154–157.

43. Головач Л. Методика виявлення рівня сексуальної зорієнтованості і статевої культури старшокласників / Л. Головач // Виявлення ціннісних орієнтацій учнівської молоді / за ред. Р. Скульського і В. Костіва. – Івано-Франківськ, 1997. – С. 86–94.

44. Головач Л. Методика виявлення рівня сексуальної культури особи (на основі технології “Кваліметричний профіль”) / Л. Головач // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. Вип. 41. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 78–83.

45. Головач Л. Методичні матеріали з питань формування статевої культури школярів / М. Марунчак, Л. Головач // Формування правової культури школярів / уклад. З. Болюк, В. Костів. – Івано-Франківськ, 1998. – С. 81–90.

46. Головач Л. М. Стельмахович про статеве виховання дітей у сім’ї та школі / Л. Головач, С. Недільський // Сподвижник української етнопедагогіки : на пошану дійсного члена АПН України Мирослава Стельмаховича. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 154–157.

47. Головач Л. Народознавчі ідеї з проблем статевого виховання / Л. Головач // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. Вип. 28–29. – Івано-Франківськ, 2009. – С. 28–33.

48. Головач Л. Основи статевого виховання старшокласників : методичні рекомендації / Л. Головач ; за ред. В. Костіва. – Івано-Франківськ : Приватний підприємець Бойчук А.Б., 2014. – 128 с.

49. Головач Л. Особливості прояву сексуального насильства у сім'ї / Л. Головач // Дитинство без насильства : суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей : збірник матеріалів Міжнародної наук.-практ. конф. / за заг. ред. О. Кікінежді. – Тернопіль : Стереарт, 2014. – С. 299–302.

50. Головач Л. Особливості формування статевої культури сім'янина / Л. Головач // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. Вип. 22–23. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 150–153.

51. Головач Л. Показники і критерії статево-сексуальної культури старшокласників / Л. Головач // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. Вип. 47. – Івано-Франківськ, 2013. – С. 143–149.

52. Головач Л. Порівняльний аналіз структурних елементів гендерної, статевої та сексуальної культур особистості / Л. Головач // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. Вип. 51. – Івано-Франківськ, 2014. – С. 88–94.

53. Головач Л. Соціалізація та адаптація підлітків: гендерний аспект / Л. Головач // Гендерні проблеми в умовах глобалізації: українські реалії та перспективи : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., 19 берез. 2010 р. – Тернопіль, 2010. – С. 139–141.

54. Головач Л. Статева культура особи як інтегральна системна властивість: концептуальний підхід / Л. Головач // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 2000. – № 4. – С. 22–28.

55. Головач Л. Традиції дошлюбного спілкування українців / В. Костів, Л. Головач // Традиції виховання у світовій народній педагогіці : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (6-8 червня 1995 р., м. Рівне) ; за ред. П. Ігнатенка ; в 2 ч. – Рівне, 1995. – Ч. 2. – С. 175–178.

56. Головач Л. Формування емоційно-інтимної готовності молоді до сімейного життя з використанням християнських родинних цінностей / Л. Головач // Формування релігійної культури дітей і молоді : матеріали

конференції. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ ПНУ імені Василя Стефаника, 2007. – С. 204–210.

57. Головач Л. Формування емоційної культури школярів / Н. Облогіна, Л. Головач // Збірник наукових праць : філософія, соціологія, психологія. – Вип. 5, ч. 2. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – С. 145–148.

58. Головач Л. Формування статевої культури молоді на початку ХХ ст. / Л. Головач, М. Соя // Ідеї народної та наукової педагогіки у вихованні дітей та молоді : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції, м. Івано-Франківськ, 4-5 листопада 1999 р. / за заг. ред. Р. Скульського. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 254–258.

59. Головач Л. Формування статевої культури сім'янина в національній школі / Л. Головач // Українознавство у педагогічному процесі освітніх установ : збірник статей / за ред. Р. Скульського, В. Костіва. – Івано-Франківськ, 1997. – С. 389–393.

60. Головач Л. Формування статевої культури старшокласників / Л. Головач // The caucasus. Economic and social analysis journal of southern caucasus. – Tbilisi : Representation of Azerbaijan International Diaspora Center in Georgia, 2016. – Vol. 13, iss. 3. – С. 17–23.

61. Головач Л. Шляхи формування статевої культури учнівської молоді / Л. Головач // Українське народознавство і проблеми виховання учнів : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (10-12 жовтня 1995 р., м. Івано-Франківськ) : у 2-х ч. – Ч. 2. ; за ред. В. Костіва. – Івано-Франківськ, 1995. – С. 126–128.

62. Гончаренко М. Валеологічні аспекти формування здоров'я у сучасному освітньому процесі / М. Гончаренко, В. Новикова // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – 2006. – № 12. – С. 39–43.

63. Греко-католицький церковний календар. 1992. – Крехів, 1992. – 184 с.

64. Григолава В. Контрастная иллюзия. Установка и бессознательное / В. Григолава. – Тбилиси : Мецниереба, 1987. – 208 с.

65. Гридковець Л. Формування психосексуальної культури студентської молоді 17-19 років : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Л. Гридковець. – К., 2004. – 278 с.

66. Гурлева Т. Відхилення у статевій поведінці підлітків: їх особливості та причини / Т. Гурлева // Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини : наук.-метод. зб. / за ред. Т. Говорун. – К. : ІЗМН, 1996. – С. 35–51.

67. Гусак Н. Підготовка юнаків-старшокласників до виконання соціальних ролей чоловіка та батька : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 “Соціальна педагогіка” / Н. Гусак. – Луганськ, 2005. – 20 с.

68. Даценко І. Інноваційні технології у професійній діяльності польських учителів на заняттях з предмету “Виховання до життя в сім’ї” / І. Даценко // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка. – Тернопіль, 2007. – № 2. – С. 121–126.

69. Даценко І. Польський досвід підготовки молоді до сімейного життя : реком. для студ. та викл. пед. навч. закл. / І. Даценко. – Тернопіль : ТНПУ, 2008. – 32 с.

70. Даценко І. Підготовка школярів до сімейного життя / І. Даценко // Статева соціалізація та підготовка учнівської молоді до сімейного життя у педагогіці та шкільній практиці зарубіжних країн : монографія / [за ред. В. Кравця]. – Тернопіль : Астон, 2009. – С. 152–171.

71. Джафарова В. Статеві стосунки підлітків: причини та наслідки / В. Джафарова // Біологія. Шкільний світ. – 2009. – № 5. – С. 26–27.

72. Дробна Н. Підлітки проти Сніду : урок-тренінг, 8-й клас / Н. Дробна // Здоров’я та фізична культура. – 2007. – № 15 (75). – С. 10–11.

73. Дьоміна Г. Розвиток особистісної зрілості старшокласників щодо подружнього життя : автореф. дис. ... канд. псих. наук : спец. 19.00.07 / Г. Дьоміна. – К., 2008. – 23 с.

74. Эльконин Д. К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте / Д. Эльконин // Вопросы психологии. – 1971. – № 4. – С. 6–20.

75. Євтух М. Педагогічна діяльність / М. Євтух // Енциклопедія освіти / В. Кремень (голов.ред.). – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 439–441.

76. Ерофеева М. Педагогические основы подготовки будущих учителей к гендерно-половому воспитанию школьников / М. Ерофеева // Российский научный журнал. – 2012. – № 27. – С. 148–155.

77. Завацька Л. Технології професійної діяльності соціального педагога : навч. посіб. / Л. Завацька. – К. : Видавничий Дім “Слово”, 2008. – 240 с.

78. Зайцева О. Проблеми сучасної гендерної політики та виховання статевоорольової поведінки дошкільників / О. Зайцева // Педагогічні науки. – 2013. – Вип. 23. – С. 107–113.

79. Закон України “Про вищу освіту”: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 20 січня 2015 року (офіц. текст) – К. : Паливода А.В., 2015. – 100 с.

80. Закоркина Н. Влияние полового воспитания девочек-подростков на их репродуктивное здоровье / Н. Закоркина, И. Банюшевич // Врач. – 2012. – № 8. – С. 81–84.

81. Залкинд А. Двенадцать половых заповедей революционного пролетариата / А. Залкинд // Философия любви : В 2-х т. – М., 1990. – Т. 2. – С. 343–349.

82. Зверєва І. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / І. Зверєва. – К., 1999. – 27 с.

83. Зязюн І. Культура / І. Зязюн // Енциклопедія освіти / В. Кремень (голов.ред.). – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 439–441.

84. Ильин В. Формирование личности школьника (целостный процесс) / В. Ильин. – М. : Педагогика, 1984. – 144 с.
85. Ильин Е. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Е. Ильин. – СПб., 2002. – 396 с.
86. Ирхин Ю. Социология культуры : учебник / Ю. Ирхин. – М. : Экзамен, 2006. – 527 с.
87. Исаев Д. Половое воспитание детей / Д. Исаев, В. Каган. – Л., 1988. – 160 с.
88. Каган В. Воспитателю о сексологии / В. Каган. – М. : Педагогика, 1991. – 254 с.
89. Капська А. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями : посібник / А. Капська, Н. Олексюк, С. Калаур, З. Фалинська. – Тернопіль : Астон, 2010. – 304 с.
90. Капська А. Соціальний супровід різних категорій сімей : навч. посіб. / А. Капська, І. Пеша. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 232 с.
91. Капська А. Ступенева система професійної підготовки фахівців соціально-педагогічної сфери / А. Капська // Науковий часопис : зб. ст. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – Сер. 11. – С. 19–29.
92. Карам А. Сексуальное воспитание подростков и проблемы полового просвещения / А. Карам // Известия Алтайского государственного университета. – 2012. – № 2. – С. 208–210.
93. Карпенко З. Аксіологічна психологія особистості / З. Карпенко. – Івано-Франківськ. : Лілея-НВ, 2009. – 512 с.
94. Карпенко З. Хронотопні режими функціонування ціннісно-сміслової свідомості / З. Карпенко // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. – Івано-Франківськ, 1998. – Вип. 1. – С. 128–133.
95. Карпенко О. Професійна підготовка соціальних працівників в умовах університетської освіти: науково-методичний та організаційно-технологічний

аспекти : монографія / О. Карпенко ; за ред. С. Харченка. – Дрогобич : Коло, 2007 – 374 с.

96. Карпушевська Р. Модель виховання статевої культури у старшокласників шкіл-інтернатів [Електронний ресурс] / Р. Карпушевська. – Режим доступу : lib.iitta.gov.ua/2470/1/16_pdf.

97. Карпушевська Л. Стан вихованості статевої культури старшокласників шкіл-інтернатів // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2011 рік / [За ред. О. Сухомлинської, І. Бека, Г. Пустовіта, О. Мельника ; літ. ред. І. Білоцерківець]. – Івано-Франківськ : Типовіт, 2012. – Вип. 2. – С. 281–284.

98. Киричук О. Значення для сучасної школи ідей А. Макаренка про підготовку молоді до сімейного життя / О. Киричук, Д. Дмитренко // Психологія : респ. наук.-метод. зб. / Редкол. Л. Проколієнко та ін. - К. : Рад. школа, 1988. – Вип. 30. – С. 100–101.

99. Кікінежді О. Гендерне виховання змалку / О. Кікінежді // Дошкільне виховання. – 2006. – № 2. – С. 3–6.

100. Кікінеджі О. Проблема формування гендерної компетенції майбутніх педагогів (з досвіду роботи Центру гендерних студій ТНПУ ім. В. Гнатюка) / О. Кікінеджі, О. Кізь, С. Вихор // Професійні компетенції та компетентності вчителя : матеріали регіон. наук.-практ. семінару, 28-29 листоп. 2006 р. – Тернопіль, 2006. – С. 29–31.

101. Кічук Н. Компетентність саморозвитку майбутнього фахівця: особистісно орієнтовані технології формування у вищій школі / Н. Кічук // Науковий вісник Миколаївського державного університету. – Вип. 12. Педагогічні науки : зб. наук. пр. – Т. 1. – 2006. – С. 80–87.

102. Ковалев С. Подготовка старшоклассников к семейной жизни / С. Ковалев. – М. : Просвещение, 1991. – 143 с.

103. Ковальчук І. Статеворольова соціалізація учнів : монографія / І. Ковальчук. – Луганськ : Альма-матер, 2007. – 216 с.
104. Ковальчук І. Формування готовності майбутніх педагогів до статево-рольової соціалізації учнів : автореферат дис. ... канд. пед. наук / І. Ковальчук. – Луганськ, 2004. – 20 с.
105. Ковальчук Л. Гендерне виховання учнівської молоді в Німеччині : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / Л. Ковальчук. – Тернопіль, 2008. – 20 с.
106. Ковальчук Л. Теорія і практика виховання дітей із неповних сімей (20-30-х роках XX сторіччя) : дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Науково-методичний центр “Українська етнопедагогіка і народознавство” АПН і Прикарпатського ун-ту ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 1998. – 187 с.
107. Ковбас Б. Виявлення готовності майбутніх виховників до педагогічної взаємодії з дитячими громадськими об’єднаннями / Б. Ковбас, В. Костів. – Івано-Франківськ, 1997. – 80 с.
108. Ковбас Б. Родинна педагогіка : В 3-х т. – Т. 2: Основи родинного виховання / Б. Ковбас, В. Костів. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2006. – 288 с.
109. Кон И. Подростковая сексуальность на пороге XXI века / И. Кон // Світло. – 2003. – № 2. – С. 37–44.
110. Кон И. Психология старшеклассника: пособие для учителей / И. Кон. – М. : Просвещение, 1980. – 192 с.
111. Концепція, зміст і методи навчання здорового способу життя в контексті профілактики ВІЛ/СНІД/ІПСШ // Інфосвіт. – 2004. – № 3 (груд.) – С. 1–8.
112. Корнят В. Робота практичного психолога з батьками : навч. посіб. / В. Корнят, Д. Бородій. – Львів : «Растр-7», 2015 – 330 с.

113. Корчова Г. Соціально-педагогічні передумови виникнення статевих девіацій старшокласників / Г. Корчова // Рідна школа. – 2004. – № 7–8. – С. 12–13.

114. Корчова Г. Соціально-педагогічні умови профілактики статевих девіацій старшокласників : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Г. Корчова. – К. : Хай-Тек Прес, 2007. – 160 с.

115. Костів В. Методологічні засади формування базової культури особистості / В. Костів // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – Івано-Франківськ, 2002. – Вип. 3. – С. 3–18.

116. Костів В. Методологічні основи вивчення моральної вихованості особи / В. Костів // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : Вид-во “Плай” Прикарпатського ун-ту, 1996. – Ч. 1. – С. 26–37.

117. Костів В. Методологічні основи побудови концепції особистісного розвитку / В. Костів // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : Вид-во “Плай” Прикарпатського ун-ту, 2000. – Вип. 5. – Ч. 1. – С. 48–54.

118. Костів В. Моральна культура особистості школяра : монографія / В. Костів. – Івано-Франківськ : Видавець “Підприємець Костів В.В.”, 2008. – 320 с.

119. Костів В. Формування громадянської культури особистості (культурологічно-синергетичний підхід) : монографія / В. Костів. – Івано-Франківськ, 2015. – 432 с.

120. Костів В. Формування емоційно-інтимної культури сім'янина / В. Костів // Народньо-педагогічні ідеї минулого у формуванні сучасного сім'янина. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 85–100, 185–189.

121. Кравець В. Гендерна педагогіка : навчальний посібник / В. Кравець. – Тернопіль : Джура, 2003. – 416 с.

122. Кравець В. Гендерна проблематика в українській педагогіці ХХ століття / В. Кравець // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка. – Тернопіль, 2007. – № 9. – С. 169–179.

123. Кравець В. Історія гендерної педагогіки : навчальний посібник / В. Кравець. – Тернопіль : Джура, 2005. – 440 с.

124. Кравець В. Підготовка учнівської молоді до виконання батьківських ролей: гендерний аспект / В. Кравець // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка. – 2003. – № 4. – С. 33–45.

125. Кравець В. Психологія сімейного життя : навчальний посібник / В. Кравець. – Тернопіль, 1995. – 696 с.

126. Кравець В. Статева соціалізація дітей і підлітків: закономірності та гендерні особливості : монографія / В. Кравець. – Тернопіль : ТНПУ, 2008. – 416 с.

127. Кравець В. Психолого-педагогічні основи підготовки школярів до сімейного життя / В. Кравець. – Тернопіль : Богдан, 1997. – 180 с.

128. Кравець В. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді / В. Кравець. – К. : Київська правда, 2000. – 688 с.

129. Кравченко К. Питання свободи вибору та відповідальності особистості в контексті статевого виховання / К. Кравченко // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Сер. Педагогічні науки. – Полтава, 2005. – Вип. 6 (45). – С. 208–212.

130. Кравченко Т. Статеве виховання школярів у вітчизняній педагогічній теорії та практиці : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки / Т. Кравченко ; КДПУ ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2009. – 20 с.

131. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – СПб.; М. : Питер, 2002. – 646 с.

132. Краснова Н. Технології за функціональними напрямками діяльності соціального педагога / Н. Краснова // Пед. науки. – 2015. – Вип. 67. – С. 446–450.

133. Кремень В. Освітнянський простір і соціальна робота в Україні : сучасна парадигма взаємодії / В. Кремень // Особливості соціальної молодіжної політики в Україні та ФРН на сучасному етапі : наук. зб. / редкол. : А. Кудряченко (відп. ред.) [та ін.]. – К. : МАУП, 2004. – С. 31–38.

134. Кузнецова О. Статеве виховання як педагогічна проблема / О. Кузнецова // Науковий вісник ПДПУ ім. К.Д. Ушинського : збірник наукових праць. – Одеса, 2002. – Вип. 4–8. – С. 66–73.

135. Кузнецова О. Статеве виховання школярів : навч. посібник / О. Кузнецова. – Миколаїв : Вид-во “ІЛІОН”, 2004. – 176 с.

136. Кузьмин В. Принцип системности в теории и методологии К. Маркса. – [3-е изд., доп.] / В. Кузьмин. – М. : Политиздат, 1986. – 399 с.

137. Курило В. Інноваційні процеси в освітніх системах / В. Курило // Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2000. – № 1. – С. 138–141.

138. Лактіонова Г. Соціальний супровід/соціальне супроводження / Г. Лактіонова // Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-ге вид. / За заг. ред. І. Зверєвої. – К.-Сімферополь : Універсум, 2013. – С. 184–185.

139. Левин К. Динамическая психология : Избранные труды / К. Левин ; под общ. ред. Д. Леонтьева и Е. Патяевой. – М. : Смысл, 2001. – 253 с.

140. Легенький Г. Культурологія виховання / Г. Легенький, Ю. Легенький // Барви творчості : наук.-метод. зб. / за ред. І. Єрмакова. – К., 1995. – С. 227–231.

141. Леонтьев А. Деятельность. Сознание. Личность / А. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.

142. Лисенко Н. Підготовка майбутніх педагогів до використання етнопедагогіки в сучасному інтеркультурному просторі / Н. Лисенко // Освітній простір України. – 2014. – № 2/11 (3). – С. 50–57.

143. Лисенко Н. Соціально-педагогічні основи полікультурної освіти сучасної дитини: ДНЗ – Родина – Суспільство / Н. Лисенко // Освітній простір України. – 2014. – № 1 (10). – С. 49–56.

144. Лукашевич М. Інноваційні соціальні технології професійного самовизначення особистості : [навч. посібник] / М. Лукашевич, Л. Бондарчук. – К. : ІПК ДСЗУ, 2005. – 144 с.

145. Лукашук-Федик С. Репродуктивна культура особистості : навч. посібник / С. Лукашук-Федик. – Тернопіль : Астон, 2004. – 176 с.

146. Луцак С. Домінанта як ментальне осердя художньо-естетичного процесу (на матеріалі української літератури межі ХІХ – ХХ століть) : монографія / С. Луцак ; наук. ред. Р. Гром'як. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2010. – 400 с.

147. Луценко В. Морально-статеве виховання / В. Луценко // Дошкільне виховання. – 2008. – № 8. – С. 14–16.

148. Лютак О. Любов і стосунки між статями: теоретичний аспект аналізу / О. Лютак // Загальнодержавна науково-популярна газета “Психологія”. – Донецьк, 2002. – С. 20–22.

149. Ляун А. Любов, подружжя, статевість – прорив у ХХ-му столітті / А. Ляун // Центр Філософських Студій. – Львів : Вид.-во ЛБА, 2000. – С. 12–16.

150. Макаренко А. Из очерка “Книга для родителей” / А. Макаренко // Педагогические сочинения: В 8-ми т. – М. : Педагогика, 1985. – Т. 5. – С. 250–261.

151. Макаренко А. Книга для родителей / А. Макаренко // Педагогические сочинения : В 8-ми т. – М. : Педагогика, 1985. – Т. 5. – С. 11, 153–178.

152. Макаренко А. Лекции о воспитании детей / А. Макаренко // Педагогические сочинения: В 8-ми т. – М. : Педагогика, 1984. – Т. 4. – С. 102–108.

153. Макаренко А. О “Книге для родителей” / А. Макаренко // Педагогические сочинения: В 8-ми т. – М. : Педагогика, 1986. – Т. 7. – С. 148, 154–155.

154. Макаренко А. Подготовительные материалы к первому и последующим томам “Книги для родителей” / А. Макаренко // Педагогические сочинения: В 8-ми т. – М. : Педагогика, 1985. – Т. 5. – С. 262–280.

155. Макаренко А. Статеве виховання / А. Макаренко // Книга для батьків. – К. : Рад. школа, 1980. – С. 304–312.

156. Макаренко А. Фрагменты отдельных глав первого тома “Книги для родителей” и варианты текста / А. Макаренко // Педагогические сочинения: В 8-ми т. – М. : Педагогика, 1985. – Т. 5. – С. 245–246.

157. Малько А. Методологічні засади соціальної педагогіки : соціокультурний аспект / А. Малько // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – 2001. – № 1. – С. 16–21.

158. Малькова М. Формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до взаємодії з девіантними підлітками : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 „Соціальна педагогіка / М. Малькова. – Луганськ, 2006. – 20 с.

159. Мамонтова М. Квалиметрический подход к моделированию оценки качества академической подготовки студентов / М. Мамонтова // Успехи современного естествознания. – 2007. – № 12. – С. 141–142.

160. Маргулян І. Питання статевого виховання дітей : батьківський лекторій / І. Маргулян // Психолог. Шкільний світ. – 2008. – № 11. – С. 10–16.

161. Маркова М. Основи формування відповідальної безпечної сексуальної поведінки як базової стратегії статевого виховання молоді в

Україні / А. Маркова, Н. Степанова // Український медичний альманах. – 2005. – Т. 8, № 4 (додаток). – С. 129–135.

162. Марусинець М. Система формування професійної рефлексії майбутніх учителів початкових класів : автореф. дис ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / М. Марусинець . – К. : Б.в., 2012 . – 39 с.

163. Марченко Т. Потребность как социальное явление / Т. Марченко. – М. : Высшая школа, 1990. – 128 с.

164. Маслоу А. Психология бытия / А. Маслоу ; [пер. с англ.]. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 1997. – 304 с.

165. Мацевко Н. Статеве виховання як найважливіший чинник формування репродуктивного здоров'я / Н. Мацевко // Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації : матеріали III Всеукр. наук. конф., 15 лист. 2007 р. – Тернопіль, 2007. – С. 98–99.

166. Мачуська І. Формування культури міжособистісного спілкування старшокласників у їх підготовці до сімейного життя : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 „Теорія і методика виховання / І. Мачуська. – К., 2004. – 20 с.

167. Мезеря І. Актуальні проблеми статевого виховання на сучасному етапі / І. Мезеря. – Луганськ : Знання, 2003. – 64 с.

168. Мезеря И. Культура отношений полов и воспитание личности семьянина / И. Мезеря. – Луганск : Альма-матер, 2003. – 304 с.

169. Мезеря І. Статеве виховання й сексуальна просвіта учнів у контексті статевої соціалізації / І. Мезеря // Тернопільський держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Наукові записки. – Тернопіль, 2000. – № 4. – С. 62–65.

170. Михайлишин Г. Аксіозмістовні аспекти гуманізму на сучасному етапі розвитку людства / Г. Михайлишин // Мультиверсум. Філософський альманах: [зб. наук. пр.] / [гол. ред. В. Лях]. – К., 2012. – Вип. 8. – С. 105–117.

171. Михайлишин Г. Діагностика компетентнісного підходу в сучасній освіті / Г. Михайлишин // Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць. – К. : ВІР УАН, 2012. – Вип. 65. – С. 428–435.

172. Міжгалузева комплексна програма „Здоров’я нації на 2002-2011 роки від 10 січня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.health.gov.ua>

173. Міщик Л. Теорія і практика професійної підготовки соціального педагога : монографія / Л. Міщик ; МОНМС України, Глух. нац. пед. ун-т ім. О. Довженка. – Глухів : РВВ ГНПУ ім. О. Довженка, 2011. – 115 с.

174. Можейко Л. Половое воспитание – основа профилактики репродуктивных нарушений / Л. Можейко // Репродуктивное здоровье в Беларуси. – 2010. – № 6. – С. 121–124.

175. Моргун В. Психодіагностичне дослідження мотивації кохання / В. Моргун // Постметодика. – Полтава, 2007. – № 1. – С. 50–56.

176. Мороз Л. Вплив батьків на формування ціннісних орієнтацій у сфері міжстатевих взаємин / Л. Мороз // Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини: Науково-методичний збірник / За ред. Т.В. Говорун. – К. : Ін-т змісту та методів навчання, 1996. – 168 с.

177. Москаленко В. Социализация личности : философський аспект / В. Москаленко. – К. : Вища школа, 1986. – 200 с.

178. Москвичов С. Фактор мотивації в управлінні діяльністю та поведінкою : автореф. дис. ... докт. психол. наук / С. Москвичов. – К., 1995. – 48 с.

179. Москвіна В. Ціннісно-сміслові установки як фактор регуляції індивідуальності інтелекту : автореф. дис. ... канд. психол. наук / В. Москвіна. – К., 1994. – 20 с.

180. Мудрик А. О полоролевом (гендерном) подходе в социальном воспитании / А. Мудрик // Народное образование. – 2007. – № 5. – С. 175–181.

181. Мудрык А. Социальная педагогика : учеб. пособие для студ. пед. вузов / А. Мудрык. – М. : Академия, 2002. – 194 с.

182. Нагорна А. Репродуктивне здоров'я та статеве виховання молоді : монографія / А. Нагорна. – К., 2004. – 356 с.

183. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті // Бюлетень: програма підтримки вироблення стратегії реформування освіти. – 2001. – № 1. – С. 13–22.

184. Національна програма патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства від 15 вересня 1999 р., №1697 // Офіційний вісник України. – К., 1999. – № 37 (1 жовтня). – С. 33–46.

185. Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015-2020 років. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://healthsag.org.ua/wp-content/uploads/2014/11/Strategiya_UKR.pdf.

186. Новий тлумачний словник української мови: У 3-х т. – [вид 2-ге, випр.] / Уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 2001. – Т. 1. – 928 с.; Т. 2. – 928 с.; Т. 3. – 864 с.

187. Новикова Л. Педагогика воспитания: избранные педагогические труды / Л. Новикова ; под ред. Н. Селивановой, А. Мудрика; сост. Е. Соколова. – М. : ООО “ПЕР СЭ”, 2010. – 335 с.

188. Новітні підходи до формування у дітей та підлітків психо-сексуальної культури / Упоряд. С. Карсканова, Т. Сливінська. – Миколаїв : Принт-Експрес, 2007. – 79 с.

189. Нойхауз Н. Ценности христианской демократии / Н. Нойхауз, Х. Лангес. – Чх. : PRAG 3, 2006. – 192 с.

190. Овсиенко И. Подготовка будущего учителя к нравственно-половому воспитанию школьников : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / И. Овсиенко. – Калуга, 2003. – 122 с.

191. Олійник Л. До проблеми родинного та суспільного статевого виховання дітей / Л. Олійник // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – № 12. – С. 66–71.

192. Олійник Л. Статеве виховання : навчальний посібник з питань здійснення статевого виховання дітей від народження до юнацького віку / Л. Олійник. – Миколаїв : ПП “Принт-Експрес”, 2009. – 112 с.

193. Омельченко С. Взаємодія соціальних інститутів суспільства у формуванні здорового способу життя дітей та підлітків : монографія / С. Омельченко. – Луганськ : Альма-матер, 2007. – 352 с.

194. Орбан-Лембрик Л. Соціалізація старшокласників / Л. Орбан-Лембрик // Соціальна психологія : підручник: У 2 кн. Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2010. – С. 168–177.

195. Оржеховська В. Педагогіка здорового способу життя / В. Оржеховська // Основи здоров'я та фізична культура. – 2007. – № 4. – С. 20–22.

196. Основи здоров'я : програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5 – 9-ті класи. – К. : Ірпінь, 2005. – 41 с.

197. Основи статевого виховання : методичні рекомендації / Автор-упорядник О. Протас. – Івано-Франківськ, 2013. – 64 с.

198. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція : метод. посіб. для виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми : 8 клас ; наук. кер. та ред. І. Зверєвої та Ж. Петрович. – К. : ТОВ «Основа», 2012. – 168 с.

199. Осторожно: любовь! / сост. Т. Заводова. – Минск : Красико-Принт, 2005. – 128 с.

200. Палихата О. Фізичні вправи як регулятор процесу статевого дозрівання / О. Палихата // Наукові записи ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка. – Тернопіль, 2004. – № 6. – С. 133–137.

201. Паничок Т. Особливості статевого виховання як невід'ємної частини дошлюбного виховання у ФРН / Т. Паничок // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка. – Тернопіль, 2006. – № 6. – С. 139–143.

202. Паничок Т. Статеве виховання як актуальна соціо-педагогічна проблема в Німеччині на початку ХХ століття та за часів існування ФРН і НДР / Т. Паничок // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка. – Тернопіль, 2006. – № 7. – С. 177–184.

203. Парфанович І. Взаємообумовленність характеру міжстатевих стосунків та девіантної поведінки дівчат / І. Парфанович // Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації : матеріали IV Всеукр. наук. конф., 17 груд. 2008 р. – Тернопіль, 2008. – С. 176–179.

204. Петренко О. В.О. Сухомлинський про виховання відповідального батьківства: гендерний аспект / О. Б. Петренко // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка. Сер. Педагогічні науки. – Полтава, 2005. – Вип. 5 (44). – С. 350–358.

205. Петрова Т. Дифференцированный подход в воспитании мальчиков и девочек младшего школьного возраста : рекомендации родителям и учителям / Т. Петрова // Начальная школа. – 2007. – № 8. – С. 7–9.

206. Петрова Т. Система возможных причин негативных последствий в половом воспитании младших школьников / Т. Петрова // Сибирский педагогический журнал. – 2007. – № 3. – С. 259–270.

207. Петрович В. Особенности подготовки специалистов к социально-педагогической деятельности по сохранению и укреплению репродуктивного здоровья подростков и молодежи // Социально-педагогическая и медико-психологическая поддержка развития личности в онтогенезе : сб. материалов междунар. науч.-практ. конф., Брест, 19-20 мая 2011 г. / Брест. гос. ун-т имени А.С. Пушкина ; редкол. : Т. Будько [и др.]. – Брест : БрГУ, 2011. – С. 234–244.

208. Петрунько О. Статева просвіта в умовах загальноосвітньої школи / О. Петрунько // Соціальна психологія. – К. : ДЦССМ, 2006. – № 5. – С. 137–146.
209. Петрунько О. Статеве виховання молоді / О. Петрунько // Педагогічна газета. – К. : ДЦССМ, 2005. – № 10. – С. 6.
210. Петрунько О. Школі потрібні уроки виховання цнотливості / О. Петрунько // Педагогічна газета. – К. : ДЦССМ, 2004. – № 8. – С. 7.
211. Пехота О. Особистісне орієнтоване навчання: підготовка вчителя / О. Пехота, А. Старєва. – Миколаїв : Іліон, 2006. – 272 с.
212. Підготовка учнівської молоді до сімейного життя : програма навч. курсу (за вимогами кредитно-модульної системи) / В. Кравець. – Тернопіль : ТНПУ, 2005. – 43 с.
213. Підлісний Ю. Людська статевість в законодавстві України та деяких ініціативах ЄС / Ю. Підлісний // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.ippf.org/youth/manifesto/manifesto.htm>]
214. Поліщук В. Теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / В. Поліщук. – Тернопіль, 2006. – 44 с.
215. Половое воспитание, сексуальное образование и подготовка к семейной жизни [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://logopediya.com/books-pedagogika/polovoe-vozpitanie.php>.
216. Половое воспитание : учебник для высших учебных заведений. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2001. – 320 с.
217. Попова Н. Духовно-моральні основи статевого виховання в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського / Н. Попова // Витоки педагогічної майстерності : збірник наукових праць / ПДПУ ім. В.Г. Короленка. – Полтава, 2009. – Вип. 6. – С. 190–194.

218. Постанова про внесення змін до Закону України “Про запобігання захворювання та синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення” : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 30. – Ст. 274 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2861-17>.

219. Приходько В. Підготовка майбутніх педагогів до превентивного виховання дітей із неблагополучних сімей : наук.-метод. посіб. / В. Приходько. – Запоріжжя : Прем’єр, 2006. – 288 с.

220. Про затвердження Загальнодержавної цільової соціальної програми протидії ВІЛ-інфекції / СНІДу на 2014-2018 роки : Закон України // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 48. – Ст. 2055 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1708-18>.

221. Про затвердження Концепції безпечного материнства : Розпорядження КМ України, № 161-р від 29 березня 2002 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161-2002-%D1%80>

222. Про затвердження Національної програми патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 1999 р. № 1697 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1697-99-%D0%BF>.

223. Про комплексні заходи для запобігання розповсюдженню хвороб, що передаються статевим шляхом : Постанова Кабінету Міністрів від 23 березня 1998 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/357-98-%D0%BF>.

224. Про невідкладні заходи протидії в Україні розповсюдженню хвороб, що передаються статевим шляхом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.moz.gov.ua.

225. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 29. – С. 22–44.

226. Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми “Здоров’я 2020: український вимір”. Розпорядження КМУ від 31 жовтня 2011 року № 1146-р // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1164-2011-%D1%80/conv>.

227. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми “Здорова нація” на 2009–2013 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів від 21 травня 2008 р. № 731-р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/731-2008-%D1%80>.

228. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014-2018 роки від 13.05.2013 № 356-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/356-2013-%D1%80/conv>.

229. Профілактика ВІЛ-інфекції та СНІДу в системі шкільної освіти // Інфосвіт. – 2004. – № 2 (грудень). – С. 2–6.

230. Процишин Н. Українська сім’я як основна родинна школа статевого виховання молодших школярів / Н. Процишин // Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації : матеріали IV Всеукр. наук. конф., 17 груд. 2008 р. – Тернопіль, 2008. – С. 143–146.

231. Психология подростка : учебник / Под ред. А. Реана – СПб. : Прайм-еврознак, 2003. – 480 с.

232. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс. – СПб. : Питер, 2000. – 656 с.

233. Регіональна програма розвитку Національної мережі шкіл сприяння здоров’я від 29 квітня 2004 р., № 14 // Управління освітою. – 2005. – № 2 (98). – С. 1–6.

234. Рибалка О. Виховання у підлітків культури міжстатевих конфліктів / О. Рибалка/ Шлях освіти. – 2005. – № 4. – С. 38–42.

235. Рибалка О. Сформованість готовності студентів до виховання у підлітків культури міжстатевих стосунків / О. Рибалка // Збірник наукових праць ПДПУ ім. В.Г. Короленка. – Вип. 5 (38). – Серія „Педагогічні науки”. – Полтава, 2004. – С. 285–294.

236. Рибалка О. Формування готовності студентів біологічних факультетів до виховання у підлітків культури міжстатевих стосунків : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / О. Рибалка ; Полтавський держ. педагогічний ун-т ім. В.Г. Короленка. – Кіровоград, 2005. – 22 с.

237. Рижанова А. Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному контексті : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / А. Рижанова. – Луганськ, 2005. – 44 с.

238. Роджерс К. Несколько важных открытий / К. Роджерс // Вестник МГУ. Сер. 14. – Психология. – 1994. – С. 14–18.

239. Розова Л. Содержание, формы и методы подготовки студентов к половому воспитанию дошкольников / Л. Розова // Альманах современной науки и образования. – 2008. – № 4-2. – С. 205–207.

240. Савченко С. Соціальна педагогіка : теорія і технології / С. Савченко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.

241. Савчин М. Педагогічна психологія : навч. посіб. / М. Савчин. – К. : Академвидав, 2007. – 424 с.

242. Савчин М. Соціальна психологія / М. Савчин. – Дрогобич, 2000. – С. 38–44.

243. Сакенов Д. Половое воспитание : современные проблемы и взгляд в будущее / Д. Сакенов // Педагогические науки. – 2008. – № 5. – С. 42–45.

244. Свидерский В. Новые философские аспекты элементарно-структурных отношений / В. Свидерский, Р. Зобов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1970. – 128 с.

245. Семенюк Л. До питання про статеве виховання підлітків / Л. Семенюк, С. Сміян, А. Сухарєв // Буковинський медичний вісник. – 2000. – № 2–3. – С. 13–15.

246. Семигіна Т. Поширення соціально небезпечних хвороб в Україні та їх профілактика / Т. Семигіна, О. Вовкогон // Протидія соціально небезпечним хворобам: вивчення українського досвіду / за ред. Т. Семигіної. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2010. – С. 7–38.

247. Семья : книга для чтения : в 2-х кн. / сост.: И. Андреева, А. Гулыга. – М. : Политиздат, 1991. – Кн. 2. – 1991. – 527 с.

248. Сечейко О. Психологічні детермінанти сексуальної поведінки підлітків : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07 / О. Сечейко ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2000. – 151 с.

249. Сечейко О. Статеве виховання підлітків у сучасних умовах / О. Сечейко // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 4. – С. 93–98.

250. Сидоренко Е. Методы математической обработки в психологии / Е. Сидоренко. – СПб. : Социально-психологический центр, 1996. – 347 с.

251. Соціальна педагогіка : навчально-методичний комплекс [за ред. А. Капської] : у 2-х т. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. – Т. 1. – 302 с.; Т. 2. – 338 с.

252. Соціально-просвітницькі тренінги з формування мотивації до здорового способу життя та профілактики ВІЛ/СНІДу : навч.-метод. посіб. для викл. валеології, основ медичних знань та безпеки життєдіяльності, вчителів основ здоров'я, студ. вищ. пед. навч. закл. / [С. Страшко, Л. Животовська, О. Гречішкіна та ін.] ; за ред. С. Страшка. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Освіта України, 2006. – 260 с.

253. Станкевич Л. Проблемы целостности личности (Гносеологический аспект) / Л. Станкевич. – М. : Высш. школа, 1987. – 134 с.

254. Станская А. Проституция несовершеннолетних – социальная и правовая проблема общества / А. Станская. – СПб : Асланов ; Юрид. центр Пресс, 2005. – 336 с.

255. Статева соціалізація та підготовка учнівської молоді до сімейного життя у педагогіці та шкільній практиці зарубіжних країн : монографія / за ред. В. Кравця. – Тернопіль : Астон, 2009. – 206 с.

256. Статеве виховання: сім'я і школа. Як налагодити партнерство. Благодійний фонд “Здоров'я жінки і планування сім'ї”. – К., 2012. – с.

257. Статевість людини : Вісник Інституту Родини і Подружнього Життя Львівської Богословської Академії. – Львів : Вид-во Українського Католицького Університету, 2002. – Вип. 3. – 167 с.

258. Стельмахович М. Народно-педагогічні погляди на дитину / М. Стельмахович // Народна творчість та етнографія. – 1989. – № 5. – С. 18–25.

259. Стельмахович М. Українська родинна педагогіка : навч. посібник / М. Стельмахович. – К. : ІСДО, 1996. – 288 с.

260. Стельмахович М. Українське родинознавство / М. Стельмахович. – Івано-Франківськ, 1994. – 56 с.

261. Столярчук Л. Полоролевая социализация школьников: теория и практика воспитания : монография / Л. Столярчук. – Волгоград : Перемена, 1999. – 275 с.

262. Стратегія впровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти “Освіта: гендерний вимір”: Розпорядження Кабінету Міністрів. – 2020» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:xZFTUA_0ZpwJ:mon.gov.ua/content/proekt-gendernoyi-strategiyi.doc

263. Суматохин С. Половое воспитание подростков / С. Суматохин // Биология в школе. – 2011. – № 4. – С. 53–63.

264. Суматохин С. Психосексуальное развитие, репродуктивное здоровье и проблемы полового воспитания подростков / С. Суматохин // Биология в школе. – 2011. – № 1. – С. 57–65.

265. Сусленко В. Методологический анализ ценностных ориентаций: автореф. дис. ... канд. филос. наук / В. Сусленко. – Томск, 1978. – 24 с.

266. Сухомлинська О. Сучасні цінності у вихованні: проблеми, перспективи / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1996. – № 1. – С. 6–8.
267. Сухомлинський В. Батьківська педагогіка / В. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1978. – 263 с.
268. Татаринцева Н. О полоролевом воспитании мальчиков и девочек / Н. Татаринцева // Дошкольное воспитание. – 2009. – № 6. – С. 22–31.
269. Трубавіна І. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю : навч. посіб. / І. Трубавіна. – К.: ДЦССМ, 2003. – 113 с.
270. Узнадзе Д. Психология установки / Д. Узнадзе. – СПб.: Питер, 2001. – 416 с.
271. Українські звичаї та обряди пов'язані з соціалізацією молоді : архів ІМФЕ // Хроніка 2000. – 1993. – № 1–2. – С. 16–18.
272. Ухтомский А. Доминанта / А. Ухтомский. – М.–Л.: Наука, 1966. – 273 с.
273. Ухтомський Олексій Олексійович // Психологічна енциклопедія : автор-упоряд. О. Степанов. – К.: Академвидав, 2006. – С. 372.
274. Филонов Л. Психологические аспекты установления контактов между людьми : методика контактного взаимодействия / Л. Филонов. – Пущино, 1982. – 40 с.
275. Формирование личности старшеклассника / Под ред. И. Дубровиной. – М.: Педагогика, 1989. – 168 с.
276. Формування сексуальної культури молоді / [О. Балакірева, Ю. Галустян, О. Корегін та ін.] – К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, Український ін-т соціальних досліджень, 2004. – 132 с.
277. Ханипов А. Интересы как форма общественных отношений / А. Ханипов. – Новосибирск: Наука, 1987. – 256 с.
278. Хархан Г. Виховання сім'янина в педагогічній спадщині А.С.Макаренка / Г. Хархан // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2010. – № 1. – С. 66–71.

279. Харченко С. Інноваційні технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями "групи ризику" : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Харченко, Н. Краснова, Я. Юрків. – Луганськ : Вид-во ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2013. – 540 с.

280. Харченко С. Робота соціального педагога з сім'ями. – [2-ге вид] / С. Харченко, Н. Краснова. – Х. : Вид. група Основа, 2012. – 112 с.

281. Харченко С. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика : монографія / С. Харченко. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 320 с.

282. Харченко С. Соціально-педагогічні технології : навч.-метод. посібник / С. Харченко, Н. Краснова, Л. Харченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 552 с.

283. Ходанов М. Сексуальная революция в российской школе. Не пора ли остановиться? / М. Ходанов // Народное образование. – 2007. – № 9. – С. 247–251.

284. Хожило І. Державна політика України у сфері профілактики ВІЛ-інфекції/СНІДу: механізми формування та реалізації : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. / І. Хожило. – Донецьк, 2009. – 20 с.

285. Хоменко А. Семья и воспроизводство населения : Избранные произведения / А. Хоменко ; под ред. В. Стешенко. – М. : Статистика, 1980. – 223 с.

286. Церква і статеве виховання у сім'ї [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ugcc.lviv.ua>.

287. Цільова комплексна програма "Фізичне виховання – здоров'я нації" : Указ Президента України від 1 вересня 1998 року №963/98 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/963%D0%B0/9>.

288. Цюман Т. Формування культури життєвого самовизначення старшокласників засобами освітнього тренінгу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 „Соціальна педагогіка” / Т. Цюман. – К., 2008. – 20 с.

289. Чайка В. Підготовка майбутнього вчителя до саморегуляції педагогічної діяльності : монографія / В. Чайка; [за ред. Г. Терещука]. – Тернопіль : ТНПУ, 2006. – 275 с.

290. Чалий А. Чалий О. Синергетичні принципи освіти і науки : монографія. – К. : АТ “ВІПОЛ”, 2000. – 253 с.

291. Чернуха Н. Формування громадянськості учнівської молоді: інтеграція виховних соціальних впливів суспільства : [моногр.] / Н. Чернуха. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 360 с.

292. Чорній М. Підготовка майбутніх учителів до формування міжособистісних взаємин в учнівському колективі підлітків : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / М. Чорній. – Тернопіль, 2010. – 23 с.

293. Чубук Р. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи із студентською молоддю : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Р. Чубук ; Південноукраїнський держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. – Одеса, 2008. – 21 с.

294. Чубучна І. Актуальні питання статевого виховання молоді / І. Чубучна // Педагогічна думка. – 2005. – № 2. – С. 58–63.

295. Шелли П. О любви (философский этюд) / П. Шелли ; перевод З. Александровой // Избранные произведения. Стихотворения. Поэмы. Драмы. Философские этюды. – М. : “РИПОЛ КЛАССИК”, 1998. – 800 с.

296. Шиделко А. Проблеми підготовки спеціалістів до здійснення статевого виховання, сексуальної просвіти та превентивної діяльності в Україні / А. Шиделко // <http://lib.iitta.gov.ua/6128/1>

297. Шиделко А. Профілактична робота з проблеми статевої деморалізації неповнолітніх дівчат та її стан в Україні / А. Шиделко // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2008. – № 4. – С. 246–257.

298. Шокало О. Кохання – воля духу : урок народознавства у школі / О. Шокало // Рідна школа. – 2005. – № 2. – С. 23–30.

299. Щербак І. Обрядові форми статевої ідентифікації дітей в традиційній культурі українців / І. Щербак // Народна творчість та етнографія. – 2000. – № 1. – С. 114–118.

300. Яворська Л. Зарубіжний досвід реалізації системи статевого виховання як одного з напрямків підготовки молоді до сімейного життя / Л. Яворська // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка. – Тернопіль, 2005. – № 1. – С. 140–143.

301. Яворська Л. Статеве виховання як відповідь на реалії сьогодення та актуальний напрямок підготовки американської молоді до сімейного життя / Л. Яворська // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка. – 2005. – № 7. – С. 132–136.

302. Ядвиршис Л. Профессиональная подготовка учителя к социально-педагогической деятельности : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Л. Ядвиршис. – Омск, 2001. – 401 с.

303. Якиманская И. Личностно-ориентированное обучение в современной школе / И. Якиманская. – М. : Библиотека журн. “Директор школы”, 1996. – 96 с.

304. Яшник С. Педагогічні умови виховання культури міжстатевих стосунків у студентів вищих навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 – теорія та методика виховання / С. Яшник ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2006. – 20 с.

305. Bach K. Kindheit und Sexualität / K. Bach. – Braunschweig, 1993. – 432 s.

306. Biermann G. Liebe und Sexualität / G. Biermann, K. Etschenberg, F. Koch. – Schüler '96. – Seelze : Fridrich, 1996. – 108 s.

307. Burchardt E. Identität und Studium der Sexualpädagogik / E. Burchardt. – Frankfurt am Main, 1999. – 316 s.

308. Dannebeck C. Sexuelle Erfahrungen im Jugendalter. Aushandlungsprozesse im Geschlechterverhältnis / C. Dannebeck. – Köln : BzGA, 2002. – 190 s.

309. Glück G. *Heiße Eisen in der Sexualerziehung* / G. Glück. – Weinheim : Dt. Studienverlag, 1992. – 376 s.
310. Hendler L. Kompetencje nauczyciela przedmiotu “Wiedza o życiu seksualnym człowieka” / L. Hendler // *Pedagogika w systemie akademickiego kształcenia nauczycieli*. – Bydgoszcz-Kraków : Impuls, 1999. – S. 212–218.
311. Hilgers A. *Richtlinien und Lehrpläne zur Sexualerziehung* / A. Hilgers. Köln : Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung, 2004. – 252 s.
312. Hopf A. *Sexualerziehung: Unterrichtsprinzip in allen Fächern* / A. Neuwied : Luchterhand, 2002. – 132 s.
313. Lewin T. *Teenager Has Sex Before 15, Study Finds* / T. Lewin. – USA : The New York Times, 2003. – 18 s.
314. Levine J. *Harmful to Minors: The Perils of Protecting Children from Sex.* / J. Levine. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 2002. – 299 p.
315. Meves C. *Sexualerziehung: eine Totalrevision ist überfällig* / Christa Meves. // *Fels*, 2002. – № 3. – S. 33–37.
316. Plaisted C. *O czym rozmawiają dziewczyny. Przetrwać dorastanie* / C. Plaisted. – Polska : Papilon, 2012. – 48 s.
317. Plaisted C. *O czym rozmawiają chłopacy. Przetrwać dorastanie* / C. Plaisted. – Polska : Papilon, 2012. – 45 s.
318. Sielert U. *Sexualpädagogik* / U. Sielert. – Weinheim : Beltz Verlag, 2005. – 190 s.
319. Stompor E. *Dojrzewanie dziewcząt od A do Z* / E. Stompor. – Polska : Wydawnictwo Literat, 2010. – 216 s.
320. Timmermanns S. *Sexualpädagogik weiter denken* / S. Timmermanns, E. Tuidier, U. Sielert. – Weinheim und München : Juventa Verlag, 2004. – 336 s.

ДОДАТКИ

Додаток А

Коротка характеристика основних інтегративних статевоїх якостей

[побудовано на основі джерела: Новий тлумачний словник української мови, 2001)]

Ідентичність – здатність досягати благополуччя, рівноваги, задоволення, насолоди, практичної корисності в конкретних умовах, наповнювати свої дії відповідним смислом, узгоджувати свої цілі з досягненням у ході діяльності результатів.

Чоловічість – якість індивіда, що характеризує приналежність до чоловічої статі.

Жіночість – сукупність особистісних характерологічних соціально-психологічних якостей, зумовлених особливостями гормональної системи жінки.

Дівоча честь – морально-статева гідність дівчини, незаплямована репутація; незайманість, невинність, цнотливість; *чоловіча гідність* – сукупність рис, що характеризують позитивні моральні якості, честь, достойність; усвідомлення людиною своєї ваги, чоловічого обов'язку, самоповага, власне Я.

Цнотливість – стан жіночого та чоловічого організмів до моменту першого сексуального контакту; доброчесність, чеснота, моральність; невинність, непорочність, незайманість.

Адаптивність – це здатність особи пристосовуватися до різних умов існування, до оточення, навколишнього середовища.

Поступливість – жертвування інтересами справи задля підтримання й поліпшення стосунків з іншою людиною; добровільна відмова від чого-небудь на користь іншого; узгодженість з ким-небудь окремих питань заради досягнення певних цілей, компромісу; поступатися першістю.

Поступливість – жертвування інтересами справи задля підтримання й поліпшення стосунків з іншою людиною; добровільна відмова від чого-небудь на користь іншого; узгодженість з ким-небудь окремих питань заради досягнення певних цілей, компромісу; поступатися першістю.

Терпеливість – стійке, без нарікань перенесення труднощів, страждань; сповненість терпіння, здатність чекати на щось без ремствування, нарікання, миритися з існуванням, наявністю кого-, чого-небудь, поблажливо ставитись до когось, чогось.

Тактовність – якість, що характеризується почуттям міри, такту, ввічливості; уміння правильного розуміння й оцінки явищ дійсності, в т.ч. і в ставленні до осіб протилежної статі.

Делікатність – якість особистості, яка означає ввічливість, люб'язність, готовність виявити увагу, зробити послугу, обережне й тактовне ставлення до особи протилежної статі, особливо коли вона квола, немічна; витонченість, тендітність.

Відповідальність – взятий на себе обов'язок відповідати за відносини з протилежною статтю, за слова, дії, вчинки свої та іншої особи; здатність усвідомлювати серйозність, важливість реальних і майбутніх взаємин.

Відданість – якість, що характеризує добровільний вибір, присвячення особи кому-, чому-небудь; проїнятість симпатією, любов'ю до когось, чогось, відзначається постійністю, вірністю, надійністю, незрадливістю, певністю.

Вірність – якість, яка передбачає можливість індивіда відкриватися особі протилежної статі, в усьому на неї покладатися; постійність у своїх поглядах і почуттях, відданість.

Надійність – відносна стабільність, стійкість, що забезпечує упевненість в індивідові; якість, що викликає повне довір'я до особи, на яку можна покластися; безпечність, перевіреність.

Стриманість – якість, що характеризує вміння особи стримуватися, володіти собою, неквапливо виявляти свої почуття.

Емпатійність – впочування у внутрішній стан іншої людини, співчуття, співпереживання їй та активна дієва допомога.

Кордоцентричність – якість індивіда, спрямована на розуміння дійсності не стільки мисленням, як “серцем” – емоціями, внутрішніми почуттями, “душею”.

Душевність – стан людини, що характеризує внутрішній психічний стан людини, її настрої, переживання; щирість, відвертість, щиросердність, приязність.

Чуйність – це уважність і сердечне ставлення до людей, чулість; здатність швидко сприймати і реагувати на життєві події, факти та ін.

Співчутливість – підвищена готовність організму до афективних реакцій, сповненість теплих почуттів, здатність легко збуджуватися, тонко відчувати, розуміти навколишнє, бути сприятливим до чогось; уважне, зичливе, чуйне ставлення до людей.

Інтимність – почуття тісних стосунків із коханою людиною, характеризується вираженим прагненням покращити життя партнера, почуттям ейфорії, коли він знаходиться поряд.

Привабливість – здатність викликати у кого-небудь інтерес, відкривати перед кимсь цікаві можливості, зацікавлювати; спонукати певними принадами до себе, пробуджуючи кохання; привертати до себе, зачаровувати, прихиляти, вабити.

Ніжність – ласкавість, сердечність, душевність у ставленні до кого-небудь; прояв поглядів, слів, учинків, які виражають ніжні, теплі почуття до кого-, чого-небудь.

Грайливість – риса особистості, яка дає змогу в певних ситуаціях забезпечити максимальну адаптивність у веселошах, жартах, швидких привабливих мінливих рухах.

Сором'язливість – якість особистості, що характеризується внутрішнім стримуванням особистості, відчуттям незручності, збентеження, ніяковості перед ким-небудь за когось, щось

Мотиви включення майбутніх соціальних педагогів у різні види соціально-педагогічної діяльності в процесі статевого виховання старшокласників

Список мотивів складений на основі аналізу морально-етичних відносин і відображає егоїстичну, індивідуалістичну, колективістичну та альтруїстичну спрямованість майбутніх соціальних педагогів, зокрема:

1-2 питання відображають егоїстичні мотиви (ЕМ) підготовки до статевого виховання старшокласників:

1. У соціально-педагогічній діяльності зі статевого виховання старшокласників я люблю розв'язувати ситуації, коли мене більше слухають і підпорядковуються мені.

2. У статевому вихованні старшокласників мені найлегше добитися успіхів щодо визнання моїх переваг, заслуг.

3-4 питання розкривають егоїстично-індивідуалістичні мотиви (ЕІМ) підготовки до статевого виховання старшокласників:

3. Беру участь у статевому вихованні старшокласників тому, що це мені доручають.

4. Моя соціально-педагогічна діяльність зі статевого виховання старшокласників схвалюється викладачами.

5-6 твердження відображають індивідуалістичні мотиви (ІМ):

5. Мені бракує соціально-педагогічних знань, умінь, навичок для взаємодії зі старшокласниками.

6. Беручи участь у статевому вихованні старшокласників, я знаходжуся в центрі уваги.

7-8 твердження – індивідуалістично-колективістичні мотиви (ІКМ):

7. Подобається брати участь у статевому вихованні старшокласників, тому що в мене є здібності до цього.

8. Взаємодіючи зі старшокласниками в процесів статевого виховання, допомагаючи батькам, я вдосконалюю себе як особистість.

9-10 твердження – колективістичні мотиви (КМ):

9. Взаємодія зі старшокласниками та їхніми батьками надає мені можливість глибше пізнати внутрішній світ іншої людини.

10. Беручи активну участь у статевому вихованні старшокласників, я користуюся повагою і любов'ю батьків і викладачів, однокласників і друзів.

11-12 твердження – колективістично-альтруїстичні мотиви (КАМ):

11. Мені подобається спілкуватись зі старшокласниками на різні соціально-педагогічні теми міжстатевих взаємовідносин.

12. Соціально-педагогічна взаємодія зі старшокласниками мені приносять радість.

13-14 твердження характеризують альтруїстичні мотиви (АМ) участі майбутніх соціальних педагогів у статевому вихованні старшокласників:

13. Приємно відчувати себе потрібною (-м) людям, з якими я взаємодію.

14. У результаті участі у статевому вихованні старшокласників вони стають кращими.

Метод анкетування

Різні люди, вступаючи в шлюб, зв'язують це з різними мотивами.

1. Дайте оцінку можливості впливу нижче зазначених обставин на Ваше майбутнє рішення вступити у шлюб

	Вплине				
	Дуже сильно	Силь но	Важко сказати	Слабо	Дуже слабо
Бажання відчувати свою самостійність					
Потреба у взаєморозумінні, потреба у психологічній підтримці, захисті					
Швидке народження дитини					
Сформована традиція, яка полягає в тому, що рано чи пізно всі повинні вступати у шлюб					
Бажання мати дітей					
Прагнення відповісти на очікування родичів					
Бажання не залишитись незаміжньою (неодруженим)					
Прагнення задовільняти свої фізіологічні (статеві) потреби природним шляхом					
Надмірне заняття онанізмом останнім часом чи досить тривалий період					
Бажання уникнути статевого потягу до інших осіб протилежної статі					
Необхідність утримання зростаючого статевого потягу у конкретних обставинах його виникнення					

2. Як Ви ставитесь до можливості інтимних стосунків до вступу у шлюб? (*Вважаю це нормальним природним явищем, Важко сказати, Недопустимі*).

3. Як, на Вашу думку, впливає на сімейне життя дошлюбний сексуальний досвід? (*Зовсім негативно, Негативно, Індиферентно (байдуже), Позитивно, Дуже позитивно*).

4. Яким шляхом і звідки Ви отримували інформацію про статеве життя? Отже, джерелами такої інформації для Вас були:

1. Ровесники.
2. Сусіди.
3. Художня література.
4. Батько.
5. Мати.
6. Інші родичі (вказіть хто).
7. Кіно, телебачення.
8. Старші товариші, друзі.
9. Класний керівник.
10. Вчителі етики і психології сімейного життя.
11. Інші вчителі (вказіть з яких предметів).
12. Медичні працівники.

13. Спеціальна науково-популярна література.

14. Хто чи що це? _____ (напишіть).

5. Якою мірою Ви згодні з наступними твердженнями:

	Повністю згідний	Згідний	Важко сказати	Не згідний	Категорично не згідний
Сім'я – це втрата особистої свободи і своєї індивідуальності					
Сім'я – це порятунок від самотності					
Сім'я – це діти, їх виховання					
Сім'я – найбільш уразливе місце в особистій долі людини					
Сім'я – це теплота, розуміння, взаємна психологічна підтримка					
Сім'я – це місце, де людина може бути дійсно сама собою					
У сім'ї людина найсильніше відчуває свою самотність і нерозуміння з боку найближчих людей					
Сім'я – це гальмо для особистих успіхів людини, для його кар'єри					
Саме в сім'ї відчувається задоволення від взаємодоповнення подружніх ролей					
Найбільші розчарування завжди пов'язані з сім'єю					
Тільки завдяки сім'ї людина може досягнути того, до чого прагне					

6. Скільки всього дітей Ви збираєтесь мати? _____ дітей (напишіть). Важко сказати.

7. Як Ви думаєте, скільки всього дітей збирається мати Ваш чоловік (Ваша дружина)? _____ дітей (напишіть). Важко сказати.

8. А скільки дітей Вам хотілось би мати, якщо створити Вашій сім'ї всі необхідні для цього умови? _____ дітей (напишіть). Важко сказати.

9. Скільки дітей, на Вашу думку, хотілось би мати Вашому майбутньому чоловікові (Вашій дружині), якщо створити для цього всі необхідні умови? _____ дітей (напишіть). Важко сказати.

10. У якому віці заміжній жінці найкраще завести:

- першу дитину? _____ (напишіть число) років. Важко сказати.

- останню дитину? _____ (напишіть число) років. Важко сказати.

Методика дослідження мотивації кохання (за В. Моргуном)

[Рибалка В. В. Моргун: моністична концепція багатовимірного розвитку особистості // Психолог. – 2003. – № 20. – Вкладка: персоналії. – 32 с.]

Інструкція. Інтимне спілкування, створення сім'ї, виховання дітей відіграють важливу роль у житті людини. Просимо Вас допомогти у вивченні уявлень про кохання у людей різної статі, різного віку, сімейного стану тощо.

Для цього пропонуємо відповісти на п'ять невеликих груп завдань, уважно дотримуючись інструкції.

По-перше, перечитайте всі судження про кохання, які містяться в першому завданні.

По-друге, виберіть те судження, яке, на Вашу думку, найбільше відображає сутність почуття кохання, і проставте перед ним (у квадратику) цифру “один” – 1.

По-третє, перечитайте ті судження, які залишились, і виберіть із них те, яке, на Вашу думку, найбільше відображає сутність кохання, і поставте перед ним цифру “два” – 2.

Повторіть цей вибір доти, доки не пронумеруєте всі судження окремо у першому, другому, третьому, четвертому та п'ятому завданнях.

Завдання не містять добрих чи поганих суджень. Таємниця Ваших індивідуальних відповідей гарантується.

Сподіваємося на Вашу відвертість і дякуємо за участь у дослідженні.

Переходимо до трьох суджень завдання 1 і нумеруємо їх згідно з інструкцією, яку за потреби можна перечитати.

Завдання 1. Справжнє кохання вирізняється передусім тим, що:

- ☐ – буває один раз, як правило, в юності, і ніколи не повертається;
- ☐ – під час кожної зустрічі з коханою людиною переконуєшся, що саме вона мені необхідна;
- ☐ – важко буде дочекатися людини, з якою би не хотілося розлучатися все життя.

Після завершення першого переходьте до другого завдання, яке виконується згідно з тією самою інструкцією (див. вище).

Завдання 2. Справжнє кохання переживається передусім, як:

- ☐ – страждання від страху втратити кохану людину, від необхідності розлучатися та ревнощів;
- ☐ – заспокоєння від зустрічей із коханою людиною та її вірності;
- ☐ – щастя від усвідомлення того, що я кохаю.

Завдання 3. (Виконується згідно з інструкцією). Сутність кохання передбачає передусім:

- ☐ – бажання мати дітей і виховувати їх із коханою людиною;
- ☐ – готовність ділити всі радощі, допомагати один одному у всьому до кінця життя;
- ☐ – прийняття коханої людини такою, якою вона є, без бажання негайно перетворити її на ідеал;

☐ – готовність дати коханій людині волю у виборі, якщо вона не впевнена у своїх почуттях до мене;

- ☐ – потребу частіше бачити кохану людину, чути її голос, проводити з нею час;
- ☐ – нездоланну фізичну хіть закоханих одне до одного;
- ☐ – спільні з коханою людиною інтереси, заняття, захоплення, погляди на життя;
- ☐ – боротьбу за кохану людину, якщо рідні і друзі проти мого вибору.

Завдання 4. {Виконується згідно з інструкцією}. Кохання зміцнюється головним чином тоді, коли:

- ☐ – кохана людина досвідченіша, духовно багатша від мене;
- ☐ – кохана людина добре мені відома, її поведінку легко передбачити;

- ☐ – кохана людина сприяє моєму подальшому вдосконаленню;
- ☐ – кохана людина радіє моєму творчому підходу до всього.

Завдання 5. (Виконується згідно з інструкцією). У стосунках закоханих найголовніше – це:

- ☐ – готовність обох виконувати будь-яку, навіть найважчу фізичну роботу;
- ☐ – уміння обох тонко сприймати природу, мистецтво, бути спостережливими у житті;
- ☐ – бути один для одного цікавими співрозмовниками, багато знаючими оповідачами;
- ☐ – мати обом високі розумові здібності, інтуїцію та багату фантазію.

Завдання 5а. (Виконується згідно з інструкцією), В інтимних стосунках закоханих найголовніше – це:

- ☐ – уміння обох викликати ніжними дотиками і позами оргазм під час фізичної близькості;
- ☐ – уміння обох бачити красу коханої людини, вислухати одне одного до кінця;
- ☐ – уміння обох захопити цікавою розмовою, розпалити почуття коханої людини своїми освідченнями у коханні;
- ☐ – уміння обох розуміти й передбачати бажання коханої людини без слів.

Додаток Е

Орієнтовні тестові запитання для юнаків та дівчат з метою виявлення почуття кохання

Чи кохання це?²

Розділ 1: самовіддача

1. Якщо мені сумно, я скажу про це моєму другові, тому що:
 - А. Він втішить мене.
 - Б. Я хочу розділити свій настрій з ним.
 - В. Я повинна (-ен) поділитися з ним своїми почуттями.
 - Г. Як правило, я не показую свій сум.
2. Я хочу потішити свого друга, тому що:
 - А. Він потім зробить приємне для мене.
 - Б. Це буде для нього приємно.
 - В. Я повинна (-ен) це робити.
 - Г. Він знає, що у мене і так багато турбот і не чекає цього від мене.
3. Я люблю розповідати моєму другові смішні історії, тому що:
 - А. Він вважає мене веселою людиною.
 - Б. Мені подобається бачити його, коли він сміється.
 - В. Я повинна (-ен) підтримувати його хороший настрій.
 - Г. Я не роблю цього, оскільки я поганий оповідач.
4. Мені подобається говорити другові компліменти, тому що:
 - А. Це повернеться сторицею.
 - Б. Це приносить йому задоволення.
 - В. Це повністю для нього необхідне.
 - Г. В цьому немає необхідності, він і так відчуває мою прихильність до нього.
5. Я дарую другові подарунки і роблю сюрпризи:
 - А. Тому що він цінує це.
 - Б. Це приносить йому радість.
 - В. Звичайно до свята, дня народження, Нового року.

² Див.: Учительская газета.- 1990.- 11 ноября; 25 ноября; 1 декабря.

- Г. Найкраще дати гроші, нехай сам купить, що хоче.
- 6. Я намагаюсь виглядати привабливою (-им), тому що:
 - А. Він замічає це.
 - Б. Це принесе йому задоволення.
 - В. Він чекає цього від мене.
 - Г. Йому не важливо, як я виглядаю.
- 7. Я показую своєму другові, що я його люблю:
 - А. Коли у мене виникає в цьому необхідність.
 - Б. Часто, тому що це йому приємно.
 - В. У нього є право чекати цього.
 - Г. Це не настільки є необхідним для наших відносин.
- 8. Потрібно чимось поступитись, коли виникає необхідність, тому що:
 - А. Він поступиться у відповідь.
 - Б. Поступатись навіть приємно.
 - В. Я повинна (-ен) це зробити.
 - Г. Поступатись зовсім необов'язково.

А – ви егоїстичні. Віддаючи свої почуття, час, інтереси, ви завжди чекаєте чогось у відповідь. Ваша мотивація спрямована тільки на отримання і до справжнього кохання поки ще далеко.

Б – ви кохаєте. Здатність віддавати, не відчуваючи себе обділеним і нічого не потребуючи у відповідь, показує, що ви щасливі. Справжня самовіддача породжує взаємність.

В – відповіді виражають справжнє кохання.

Г – відповіді вказують на ваше помилкове уявлення про вашого друга, інакше ви би знали причини його поведінки. Поки ви не можете бачити його реально, важко досягти справжнього кохання.

Розділ 2: взаєморозуміння

- 1. Коли я бачу, що мій друг розгніваний або засмучений:
 - А. Я звичайно не звертаю уваги.
 - Б. Я звичайно також злюся.
 - В. Я звичайно розумію в чому справа.
 - Г. Я часто дивуюся причинам, що викликають у нього роздратованість.
- 2. Коли мій друг не погоджується зі мною:
 - А. Я роблю по-своєму замість того, щоб сперечатися.
 - Б. Це буває рідко: він розуміє, що засмутить мене.
 - В. Я намагаюсь поглянути на речі "його очима".
 - Г. Це часто буває для мене несподіванкою.
- 3. Коли мій друг щось хоче:
 - А. Я намагаюсь відгадати, що саме.
 - Б. Звичайно я знаю всі його бажання.
 - В. Я здогадуюсь про його бажання, знаючи його хід думок.
 - Г. Я гублюсь в догадках.
- 4. Якщо я розумію, що мої дії дратують його:
 - А. Я звичайно не звертаю уваги на його реакцію, поки він не заспокоїться.
 - Б. Я говорю йому, щоб він не перебільшував значення якихось вчинків.
 - В. Я намагаюсь зрозуміти, що його дратує, і перестаю робити це.
 - Г. Мені ніколи не вдається відгадати, що саме його дратує.
- 5. Коли мій друг робить дурну помилку:
 - А. Мені соромно за нього.
 - Б. Я намагаюсь пояснити, яку дурницю він зробив.
 - В. Йому і без того зле, я не зачіпаю болючого питання.

- Г. Я не розумію, як можна було це зробити.
- 6. Коли мій друг стикається з труднощами:
 - А. Я намагаюсь не втручатися.
 - Б. Я намагаюся дати йому пораду, як вчинити.
 - В. Я знаю і розумію, як він вчинить.
 - Г. Я не можу зрозуміти, як можна робити проблему з таких дурниць.
- 7. Коли мій друг висловлює свою думку:
 - А. Я її ігнорую, якщо вона розбігається з моєю.
 - Б. Я намагаюсь пояснити йому його неправоту.
 - В. Я звичайно розумію причини, які стоять за його думкою.
 - Г. Мене часто дивує його хід думок.
- 8. Важливо розуміти, що думає і як відчуває мій друг:
 - А. Щоб уникати дурних ситуацій.
 - Б. Тому що це допомагає попередити помилки.
 - В. Таким чином я глибше зрозумію його індивідуальність.
 - Г. Тому що це часто збиває мене з пантелику.

А – відповіді вказують на егоїстичність. Небажання знати справжні почуття свого друга веде до втрати взаєморозуміння, замкнутості “в собі”, втрати почуття.

Б – відповіді вказують на домінування. Ви не розумієте свого друга, а намагаєтесь керувати ним. Але це неможливо. Потрібно дивитись на нього його ж очима, тільки тоді можна говорити про справжнє кохання.

В – відповіді виражають справжнє кохання.

Г – відповіді вказують на ваше помилкове уявлення про вашого друга, інакше ви би знали причини його поведінки. Поки ви не можете бачити його реально, важко досягти справжнього кохання.

Розділ 3: Взаємоповага

1. Чи проявляю я інтерес до роботи мого обранця?
 - А. Так, це важливо, тому що його успіхи означають поліпшення нашого (в майбутньому) добробуту.
 - Б. Це підносить його і я хочу допомогти йому у всьому, що він робить.
 - В. Це входить в коло моїх обов’язків.
 - Г. Важко сказати, оскільки у мене достатньо своїх проблем.
2. Дуже уважно слухаю все, про що говорить мій друг.
 - А. Це допомагає мені спрямувати його думки.
 - Б. Це допомагає мені розуміти і надихати його.
 - В. Це показує моє добре ставлення до нього.
 - Г. Це зайняло би надто багато часу.
3. Не роби зауважень...
 - А. Було б невірно, оскільки він потребує мого керівництва.
 - Б. Важливо для підтримки його самосвідомості, самооцінки.
 - В. Знімає з мене відповідальність за його поведінку.
 - Г. Економить масу зусиль і часу.
4. Розділяти захоплення друга, коли вони відрізняються від моїх.
 - А. Як правило, не дуже цікаво для мене.
 - Б. Допомагає зміцнити мою повагу і розташування до нього.
 - В. Необхідно, це мій обов’язок.
 - Г. Необов’язково, і я цим не займаюсь.
5. Недоліки мого друга.
 - А. Часто дратують мене і я стараюсь їх виправляти.
 - Б. Я – частинка його особистості і приймаю їх, як свої.
 - В. Це те, з чим приходиться рахуватись.

- Г. Це те, чого він повинен позбавитись.
6. Хобі мого друга.
- А. Прекрасно, якщо я можу їх розділити.
 - Б. Це те, що я повинна (-ен) в ньому (в ній) підтримувати.
 - В. Це те, що я повинна (-ен) дозволяти йому це робити.
 - Г. Добре до того часу, поки не торкаються моїх інтересів.
7. Підтримувати в мого друга прагнення до зміцнення свого соціального становища.
- А. Важливо для мене.
 - Б. Не буду, якщо мій друг не хоче цього.
 - В. Мій обов'язок.
 - Г. Немає необхідності, він і так розуміє значення цього.
8. Очікувати, що друг постійно буде у хорошій формі.
- А. Нормальна вимога.
 - Б. Завищена вимога.
 - В. ... – значить, надихати його на це.
 - Г. Я особисто такого не очікую від свого друга.
9. Схвилювати вибір друга:
- А. Прекрасно, якщо він правий.
 - Б. Необхідно для підтримки його "Я".
 - В. Мій обов'язок.
 - Г. Це вже занадто.
10. Повага до особистості друга:
- А. Важлива заради взаємної поваги.
 - Б. Необхідно для його особистісного зростання.
 - В. Обов'язок, про який не можна забувати.
 - Г. Це просто гучні слова.

А – відповіді вказують на егоїстичність. Вас більше турбує повага до себе, ніж до нього. Ви дозволяєте йому проявляти свою індивідуальність, тільки коли це відповідає вашим вимогам. Це ще не кохання.

Б – відповіді передають почуття кохання. Ви поважаєте друга як особистість і турбуєтесь про подальше його вдосконалення. Взаємоповага у парі збагачує життя обох.

В – відповіді вказують на те, що ваша повага виходить від почуття обов'язку. Ви об'єктивно не вбачаєте в другові індивідуальність, яка потребує заохочень до самовдосконалення. Більше того, ви вбачаєте у проявах його індивідуальності неминуче негативне начало. Таке ставлення не сприяє посиленню кохання.

Г – відповіді вказують на байдужість. Вас ніщо не зв'язує з вашим другом. Замість того, щоб розділяти його захоплення, інтереси, ви ігноруєте ними.

Якщо всі підрахунки підходять під "прояви кохання" у всіх трьох розділах – не сумнівайтесь, ваше почуття справжнє. Якщо ж у певному розділі – інший результат, це не означає, що справжнє кохання неможливе. Ваша здатність до зміни становища великою мірою залежить від вашого взаємного ставлення один до одного. Попробуйте разом порівняти отримані результати і обговорити відповіді, вибравши оптимальні варіанти взаємостосунків.

**Сценарій агітаційного театру „За чисте кохання”
ВІЛ/СНІД очима пересічних громадян**

Громадянка 1: Як важко бути сучасними батьками! Постійно кудись поспішаєш, ніколи й поспілкуватись з дітьми. А вчора прислухалась до їхніх розмов і здивувалась: вони обговорювали СНІД!

Громадянка 2: Що ж тут дивного! Я чула, зараз у школі проводять уроки з вивчення проблеми СНІДу.

Громадянка 1: Чи допоможуть ці уроки вберегтися від страшної хвороби?!

Громадянка 2: Уберегтися справді важко! Я чула, що СНІД передається через рукостискання, під час користування громадським транспортом, туалетом чи басейном. А ще – через укуси комарів та інших комах.

Громадянка 1: Якщо це правда, то порятунку від хвороби немає?!

Громадянин: Чого ви такі перелякані? Нехай бояться наркомани, гомосексуалісти та ті, кого називають працівниками секс-бізнесу. Я знаю точно! Іншим СНІД не страшний.

Громадянка 1: Хто знає, що може утнути СНІД? Якщо хвороба невиліковна, вихід один – профілактика!

Звучить пісня з репертуару К. Орбакайте „Твой мир”

Ведучий 1: Нам пощастило, ми живемо в прекрасному різнобарвному світі, ім'я якому – планета Земля! Кожен житель цієї планети – унікальний і має найбільшу цінність на Землі – власне життя.

Ведучий 2: Збереження власного здоров'я – це справа кожного, її не можна передоручити нікому.

Ведучий 3: Ще давньогрецький філософ Сенека вважав: „Люди не вмирають. Вони вбивають себе самі”. І сьогодні в умовах поширення ВІЛ це дійсно так.

Звучить музика В.А. Моцарта „Реквієм”. Виконується танець зі свічками в темних плащах. Голос за лаштунками: Я Смерть. Усе це – моє царство. Це всі мої жертви, це всі мої слуги. Кожен такий молодий, розумний, кожен міг стати великою людиною, оскільки від народження був геніальним. Я забрала їх не тому, що хотіла, а тому, що мусила. Розпуста, наркоманія, необачність, уседозволеність – а в результаті – СНІД. Під кінець танцю на сцені з'являються люди, які належать до групи ризику.

Усі разом: Море хвилюється раз, море хвилюється два, море хвилюється три –перша фігура замри!

Ситуація 1.

Вітько: Ну то й що, що Катя тебе покинула. Усі баби такі! Ходімо зі мною, я тебе з такими корешами познайомлю, закачаєшся! Одна доза – і ти на вершині блаженства!

Мишко: Ні, Вітю! Не хочу, а то наркоманом стану! Бачив я їх.

Вітько: Не станеш! Захочеш – кинеш! Ти ж мужик! Я ось теж колюсь, для приколу. Набридне – кину! Ходімо, легше стане. Обіцяю.

Мишко: А якщо СНІДом заражусь? Говорять, що наркомани до групи ризику відносяться.

Вітько: Не боїсь! У мене все продумано! Ось! (витягує шприц) Одноразовий! Ніякий СНІД не страшний.

Мишко: Ну добре (не замислюючись).

Ведучий: Зупинись! Тобі погано? Але це ще не привід перекреслювати своє майбутнє! Вітько тобі зовсім не товариш! Він ще не зрозумів, що наркоманія не прикол, а страшна хвороба, що важко лікується й може призвести до зараження ВІЛ і захворювання на СНІД.

Учасники замирають. Усі: Море хвилюється раз, море хвилюється два, море хвилюється три – друга фігура – замри.

Ситуація 2.

Виходять дві дівчини. Одна з них яскраво вдягнена, інша – скромно.

Наталка: А я тобі кажу ходімо! Хочеш модно одягатись – треба працювати!

Марина: Ой, Нато, я боюсь, боюсь! Тільки подумаю про це – мене зразу нудить!

Наталка: А мене думаєш не нудило?! Нічого, звикла. А що робити? Бакси треба.

Шнуркам дають платню – одні копійки!

Марина: А вони про тебе знають?

Наталка: Батьки?! Їм начхати на мене. Брешу – а вони вірять.

Марина: Усе рівно, заразитись можна чим-небудь. Про СНІД говорять...

Наталка: Не бійся! У мене все продумано! Знаєш що це? (достає презерватив)

Марина: Та ти що! Я ним і користуватись не вмію!

Наталка: Навчишся! На, бери!

Марина: Ну, давай.

Ведучий: Зупинись! Чи варта нова сукня чи джинси того почуття приниження та сорому, яке ти відчуваєш, продаючи себе?

Усі разом: Море хвилюється раз, море хвилюється два, море хвилюється три – третя фігура – замри!

Виходять він і вона назустріч один одному.

Він: О, Олено, привіт! Сто років тебе не бачив!

Вона: Привіт, Максиме!

Він: Як справи?

Вона: Нічого. Ось іду...

Дивляться один на одного.

Він: А пам'ятаєш, Оленко, як ми з тобою за корпусом цілувались?

Вона: (Сміється) Авжеж! Пам'ятаю. Смішні!

Він: Може підемо до мене? У мене нікого вдома немає. Посидимо, поговоримо... (протягує руку.)

Вона: Ну...(міркує), ходімо!

Ведучий: Зупинись! Можливо, це початок кохання, а можливо, кінець усьому! Чи чули ви про ланцюжок, по якому передається вірус?

Ведучий: Олено, ти пам'ятаєш Максима ще по школі, але не знаєш, що два тижні тому він зустрічався з дівчиною Ганною (виходить, бере за руку Максима). Їм було добре, вони були близькі. Та Максим не знає, що до цього Ганна зустрічалась з Сашком (виходить Сашко), якому дуже поталанило, і він влітку відпочивав на Чорному морі та познайомився з чарівною Вікою (виходить). Їм було добре, і вони були близькі. Але Віка не розповіла Сашкові, що якось вона провела чудовий вечір у компанії знайомих та незнайомих хлопців. Їм було весело та добре. Багато пили й займалися сексом. З ким? Вона не пам'ятає. Та й було це тільки раз. Навіщо про це згадувати?

Виходить натовп, стають у ланцюжок.

Перший учасник тримає червоне сердечко з написом „СНІД”. Його швидко передають. Воно доходить до Максима. Він однією рукою тримає Олену, а іншою протягує їй сердечко.

Вона: Чи готовий ти відмовитись від майбутнього, від справжнього кохання, від сміху твоєї дитини?

Він: Нічого цього в тебе не буде, якщо ти зробиш неправильний вибір!

Усі виходять зі сцени під супровід пісні А. Варум „Все в твоїх руках”.

Ведучий: Сьогодні, на початку третього тисячоліття, СНІД погрожує людству, кожній людині, можливо, і тобі. Замислись і зрозумій!!! Чим більше ти знаєш про СНІД, про шляхи його передачі, використовуєш усі профілактичні засоби особистої гігієни – тим менше у вірусу шансів потрапити до твого організму.

Ведучий: А зараз 60 секунд фактів про СНІД.

Ведучі утворюють імпровізований годинник, здійснюючи поворот на 90 градусів.

Ведучий 1: Перший випадок смерті від СНІДу було зареєстровано 23 роки тому. За час існування цієї хвороби померло 20 мільйонів людей.

Ведучий 2: В Україні на сьогодні понад 600 тис. ВІЛ-інфікованих. Ця цифра приблизно дорівнює кількості жителів такого міста, як Миколаїв або Кривий Ріг.

Ведучий 3: За статистикою більшість інфікованих – молоді люди, з них 15% – діти та підлітки.

Ведучий 1: Щодня у світі 16 тис. людей стають ВІЛ-інфікованими.

Ведучий 2: Випадки СНІДу зафіксовані в кожному регіоні України.

Ведучий 3: Реальна кількість інфікованих удесятеро перевищує офіційні дані. Інкубаційний період захворювання СНІДом триває від кількох тижнів до 10–15 років.

Ведучий 1: Це були 60 секунд найактуальнішої інформації про СНІД. За 1 хвилину ми повідомили вам 6 фактів. Саме за цю хвилину 6 людей стали ВІЛ-інфікованими.

Ведучий 2: Але людина може й не знати, що вона ВІЛ-інфікована.

Ведучий 3: А якщо їй уже винесено смертельний вирок? Чи не повинна вона жити сьогодні й радіти сонячному промінню, подиху вітру? Чи повинна відповідати дитина за помилки батьків? Чи винна вона?

Ведучий 1: Чи відвернетесь ви від близької вам людини, якщо дізнаєтесь про її хворобу?

Виходить молодий хлопець.

Юнак: Я потрапив в автокатастрофу. Ледь залишився живий. Утратив багато крові. Мені кілька разів робили переливання донорської крові. Я видужав, але згодом дізнався, що ВІЛ-інфікований. Я ще занадто молодий, щоб помирати. Що мені робити?

Вийшла дівчина з модним тату.

Дівчина: Мій хлопець запропонував мені зробити тату на пам'ять про наші стосунки. Я його дуже кохала й не могла відмовити. Ми пішли до нашого друга, який зробив мені тату вдома. Через деякий час я дізналась, що я ВІЛ-інфікована. Мій хлопець мене кинув. Що мені робити? Допоможіть?

Виходить дитина з лялькою.

Дитина: Мої батьки померли від СНІДу, коли я була зовсім маленькою. Тепер я живу в дитячому будинку. Я вже знаю, що також помру. Допоможіть, я хочу жити!

Звучить пісня Лінди „СПІД”. Усі учасники виходять на сцену, беруться за руки.

Ведучий 1: Кожна людина унікальна.

Ведучий 2: Кожна людина має право на життя.

Ведучий 3: На творчість і самовираження.

Ведучий 1: Ти можеш навіть і не знати, що поруч з тобою живе, працює, навчається, відпочиває ВІЛ-інфікований.

Вірш читають учасники останньої сцени.

Ти знаєш, що ти людина?

Ти знаєш про це чи ні?

Усмішка твоя єдина, мука твоя єдина, очі твої одні.

Сьогодні усе для тебе –

Озера, гаї, степи.

І жити спішити треба,

Кохати спішити треба – гляди ж не проспи!

Бо ти на землі – Людина,

І хочеш того, чи ні –

Усмішка твоя єдина,

Мука твоя єдина,

Очі твої одні.

Усі учасники співають пісню „Замыкая круг”, тримаючи в руках бенгальські вогні.

Конспект занять на тему “Дружба, закоханість, кохання” [198, 31–41].

Уявлення про дружбу, товаришування, ранні почуття кохання формується у дітей різного віку в процесі їх життєдіяльності: у сім’ї, в колі друзів, у школі і т. под. Наведемо фрагмент використаного нами матеріалу під час педагогічної практики для ознайомлення та закріплення серед учнів восьмого класу цих понять. Для цього ми провели з ними два заняття, присвячені цій темі. Наведемо повністю конспект проведення таких занять.

ТЕМА: ДРУЖБА, ЗАКОХАНІСТЬ, КОХАННЯ (2 частини)

Мета: формувати розуміння унікальності особистісних почуттів у дружбі такожанні, розвивати відповідальне ставлення до власних почуттів і почуттів інших.

ЧАСТИНА 1

Завдання:

- збагатити знання підлітків щодо сутності дружби і дружніх стосунків;
- допомогти відчувати відповідальність за підтримку та розвиток дружби.

Ключові слова: дружба, довіра.

Матеріали та обладнання: пов’язки, стікери, аркуш формату А1, аркуші формату А3, старі журнали, кольоровий папір, клей, ножиці, олівці, фломастери.

ПЛАН

1. Вступне слово педагога (2 хв.).
2. Рольова гра «Сліпий і поводитир» (10 хв.).
3. Творче завдання «Колаж ідеального друга» (20 хв.).
4. Дискусія «Погоджуюсь – не погоджуюсь» (10 хв.).
5. Підбиття підсумків (3 хв.).

ДРУЖБА, ЗАКОХАНІСТЬ, КОХАННЯ (1 ЧАСТИНА)

Хід заняття

Вступне слово педагога (2 хв.)

Педагог знайомить підлітків з темою занять. Він зазначає: «Ми створені не для ізоляції, а для взаємин. У глибині душі ми – не тисячі окремих цятوک світла, а скоріше частка велетенського яскравого світла. Жити – цедостукуватися до сердець інших людей, дотягуватися до них. Започаткування, встановлення й підтримування турботливих і відданих взаємин є найважливішою діяльністю у нашому житті. Від моменту, коли ми народилися, до моменту, коли ми помираємо, стосунки є важливими для нашого спілкування. Наші взаємини з іншими людьми є контекстом для всіх інших аспектів нашого життя».

Не йди попереду мене,
Я можу не піти за тобою.
Не йди позаду мене,
Я можу не вести за собою.
Іди поруч зі мною,
І просто будь моїм другом.

Альберт Камю

Рольова гра «Сліпий і поводитир» (10 хв.)

Педагог об’єднує підлітків у пари. Одному з учасників зав’язують очі, так щоб він нічого не бачив. Другий буде поводитирем. Поводир має провести свого партнера по кімнаті, так, щоб він відчував себе спокійно і впевнено. Через 3 хвилини учасники обмінюються ролями.

Запитання для обговорення:

- Як себе почували, коли були в ролі «сліпого»?

- Як себе відчували в ролі поводири?
 - Що робили, щоб викликати довіру?
 - В якій ролі почували себе краще?
- Творче завдання «Колаж ідеального друга» (20 хв.)

Педагог об'єднує підлітків у групи по шість-вісім осіб і пропонує зробити за допомогою вирізок із журналів, кольорового паперу, олівців, фломастерів колаж ідеального друга та охарактеризувати його.

Перед представленням колажів педагог запитує учнів:

- Як вам працювалося в групі?
- Чи прислуховувалися ви до думки один одного?

Дискусія «Погоджуюсь – не погоджуюсь» (10 хв.)

Педагог зачитує твердження, а підлітки, відповідно до обраної відповіді, утворюють дві групи, займаючи місця, позначені картками «Так» або «Ні». Учасникам пропонується лаконічно обґрунтувати свою точку зору, за можливістю, переконати своїх опонентів. Якщо хтось змінює свою точку зору після виступу, може перейти в іншу групу.

Перелік тверджень:

1. Другу можна довірити будь-який секрет.
2. Друг завжди має погоджуватися зі мною.
3. Друг не може мене критикувати.
4. Друг завжди має допомогти мені, якщо я опинюся в скрутній ситуації.
5. Друг радіє моїм успіхам.

Підбиття підсумків (3 хв.)

Педагог з учнями пригадують вправи, завдання, виконані під час тематичної виховної години, обмінюються враженнями щодо них.

Педагог просить вихованців вдома згадати (підібрати) вислови, вірші, книги, фільми, вистави про кохання, які було б цікаво обговорити на наступному занятті. Пропонує до уваги підбірку поезій про кохання (див. Роздатковий матеріал Частини 2).

Учні за бажанням можуть самостійно ознайомитися з тестом «Чи маєш ти друзів?» (див. Роздатковий матеріал).

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

Дружба – це відносини, які побудовані на взаємній симпатії. Основою справжньої дружби є довіра, взаємодопомога.

Дружба – це особисті відносини між людьми, що ґрунтуються на довірі, щирості, взаємних симпатіях, спільних зацікавленнях і захопленнях. Обов'язковими ознаками дружби є взаємна повага, довіра та терпіння.

Дружба – це добрі, приязні стосунки, які побудовані на основі взаємної прихильності і відданості.

Дружити – перебувати в добрих, приязних стосунках, підтримувати дружбу, бути друзями.

Друг – людина, якій довіряємо, яку поважаємо, заради якої можемо пожертвувати всім.

Товариш – людина, з якою можна порадитися, з якою можна займатися спільною працею.

Справжній друг – той, хто йде в ногу з тобою, коли решта світу йде не в ногу.

Друг – це подарунок, який ти даєш собі (Роберт Льюїс Стівенсон).

Дружба подібна до грошей – легше заробити, ніж утримати. Ви можете зустріти багатьох людей на своєму шляху і завести багато знайомств. Але справжні друзі великою рідкістю. Друзі здобуваються, завойовуються, і з тої миті, як визнали друзів, треба дорожити ними. Це вимагає стільки ж зусиль, як і догляд за садом.

РОЗДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ. ТЕСТ «ЧИ МАЄШ ТИ ДРУЗІВ?»

Інструкція: Прочитайте запитання і поставте поряд із відповідним номером «+»,

якщо ви згодні та «–», якщо не згодні. Наведені запитання допоможуть з'ясувати, чи якість вашої дружби йде на спад, чи на піднесення.

1. Чи приємно тобі робити послуги тим людям, про яких ти турбуєшся?
2. Чи робиш ти зауваження людям у публічних місцях?
3. Чи можеш ти зберігати таємниці, секрети?
4. Коли твій друг отримує публічне визнання своїх заслуг, чи виникає в тобі почуття заздрості?
5. Чи завжди ти веселий і щасливий?
6. Чи спілкуєшся ти з друзями лише тоді, коли вони займаються тим, щотобі подобається?
7. Чи почувашся ти вільно й невимушено, коли ділишся своїми почуттями з друзями?
8. Коли друг завдає тобі прикrostі, чи зневірюєшся ти в його дружбі?
9. Чи обіцяєш ти зробити що-небудь, а потім забуваєш про це?
10. Чи розкриваєш ти чужим людям секрети, які тобі розповів друг?
11. Чи приємно тобі помічати добрі сторони і якості в інших людях?
12. Чи виникає в тебе бажання шукати спільні заняття для тебе і твого друга?
13. Чи часто ти перебуваєш у поганому настрої?
14. Чи щиро ти радієш успіхам друга?
15. Чи приховуєш ти своє «справжнє Я» від друзів?
16. Коли ти гніваєшся на друга, чи намагаєшся спільно з ним вирішити конфлікт?

Ключ до тесту

Аналіз 14–16 правильних відповідей. Ти маєш друзів, тому що сам є другом для інших. Ти відкритий, гідний довіри, надійний, компанійський, відданий і турботливий.

10–13 правильних відповідей. Ти маєш друзів, і деякі з них не можуть тебе залишити, незважаючи на твої вади.

5–9 правильних відповідей. Ти шукаєш друзів, але не можеш знайти їх. Уважніше придивися до себе і склади план проведення деяких змін.

1. так 5. так 9. ні 13. ні
2. ні 6. ні 10. ні 14. так
3. так 7. так 11. так 15. ні
4. ні 8. ні 12. так 16. так

СЛОВО ДО БАТЬКІВ

Шановні батьки!

У розмовах із вашими дітьми ми торкнулися такої тонкої категорії, як дружба. Її сприйняття та розуміння значною мірою впливатимуть на рівень та якість стосунків з оточуючими. Розкажіть про ваших шкільних друзів, покажіть їхні фотографії. Допоможіть підібрати доньці (сину) хороші книжки, фільми, вірші про дружбу. Подивіться, почитайте їх разом, обміняйтеся враженнями. Ваші життєвий досвід і поради дуже потрібні вашим таким вже дорослим дітям...

ТЕМА: ДРУЖБА, ЗАКОХАНІСТЬ, КОХАННЯ (2 частина)

• *Мета:* формувати розуміння унікальності особистісних почуттів у дружбі та коханні, розвивати відповідальне ставлення до власних почуттів і почуттів інших.

ЧАСТИНА 2

Завдання:

- з'ясувати взаємозв'язки між поняттями «дружба», «закоханість», «кохання»;
- формувати уявлення про перше кохання як емоційне надбання кожної людини;
- сприяти розумінню важливості обережного, відповідального ставлення до кохання як почуття.

Ключові слова: кохання, відповідальність.

Матеріали та обладнання: картки із запитаннями, квітка червоної троянди

чизроблене з паперу червоне серце, свічка, скріпки.

ПЛАН

1. Вступне слово педагога (3 хв.).
2. Міні прес-конференція (12 хв.).
3. Вправа «Цінності кохання» (8 хв.).
4. Вправа «Полум'я» (8 хв.).
5. Гра «Обережно» (10 хв.).
6. Підбиття підсумків (4 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вступне слово педагога (3 хв.)

Говорячи про перше кохання, педагог зазначає, що таке кохання серед усіх народів і в усі часи огорнене серпанком мрійливості, ідеалізації. Як і ідеальна дружба, воно дароване не всім. Здебільшого, поетичні розповіді про перше кохання у спогадах зрілих літ огорнені світлим смутком. Мабуть тому, що найчастіше це кохання мало свій чудовий початок, яскравий розквіт і, на жаль, кінець. Цілком може статися, що перше кохання стане коханням усього життя. А якщо ні? Якщо воно принесе розчарування? Тоді часто кажуть про нещасливе кохання.

Міні прес-конференція (12 хв.)

Педагог пропонує учням уявити себе фахівцями з питань кохання, яких запросили на зустріч із підлітками. До них надійшли записки із запитаннями, на які потрібно дати аргументовану відповідь:

- У чому відмінність понять «симпатія», «захоплення», «закоханість», «кохання»?
- Що спільного між дружбою і коханням?
- Чи існує любов з першого погляду?
- Чи потрібно вчитися любові?
- Як завоювати любов?
- Чи є обов'язки в коханні?

Педагог підсумовує відповіді підлітків і робить наголос на тому, що життя набагато складніше будь-якої найправильнішої теорії. У практиці людських стосунків рідко трапляються однозначно виявлені і сприйняті почуття. Але, у будь-якому випадку, людина, до якої прийшло кохання, може вважати себе щасливою, пишатися, що вона стала однією з тих, хто був обдарований цим світлим почуттям. Так, кохання Мавки з «Лісової пісні» Лесі Українки важко назвати щасливим, але воно стало для мільйонів людей зразком відданості, щирості, поетичності.

Справжнє кохання спрямоване на об'єкт почуття відповідальності. Слово «відповідальність» близьке за змістом до слів обов'язок, борг.

Вправа «Цінності кохання» (8 хв.)

Підлітки стають у коло. Передаючи символ кохання (троянду чи виготовлене з паперу серце), вони називають ті прояви кохання, які вважають цінними (наприклад, вірність, підтримку, можливість поділитися думками).

Педагог підсумовує, привертає увагу до тих цінностей, які повторюються у відповідях найчастіше, і, якщо підлітки не назвали такі цінності, як відповідальність, ставлення один до одного, обережне ставлення до почуттів один одного, акцентує на них увагу.

Вправа «Полум'я» (8 хв.)

П'ять учасників (бажаючи) сідають у коло. У центрі на стільці – свічка. Педагог запалює свічку. Завдання учасників: по черзі тихенько подути на свічку так, щоб полум'я нахилилося, але не згасло.

Педагог пропонує учасникам запам'ятати це почуття обережності, турботи про маленький вогник і наголошує на тому, що вогник кохання теж потребує турботи і відповідальності закоханих.

Гра «Обережно» (10 хв.)

Педагог видає учасникам вправи канцелярську скріпку і пропонує підліткампо черзі згинати і розгинати її. Той, у кого в руках вона зламається, пробує відповісти на запитання: за що треба нести відповідальність у коханні? Наступному учаснику видається нова скріпка і вправа продовжується.

Педагог підсумовує відповіді. Бажано, щоб прозвучали думки про те, що відповідальність у коханні – це:

- відповідальність за почуття іншої людини, за збереження її гідності, морального здоров'я;
- відповідальність за підтримку і збереження почуттів;
- відповідальність за збереження фізичного здоров'я закоханих;
- відповідальність за почуття батьків, близьких людей, що переживають за долю закоханих.

Підбиття підсумків (4 хв.)

Підбиваючи підсумки тематичної виховної години, педагог пропонує учнямобговорити історію «Пісок і рука»:

Тринадцятилітній Юрко прогулювався з мамою пляжем. Наразспитав її:

- Мамо, як уберегти людину, яку дуже любиш?

Мама подумала трохи, потім, нахилившись, набрала в жмені піску.

Одну руку стиснула в кулак, і пісок почав вислизати поміж пальцями. Чим більше стискала кулак, тим швидше пісок вислизав.

Другу руку, натомість, тримала відкритою, і пісок залишився в ній.

Хлопчик зі здивуванням спостерігав, а потім радісно скрикнув:

- Розумію!

Запитання для обговорення: Як ви думаєте, що зрозумів хлопчик?

Педагог, узагальнюючи зміст матеріалу за цією темою, наголошує на тому, щосправжнє кохання потребує щоденної праці, відкритості та щирості. Відмінність людини закоханої і людини, що кохає, в тому, що перша сконцентованана своїх почуттях, а друга – на почуттях об'єкта кохання. Сєнс кохання полягаєу ставленні до іншого як до себе самого.

Література

1. Година спілкування. 8 клас / упоряд. М. Володарська. – Х. : Ранок, 2009. – 176 с.
2. Джонсон Д. Соціальна психологія : тренінг міжособистого спілкування / Д. Джонсон ; [пер. з англ. В. Хомика]. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 288 с.
3. Культура життєвого самовизначення. Ч. II. Середня школа : метод. посіб./ наукове керівництво та редакція І. Зверєвої. – К., 2003. – С. 355–367.

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

Кохання – внутрішній, духовний потяг до кого-небудь; один із найвищихлюдських проявів, який знаходить своє втілення у глибоких почуттях і діях,спрямованих на підтримку і обожнення об'єкта кохання. Важливими аспектами кохання є повага та турбота, і їх наявність дозволяє відрізнити позитивнекохання від кохання-хвороби, свого роду манії. Частину кохання зазвичай становлять відкритість, спільність інтересів та бажань.

Кохати – бути глибоко прив'язаним до когось, мати велику симпатію до особипротивної статі.

Закоханість – гостре позитивне емоційне переживання, потяг до людини яксексуального об'єкта. Як правило, швидко виникає, досягає насичення і таксамо швидко гасне, на відміну від кохання. Об'єкт уваги наділяється часто неіснуючими рисами, сприймається без критики, захоплено і яскраво [Особиста гідність. Безпека життя.

Додаток К

Інтерактивна інтелектуальна гра «Як? Чому? Яким чином?»

Тема: Особливості міжстатевих відносин юнаків і дівчат.

Мета:

- Розвивати логіку та аналітичність мислення, уміння швидко приймати рішення в нестандартних ситуаціях;

- виховувати відповідальність, взаємовиручку, колективізм у вирішенні проблемних питань.

- перевірити та поглибити знання студентів з теми “Особливості міжстатевих взаємовідносин юнаків і дівчат”

Обладнання: Комп’ютер, проектор, електронне табло із завданнями, оформлення кабінету.

Тривалість: 1 година.

Сценарій проведення гри:

Ведучий:

- Доброго дня, шановні гравці, глядачі, журі! Юні повелителі думки!

Сьогодні відбудеться турнір інтелектуалів, поєднання гри “Що? Де? Коли?” з битвою знавців. Нагадую *правила гри*.

У грі беруть участь 3 команди (оголошуються назви команд) 1) “_____” “_____”, “_____”.

За допомогою дзиги обираються питання, ведучий читає запитання, команда дає відповідь НЕ пізніше, ніж за 1 хвилину.

Право відповіді належить команді, яка першою підніме руку, після оголошення запитання. Якщо команда відповідає до закінчення питання без дозволу ведучого команда отримує штрафне очко.

Далі свої відповіді інші команди пропонують за годинниковою стрілкою.

Правильність відповіді нараховується за такою схемою:

- 2 бали – за повну правильну відповідь,
- 1 бал – за частко правильну відповідь,
- 0 балів – за неправильну відповідь.

Таким чином, кожна команда в кожному раунді може заробляти відповідні бали.

За грою спостерігає та оцінює журі з числа професійних авторитетних викладачів.

Ведучий:

- Отже, бажаємо командам успіхів у змаганні. Хай переможе сильніший!

- Тиша в залі! Ми починаємо (крутиться дзига).

Ведучий оголошує питання. Команди, згідно правил, відповідають на питання, на дошці здійснюється запис балів, отриманих командами під час гри.

Запитання для гри (див. с. 155–157).

Гра відбувається впродовж 12 раундів. Після 4 та після 7 раундів ведучий оголошує музичні паузи. Прикладом такої паузи, є ознайомлення учасників гри з гуморескою П. Глазового “Міні”. Аналогічно підібрано дві інші музичні паузи.

Ведучий (після закінчення 12 раунду).

Наша інтелектуальна гра підійшла до завершення і ми можемо підрахувати бали кожної з команд та підвести підсумок.

Отже, перемогу здобула команда _____. Як попередньо ми домовлялись, відзначимо переможців за двома номінаціями. Перша (індивідуальна): гравці, які принесли своїй команді найбільшу кількість балів, нагороджуються книгою з питань міжстатевих взаємин юнаків і дівчат. Друга номінація (командна): гравці команди одержують торт і кілограм цукерок до кави.

Дякуємо всім командам за участь, сподіваємося, що вам було цікаво.

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА**

вул. М.Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027, тел. (0352)43-60-02, факс (0352)43-60-55,
e-mail: info@tnpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125544

Від "14" "03" 2016 р. № 317-33/03
На № _____ від "____" _____ 2016 р.

Акт**про впровадження результатів дисертаційної роботи****Головач Людмили Ярославівни**

**на тему: "Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого
виховання старшокласників"**

**на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти**

Основні результати дисертаційної роботи Л.Я. Головач протягом 2008-2014 рр. пройшли апробацію в Тернопільському національному університеті імені Володимира Гнатюка в процесі проведення лекційних та семінарських занять з нормативних дисциплін соціально-педагогічного циклу, спецкурсів та предметних методик. Опубліковані у фахових виданнях матеріали дисертаційної роботи Л.Я. Головач використовувалися в організації науково-дослідної роботи студентів – виконання рефератів, курсових та дипломних робіт.

Із метою виявлення рівня готовності майбутніх фахівців до здійснення статевого виховання старшокласників на констатувальному етапі експерименту було залучено 124 студенти та 48 – на формуальному етапі. Результати експерименту засвідчили результативність представленої системи підготовки соціальних педагогів до означеного виду діяльності.

Впроваджені автором методичні рекомендації з навчальної дисципліни для студентів спеціальності „Соціальна педагогіка”, присвячені підготовці студентів до засвоєння спецкурсу “Основи статевого виховання старшокласників”, включені у науково-методичні матеріали для роботи зі студентами спеціальностей “Соціальна педагогіка”, “Соціальна робота”, що сприяло підвищенню якісного рівня професійної підготовки студентів до цього виду їхньої професійної діяльності.

Представлені й апробовані в навчальному процесі матеріали оптимізували процес загальнотеоретичної та методичної підготовки майбутніх соціальних педагогів і засвідчили їх доцільність використання в навчальному процесі ВНЗ України.

Результати впровадження дисертаційного дослідження Л. Я. Головач обговорено і затверджено на засіданні вченої ради інституту педагогіки і психології (протокол № 6 від 10.03.2016р.)

Проректор з наукової роботи
та міжнародного співробітництва
доктор філософських наук, професор

Б.Б. Буяк

Декан інституту педагогіки і психології
доктор педагогічних наук, професор

В.М. Чайка

УКРАЇНА

**ТИСМЕНИЦЬКА РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ВІДДІЛ ОСВІТИ**

вул.К.Левицького, 4, м.Тисмениця, Івано-Франківської області, 77401,
тел./факс (03436) 2-45-08, e-mail: tysedu@gmail.com, Код ЄДРПОУ 02143525

№ 235/04-57/04

Від 17.08.2015 р.

Акт

**про впровадження результатів дисертаційної роботи
Головач Людмили Ярославівни на тему: “Формування готовності
майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників”
на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти**

Даним актом засвідчуємо, що ідеї дисертаційної роботи Головач Людмили Ярославівни на тему: “Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників” були впроваджені у діяльність соціальних педагогів загальноосвітніх шкіл Тисменицького району Івано-Франківської області у 2012-2015 рр., зокрема, в Ямницькій ЗОШ I-III ступенів та Угринівській ЗОШ I-III ступенів.

Результати дослідження Л.Я. Головач сприяли збагаченню соціальних педагогів знаннями про специфіку статевого розвитку і статевої поведінки старшокласників, застосування інтерактивних дискусій та ігор у навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл.

У процесі діяльності соціальних педагогів загальноосвітніх шкіл успішно апробовано розроблений Л.Я. Головач спецкурс “Основи статевого виховання старшокласників”, який сприяв розширенню знань соціальних педагогів про зміст, форми, методи та технології ефективного здійснення статевого виховання сучасних старшокласників, створення оптимальних умов для формування готовності соціальних педагогів до статевого виховання учнівської молоді.

Начальник відділу освіти

С.І. Шарабуряк

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ, НАУКИ ТА МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ
Івано-Франківської обласної державної адміністрації
Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

19.09.2016 № 01/644

76018, Україна, м. Івано-Франківськ, пл. Міцкевича, 3
тел. (факс) (0342) 53-23-87,
тел.: (0342) 53-24-93
mail@oippo.if.ua

Акт

**про впровадження результатів дисертаційної роботи
Головач Людмили Ярославівни на тему: “Формування готовності
майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників”
на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти**

Даним актом засвідчуємо, що ідеї дисертаційної роботи Головач Людмили Ярославівни на тему: “Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників” були впроваджені в процес підвищення кваліфікації соціальних педагогів загальноосвітніх навчальних закладів на базі Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

У процесі підвищення кваліфікації соціальних педагогів загальноосвітніх навчальних закладів “Соціально-педагогічний супровід дітей “групи ризику” та “Організація роботи соціального педагога з розв’язання проблеми насильства в школі” успішно апробовано розроблений Л.Я. Головач спецкурс.

Спецкурс Л.Я. Головач дає можливість розширити знання соціальних педагогів про закономірності, зміст, форми, методи й технології ефективного статевого виховання старшокласників у сучасних умовах.

Ректор ОШПО

Р. Зуб'як

Міністерство освіти і науки України

**НІЖИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ**

вул. Крапив'янського, 2, м. Ніжин, Чернігівська обл., 16602

тел./факс (04631) 2-53-09

E-mail: ndu@ndu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125668

24.03.2016, № 05/212

На № _____ від _____

Акт

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Головач Людмили Ярославівни на тему: “Формування готовності
майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників”
на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти**

Основні результати дисертаційного дослідження Л.Я. Головач на тему: “Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників” протягом 2013-2016 рр. пройшли апробацію в Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя на факультеті психології та соціальної роботи в процесі проведення лекційних та семінарських занять з нормативних навчальних дисциплін професійної та практичної підготовки (“Педагогіка сімейного виховання”, “Соціальний супровід сім’ї”, “Технології соціально-педагогічної роботи”, спецкурсів) для студентів – майбутніх соціальних педагогів. Методичні рекомендації з питань статевого виховання старшокласників, розроблені дисертанткою, забезпечують поглиблене осмислення сутності статевої культури старшокласників, сприяють формуванню у майбутніх соціальних педагогів необхідних компетенцій, пов’язаних із виконанням професійних обов’язків, що сприяє підвищенню ефективності діяльності сучасних фахівців.

Заслугує на увагу запропонована рольова гра “Країна статевої”, зорієнтована на підготовку соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників, а також тренінгова програма “Як стати успішним у статевих відносинах старшокласників”. Цій меті підпорядковані зміст діяльності, форми, методи, індивідуальні науково-дослідні завдання. Опубліковані у фахових виданнях матеріали дисертаційного дослідження Л.Я. Головач також використовувалися в організації науково-дослідної роботи студентів: при підготовці рефератів, виконанні курсових, дипломних та магістерських робіт.

Результати наукового дослідження Л.Я. Головач студенти з спеціальності “Соціальна педагогіка” Ніжинського державного університету імені Миколи

Гоголя застосували в процесі волонтерської діяльності та педагогічних практик. Представлені й апробовані в навчальному процесі матеріали оптимізують процес загальнотеоретичної та методичної підготовки майбутніх соціальних педагогів.

На засіданні кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя обговорено результати впровадження дисертаційної роботи Головач Л.Я. "Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання старшокласників", методичні матеріали щодо статевого виховання старшокласників, доведено їх актуальність, доцільність практичного застосування (протокол № 9 від 23 березня 2016 р.)

Ректор університету

О.Г.САМОЙЛЕНКО

Відповідальний виконавець:
Н.С.Останіна
(04631) 7-19-69

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

№
 На № 5 від 26.11.15 р.

76025, м. Івано-Франківськ, вул. Іллевченка, 57

Тел.: (03422) 2-21-40. Факс: (380-3422) 3-15-74

E-mail: inst@pu.if.ua

Акт
про впровадження результатів дисертаційної роботи
Головач Людмили Ярославівни
на тему: “Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до
статевого виховання старшокласників”
на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Апробація результатів дослідження Головач Л.Я. у рамках виконання кандидатської дисертації на тему “Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до статевих виховання старшокласників” проводилась на базі ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” у 2000 – 2014 рр. Введено в навчальні курси “Основи сексології і сексопатології”, “Підготовка молоді до сімейного життя”, “Основи родинного виховання”, “Практика індивідуального консультування сім'ї” окремі теми, присвячені статевому вихованню старшокласників, вивчення яких здійснюється за програмою та методичними рекомендаціями, розробленими дисертанткою. Впроваджені автором методичні рекомендації з навчальної дисципліни для студентів спеціальності „Соціальна педагогіка: спеціалізація „Практична психологія”, присвячені підготовці студентів до засвоєння курсу “Основи статевих виховання старшокласників”, сприяли

підвищенню якісного рівня професійної підготовки студентів, засвоєнню знань майбутніми соціальними педагогами для підвищення психолого-педагогічної культури батьків з означеного напрямку діяльності.

Окрім того, досить активно використовуються студентами запропоновані матеріали для написання курсових, дипломних і магістерських робіт.

Із метою виявлення рівня готовності майбутніх фахівців до здійснення статевого виховання старшокласників на констатувальному етапі експерименту було залучено 216 студентів та 56 – на формувальному етапі. Результати експерименту засвідчили результативність представленої системи підготовки соціальних педагогів до означеного виду діяльності.

Результати наукового дослідження Л.Я. Головач сприяють збагаченню студентів спеціальності “Соціальна педагогіка” ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” знаннями специфіки розв’язання проблем статевого виховання учнівської молоді, ознайомлюють з інноваційними технологіями проведення інтерактивних навчальних занять. Представлені й апробовані в навчальному процесі матеріали засвідчують їх доцільність використання у навчально-виховному процесі ВНЗ України.

Результати дослідження Л.Я. Головач знаходять втілення у педагогічній діяльності викладачів і схвалені на засіданні кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи (протокол № 5 від 26 листопада 2015 р.).

Проректор з наукової роботи,
доктор фізико-математичних наук,
професор

А.В. Загороднюк